

Sveučilište u Zagrebu
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest

SANDA VUČIČIĆ

***„STAMBENA KUĆA U DALMACIJI U
SREDNJEM VIJEKU“***

DIPLOMSKI RAD

Mentor:

prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol

Zagreb, 2015.

~ 1 ~

Sadržaj:

1. UVOD	4
1.1. Cilj rada	4
1.2. Izvori i historiografija za stambenu povijest Dalmacije.....	5
2. URBANISTIČKO UREĐENJE SREDNJOVJEKOVNIH GRADOVA.....	10
3. STAMBENA ARHITEKTURA	14
3.1. Tehnike gradnje.....	14
3.2. Tipovi stambenih objekata	15
3.3. Potleušice (<i>camarde</i>).....	16
3.4. Stambene kule (<i>turris</i>).....	17
4. STAMBENA KUĆA.....	20
4.1. Vanjski izgled kuća	20
4.2. Pokrov kuće.....	26
4.3. Dvorište	28
4.4. Sačuvani primjeri	29
4.5. Unutrašnjost	37
4.5.1. Raspored prostorija u kućama	37
4.5.2. Gospodarski prostori	38
4.5.3. Reprezentativne prostorije.....	40
4.5.4. Spavaća soba	42
4.5.5. Kuhinja	44
4.5.6. Namještaj.....	50
4.5.7. Uporabni i dekorativni kućanski predmeti	54
4.5.8. Odjeća i nakit	58
5. KUĆA & LJUDI	63
5.1. Kuća i urbani grad	63

5.2. Centar obiteljskog života i poslovanja	71
5.4. Ženski svijet u kući	73
6. ZAKLJUČAK	79
7. PRILOZI.....	80
7.1. Pojmovnik	80
7.2. Slike.....	81
8. BIBLIOGRAFIJA	89
8.1. Izvori	89
8.2. Knjige i članci	90
8.3. Izvori za slike	93

1. UVOD

1.1. Cilj rada

Srednjovjekovna historiografija u Hrvatskoj od početaka je, u prvom planu, imala političku povijest. Tek u posljednjem desetljeću dolazi do promjene fokusa te se sve više istražuju teme vezane za obitelj i svakodnevicu. U tom duhu nastao je i ovaj diplomski rad čiji je cilj bio istražiti kako su živjeli građani i plemići u srednjem vijeku na području Dalmacije.

Prijelazom iz antike u srednji vijek došlo je do značajne promjene u arhitekturi i kulturi stanovanja. Kuće se svojim izgledom prilagođavaju novim uvjetima življenja i potrebama obitelji koje u njima obitavaju. U pokušaju prikaza novonastalih promjena pozabavila sam se detaljnim opisom vanjskog i unutarnjeg izgleda stambene kuće, nastojeći ga smjestiti u kontekst ljudi koji su u njima obitali. Izneseni podatci o vanjštini temeljeni su na arheološkim istraživanjima i sačuvanoj arhitekturi romanike i gotike. Od velike pomoći su mi bila i već objavljena djela autora koji su se bavili kućom u Dalmaciji, poput Cvite Fiskovića i Tomislava Marasovića, te gradski statuti i izvorni dokumenti koji sadržavaju spomene kuća i njihova izgleda.

Objavljeni inventari te oporuke poslužili su kao osnova na kojoj sam temeljila opis unutrašnjosti kuće. Ova vrsta izvora pokazala se neprocjenjivom pri istraživanju unutrašnjeg rasporeda prostorija i njihovog uređenja.

Nastojala sam prikazati i ljude koji su u tim kućama obitali, budući da se njihove svakodnevne potrebe, navike, rodbinski odnosi i tempo života ogledaju upravo na oblikovanju kuća i njihove okoline. Analizom unutrašnjeg uređenja kuće možemo naslutiti karakter vlasnika, a kombinacijom s gospodarskim upravljanjem nekretninama stječemo uvid u hijerarhijske podijele, ne samo unutar obitelji, već i unutar društva. Stoga, možemo reći da spajajući ljude i njihove kuće kompletiramo sliku srednjovjekovnog doma i obitelji koja u njemu obitava.

Na koncu, spojem svih iznesenih podataka nadam se stvoriti cjelovitu sliku ovog dijela svakodnevice srednjovjekovne dalmatinske obitelji.

1.2. Izvori i historiografija za stambenu povijest Dalmacije

Glavni izvori za proučavanje izgleda kuća su inventari i oporuke stanovnika dalmatinskih srednjovjekovnih gradova te gradski statuti. Ovaj rad će se fokusirati na izvore koji se tiču Zadra, Splita, Trogira te Šibenika.

Inventari, lat. *inventare*, su dokumenti koji sadrže točan i podroban popis cjelokupne imovine jedne osobe. To podrazumijeva nekretnine, i što je najvažnije pokretnine, s opisom izgleda i vrijednosti predmeta¹. Najstariji sačuvani inventar datiran je u 1325. godinu, iako znamo da se s praksom popisivanja dobara započelo i ranije². Od 14. stoljeća u mnogim se statutima jadranskih gradova donosi odredba po kojoj je dužnost oporučitelja nakon svake smrti, a prije provedbe oporuke sastaviti inventar pokojnika. Inventar se zatim trebao ovjeriti kod javnog bilježnika i pohraniti u gradskom arhivu.

Popis imovine upisivan je u inventar po određenoj strukturi. Prvo su se upisivale sve nekretnine, a zatim pokretnine koje je pokojnik posjedovao. U kategoriji pokretnina popisivao se namještaj, posteljina, odjeća, nakit, oruđe i oružje, kućne potrepštine, posuđe, dekorativni predmeti te dokumenti. Posebna beneficija za povjesničare je činjenica da su se pokretnine često popisivale po sobama, dajući tako naslutiti raspored i upotrebu pojedinih prostorija u kući. Tako, npr. u inventaru Tome Tomaševića kuhinjski predmeti odvojeni su u cjelinu pod nazivom „*Massarie de fuoco*“, „Pribor za kuhanje“. Sličnu cjelinu nalazimo i kod Grgura Pape u kojem su kuhinjski predmeti odvojeni kao cjelina „*In coquina*“, a identične cjeline nalazimo i u inventarima kanonika Jakova Žiljavića i patricija ser Marina Mršića³. U inventaru Jurja Kamenarića najveća je cjelina „*Masarite*“, tj. kućanske potrepštine^{4,5}.

U Hrvatskom državnom arhivu u Zadru nalaze se spisi nastali između 1279. i 1825. godine. Inventari su pohranjeni u izdvojenoj skupini spisa pod nazivom *Magnifica communitas Iadere*, Veličajna općina zadarska⁶. Obuhvaćaju inventare bogatih zadarskih

¹ Mijić 2013, 5

² Lejsek 2006, 10

³ Budeč 2013, 55

⁴ Budeč 2010, 72

⁵ Šibenski statut propisuje definiciju pojma „kućne potrepštine“ (*massariticum*) koja se znala spominjati u oporukama. Tako je propisano da se kućnim potrepštinama smatraju svi oni predmeti kojima su se oporučitelj ili oporučiteljica služili za vlastitu korist i opće korištenje te za udobnost sebe i svoje obitelji. Iz ovoga je izuzet nakit, zlato, srebro, biseri, drago kamenje, željezno oružje, oklopi i kacige.

⁶ Zjačić 1959, IX-XI

plemića i pučana ali i onih siromašnih poput ribara, pekara, sluškinja, mesara. Inventari arhiva u Zadru ne obuhvaćaju samo građane zadarske komune, već i one koji su obitavali na području grada Šibenika. Prema procijeni G. Budeča u Državnom arhivu u Zadru u dokumentima bilježnika Karla Vitalea de Priana, koji je djelovao na području Šibenika sredinom 15. stoljeća, sačuvano je 272 inventara. Od toga je 181 inventar pripadao muškarcima, a 91 je pripadao ženama. Inventari su, kao u slučaju zadarskih građana, obuhvaćali plemiće, pučane, seljake i strance⁷.

U Državnom arhivu u Splitu čuvaju se dokumenti sakupljeni na području grada Splita i Trogira. Među njima se nalaze i brojni inventari. Za razliku od Zadra, splitske statutarne odredbe po pitanju popisivanja inventara nakon smrti nisu bile toliko stroge. Tek od 15. stoljeća, notar Dominik de Manfredis počinje voditi zaseban registar u kojem popisuje samo inventare i oporuke⁸. Veliku vrijednost imaju inventari iz 16. stoljeća, njih ukupno 9, koji su se pokazali iznimno korisnima za proučavanje unutrašnjosti splitske kuće. Njihova vrijednost raste ako u obzir uzmemo činjenicu da su zahvaćene sve tri društvene grupe, pučani, građani i plemići. Radi se o inventarima:

1. Majstora Piera Filipovića, postolara; inventar iz 1557/1558. godine
2. Maldena Čupinovića, inventar iz 1570. godine
3. Uglednog gospodina Jeronima Jeremije, inventar iz 1570. godine
4. Majstora Piera Bertučevića, inventar iz 1570. godine
5. Majstora Ivana Ivaniševića, inventar iz 1571. godine
6. Gospođe Nikolette Papalić, inventar iz 1572. godine
7. Uglednog gospodina Lovre Benedetija, inventar iz 1578. godine
8. Uglednog gospodina Kamila Pasketija, kancelijera splitske općine, inventar iz 1591. godine
9. Uglednog Lovre Agazzia, inventar iz 1598. godine

Sudeći po predmetima, koji su se nalazili u njihovim kućama u vrijeme smrti, daje se naslutiti da su Bertučević i Čipinović pripadali pučkom staležu. Filipović je bio imućni obrtnik i kao takav pripadao je građanskom sloju. Svi ostali navedeni u popisu pripadali su plemićkom staležu⁹.

⁷ Budeč 2013, 54

⁸ Mijić 2013, 6

⁹ Božić-Bužančić 1961, 98

Iako svi navedeni inventari datiraju u drugu polovicu 16. stoljeća, te kao takvi izlaze iz okvira srednjeg vijeka, svejedno su ubrojani kao vrijedno svjedočanstvo o inventarima splitskih kuća. Učinjeno je to iz razloga što se inventar, posebno namještaj, odjeća i nakit nasljeđivao s koljena na koljeno te se tako može uzeti da većina spomenutih predmeta izvorno potječe s konca srednjeg vijeka. Ova tvrdnja dobiva još jače uporište ako u obzir uzmemo onodobnu tešku ekonomsku situaciju, kroz koju Split prolazi nakon pada u mletačke ruke, te pod stalnom opasnošću od Turaka. Činjenica da ni plemstvo, koje je po svom statusu bilo daleko iznad ostatka stanovništva, u svojim kućama nema nekog većeg luksuza daje naslutiti da su, one stvari koje su posjedovali, držali kao iznimno vrijedne i kao takve čuvali i nasljeđivali više generacija.

Inventare nalazimo i u bilježničkim spisima notara koji su djelovali u pojedinim gradovima. Primjeri su nam inventar Grizogona de Civallellisa iz 1384. godine, kojeg je transkribirao Jakov Stipišić. Inventar je zabilježio notar Rajmundus de Comini de Modiis de Asula¹⁰. Radi se o inventaru jedne od najstarijih zadarskih obitelji. Inventar se sastoji od devet dijelova od kojih nam je najzanimljiviji prvi, u kojem se navode Grizogonova pokretna dobra: namještaj, posteljina, rublje, odjeća¹¹. U trećem se dijelu navodi popis dragulja, zlata i srebra. U kući se nalazilo mnogo različitih dokumenata koji tvore četvrti dio inventara i prikazuju ekonomsku moć ove patricijske obitelji¹². Posljednji, osmi dio inventara, donosi popis Grizogonovih nekretnina u gradu Zadru. Iz njega saznajemo da u Zadru ima dvije kuće¹³.

Najvrjedniji inventar za proučavanje srednjovjekovne kuće bogatih pučana u Dalmaciji je inventar dobara sukbara Mihovila, pokojnog Petra, sastavljen 1385. godine i pohranjen u arhivu samostana sv. Marije u Zadru. Inventar je sastavljen na 267 stranica na kojima su obuhvaćene sve Mihovilove nekretnine te stvari zatečene u njegovoj kući. U prvom dijelu dokumenta nalazio se popis dobara, dok je drugi dio regesta dokumenata obiteljskog arhiva. Sam opseg zabilježenih predmeta učinio je ovaj dokument najbogatijim sačuvanim inventarom srednjeg vijeka na ovim prostorima¹⁴.

Posljednjih desetljeća, zaokretom historiografije od političke ka socijalnoj i povijesti življenja interes za proučavanje ovog tipa građe raste. S njihovom publikacijom prvi je krenuo Jakov Stipišić objavivši prvo spomenuti inventar zadarskog patricija Grizogona de Civallellisa,

¹⁰ Stipišić 1977, 378

¹¹ Ibid., 380

¹² Ibid., 382

¹³ Ibid., 383

¹⁴ Stipišić 2000.

a zatim inventar suknara Mihovila, pokojnog Petra¹⁵. R. Leljak je nastavio projekt izdajući knjigu transkripata „*Inventari fonda Veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru god. 1325-1385*“¹⁶. Osim publikacija građe, sve je više zasebnih inventara koji se obrađuju u sklopu istraživanja nekog od aspekata srednjovjekovnog svakodnevnog života. Jedan takav primjer svakako je objava i analiza dva inventara iz 14. stoljeća koji pružaju svjedočanstvo o životu u Zadru tokom dva različita perioda grada. Prvi inventar datira iz 1346. godine. Radi se o inventaru Fumice Salvagnele koji služi kao svjedočanstvo života u gradu za vrijeme mletačke vladavine. Drugi inventar Damijana Martina de Teschiana je iz 1380. godine i pruža sliku života u Zadru za vrijeme njegova ekonomskog rasta. Oba inventara su trgovačka, pripadaju obiteljima koje su se bavile tadašnjom unosnom trgovinom sukna i mirodija. U vrijeme kada nastaje prvi inventar Zadar proživljava svoje najliberalnije političko i ekonomsko razdoblje pod mletačkom vlašću koja traje od 1313. do 1345. godine. Od 1358. do 1409. Zadar je na vrhuncu svoje ekonomske moći, kao glavni politički i gospodarski grad Dalmacije, pod ugarsko-hrvatskom krunom. Inventari su pohranjeni u Državnom arhivu u Zadru u zbirci *Magnifica Communita di Iadere*¹⁷.

Inventar Tome Coluttia de Cingula, splitskog kancelara i javnog bilježnika, datiran je u 1434. godinu i svojim bogatstvom pruža uvid u život društvene elite 15. stoljeća. Inventar je sastavila njegova udovica Cecilija. U inventaru su popisani samo oni predmeti koje su izvršitelji smatrali vrijednima. Stoga, nemamo zabilježenih drvenih predmeta osim krupnog pokućstva. Inventar prati određeni put. Prvo su popisani predmeti iz škrinja i ormara, zatim predmeti iz prizemnog dijela kuće, za koji se može naslutiti da je služio kao boravište slugu i neka vrsta ostave. Nakon toga imamo popis predmeta iz kuhinje te popis predmeta iz prostorije u kojoj su živjeli gospodari. Na koncu, popisane su stvari iz konobe, uključujući i životinje koje je Toma posjedovao, te stvari iz skladišta za koje nismo sigurni da li je bilo fizičkim dijelom kuće¹⁸.

Za unutrašnjost šibenskih kuća vrijedno je spomenuti inventar patricija Jurja Kamenarića, sastavljen nakon njegove smrti 1451. godine. Inventar je zabilježio bilježnik Karatus Vitale koji je djelovao sredinom 15. stoljeća na području Šibenika, a danas nam je sačuvan u sklopu bilježničke građe Državnog arhiva u Zadru. U inventaru je zabilježeno 447 predmeta koje

¹⁵ Mijić 2013, 7

¹⁶ Leljak 2006.

¹⁷ Fabijanec 2003, 93-94

¹⁸ Ančić 2005, 105

možemo podijeliti na kućanske predmete, odjeću, oružje, nakit, liturgijske predmete i knjige¹⁹.

Podatke o sadržaju i izgledu kuća bilo je znatno teže prikupiti iz oporuka građana. Naime, u većini slučajeva koji su pregledani, unutar oporuka se ne popisuju dobra koja oporučitelj ima već se rabi izraz „*omnia bona mea, mobilia et imobilia*“. Izraz nas upućuje da je pojedinac posjedovao određena dobra koja ostavlja u naslijeđe no, detalje o tim dobrima ne saznajemo. Uglavnom se ostavlja novac, određene svote za zadušne mise, te pojedincima kojima je pokojnik smatrao da pripada. Kada se govori o dobrima, najčešće se koristi izraz „*bonnis meis, mobillia et imobillia*“ u kojem se sažimaju dobra koja bi smo mogli rabiti kao izvore o životu pojedinca. Detalji vidljivi u oporukama su novčane transakcije, budući da se o točnim iznosima koji pripadaju određenim nasljednicima detaljnije govori. Uz to, saznajemo broj i poziciju nekretnina u vlasništvu oporučitelja. Tako iz oporuke Petra Gradencia, datirane u 1296 godinu, saznajemo da je posjedovao nekoliko imanja na području Zadra. U oporuci se spominju: *villas de Petrica(no), villas de Berda, villan de Schril, et Serefniuerch, villas de (Racha) sub monte, et post montem villa de Seppri*. Uz imanja, spominju se i vinogradi te kuća u kojoj je dotični obitavao, a nalazila se unutar grada. Sva njegova imanja prešla su u ruke njegova nećaka, Bartolomeja Saladina²⁰.

U izradi ovog diplomskog rada korišteni su još i mirazni ugovori, kupoprodajni ugovori te ugovori o najmu. Dokumenti ovog tipa pokazali su se kao vrijedan izvor u determinaciji lokacije kuća te njihovoj prodajnoj i najamnoj vrijednosti s obzirom na veličinu. Rezultati dobiveni kombinacijom spomenutih izvora te dostupne literature izneseni su na narednim stranicama.

¹⁹ Budeč 2010, 68-70

²⁰ Zjačić 1959, 85-89

2. URBANISTIČKO UREĐENJE SREDNJOVJEKOVNIH GRADOVA

Razvoj gradskog prostora jedna je od osnovnih značajki srednjeg vijeka. Ovisno o geomorfološkim preduvjetima, političkom razvoju, kasnoantičkoj baštini i potrebama svakodnevnog življenja, gradovi su se širili i oblikovali poput živog tkiva²¹.

Razvoj srednjovjekovnog Splita započinje uništenjem antičke Salone. Nakon prolaska slavenske i avarske opasnosti stanovništvo se naseljava unutar zidina Dioklecijanove palače. Prema Tomi Arhidakonu, plemićki i bogatiji sloj građana smješta se u južnom dijelu palače, u postojećim kulama, dok se siromašnije stanovništvo naseljava u podrumске dijelove i kripe. Novodoseljeni stanovnici među zidinama palače grade kuće, pokušavajući je prilagoditi zahtjevima stanovanja velikog broja ljudi na malom prostoru. Taj proces doseljenja i izgradnje unutar Plače traje tokom cijelog srednjeg vijeka. Izmiješanost već postojećih rimskih zdanja i pokušaj prilagodbe kuća koje se naslanjaju na njihove zidove, oblikuju i prate ulice utjecat će na formiranje specifične stambene arhitekture srednjeg vijeka²².

Za razliku od većine europskih srednjovjekovnih zdanja, splitske srednjovjekovne kuće danas su djelomično očuvane zahvaljujući kamenoj arhitekturi, karakterističnoj za Dalmaciju²³. Do kraja 11. stoljeća većina se kuća nalazila unutar Plače, čije su zidine pružale sigurnost i zaštitu. Zabilježeno nam je postojanje ukupno 68 kuća u ovom periodu²⁴.

U 14. stoljeću Split se širi. Grad broji oko 5000 stanovnika, koji naseljavaju ne samo Dioklecijanovu palaču već i njenu užu okolicu. O gustoći naseljenosti svjedoči činjenica da je prosječan broj stanovnika na europskom Zapadu bio oko 200 po hektaru, a u dalmatinskim gradovima taj je broj bio viši od 500²⁵. Grad je bio podijeljen na četiri četvrti: južna polovica Plače bila je četvrt sv. Dujma, sjeverna polovica je bila četvrt sv. Marina, a četvrti sv. Mihovila i sv. Marije nalazile su se izvan zidina, sa njihove zapadne strane²⁶. Da bi se rastući

²¹ Raukar 2007, 15

²² Fisković 1990, 138

²³ Barišić 2010, 8-10

²⁴ Novak 2005, 533

²⁵ Raukar 2007, 20

²⁶ Barišić 2010, 14

broj stanovnika mogao smjestiti, ali i osigurati, zapadna predgrađa ograđena su obrambenim zidom, a grad je nastavio rasti unutar njih²⁷.

Život u Zadru nastavio se na antičkim temeljima na kojima nastaje novi srednjovjekovni grad, središte pokrajine Dalmacije. Nove građevine pratile su već postojeći raspored ulica, tvoreći novu jezgru. Srednjovjekovni grad bio je omeđen morem s tri strane, te bedemima na jugoistočnoj strani, obuhvaćajući površinu od ¼ km². Budući da je ova površina bila nešto veća u usporedbi s ostalim dalmatinskim gradovima kuće koje se grade na teritoriju Zadra imaju neznatno veće vrtove i dvorišta, a gradnja im nije toliko zbijena²⁸. Usprkos dodatnom prostoru, stambene kuće u Zadru ne razlikuju se od onih u drugim gradovima. Oko gradske palače i crkve sv. Krševana smješta se gradski patricijat. U južnom dijelu grada, četvrti zvanj „Babe“, nastanili su se siromašniji pučani. Težački puk stanovao je u predgrađima izvan zidina²⁹.

Zadar u 14. stoljeću broji oko 8000 stanovnika³⁰. Poznato nam je 59 objekata za koje znamo da pripadaju srednjem vijeku. Svi se nalaze na području zadarskog poluotoka, omeđenog gradskim zidinama. Nijedan objekt nije sačuvan u svom izvornom obliku već se radi o fragmentima, ruševinama i prigradnjama³¹.

Trogir svoj kontinuitet vuče od rimskog doba. Na toj postojećoj infrastrukturi razvija se srednjovjekovno naselje, ograničeno prirodnim prostorom malog otočića. Središnji dio grada formira se prateći antički raster izduljenih blokova. Pritokom novog stanovništva u ranim stoljećima srednjeg vijeka, grad postaje biskupsko i urbano središte. Prostor se podijelio između imućnih rodova koji stvaraju stambene sklopove u kojima se naseljavaju višeobiteljske zajednice. U 12. stoljeću dolazi do više napada na grad. Budući da nije posjedovao jake bedeme, velik dio grada je razrušen, a urbano širenje je zaustavljeno³².

Trogir novi komunalni razvoj doživljava od druge polovice 13. stoljeća. Uzlet će trajati sve do kraja srednjeg vijeka. U ovom periodu ubrzano se razvijaju institucije, komunalni život i urbana infrastruktura grada. Gradska jezgra, kao što je to bio slučaj s ranije spomenutim gradovima, bila je ispunjena gusto poredanim stambenim kućama. Prema pisanju Ivana Lucića građanima je bilo dozvoljeno naseliti se u one dijelove koji su im bili

²⁷ Fisković 1990, 137

²⁸ Klaić i dr. 1976, 117

²⁹ Raukar, 2007, 22

³⁰ Jelaska 2001, 10

³¹ Petricioli 1962, 120

³² Benyovsky Latin 2009, 12-16

najpovoljniji za stanovanje. Patricijske obitelji, kao i u drugim gradovima, zauzimaju najbolje položaje, uz glavne trgove i upravna središta na istočnom dijelu grada, te položaje koji su bili lako branjivi. U rukama komune ostale su samo ulice i trгови, koje se statutarnim odredbama osigurava da bi se spriječilo njihovo uzurpiranje od strane vlasnika privatnih kuća. U 13. stoljeću Trogir se dijeli na nekoliko četvrti. Spominju se: predio sv. Ivana Krstitelja, predio sv. Martina, predio sv. Lava, predio sv. Petra i predio Gupte. Uz unutar-gradska središta, Trogir je imao i svoje prigradske četvrti. Poznate su nam dvije, *cantrata Decime* i *cantrata Sancte Marie*³³. Trogir 14. stoljeća ima oko 2000-2500 stanovnika koji se dijele na tzv. *maiores*, odnosno gradsku elitu, i *minores*, pučane. Građani obitavaju u spomenutim četvrtima, a u 15. stoljeću njihov broj raste na 3000³⁴.

Šibenik je najmlađi od gradova na istočnoj jadranskoj obali. Za razliku od Splita, Zadra i Trogira ovaj nam se grad ne spominje u ranijim rimskim izvorima. Prvi spomen Šibenika datira iz 1066. godine za vrijeme hrvatske države. Smatra se da su se na ovom području ljudi naselili i osnovali grad zbog njegova povoljnog položaja na padini brijega, pored plodnog polja i u blizini rijeke Krke. Od trenutka osnutka grad je ubrzano rastao formirajući tipičnu urbanu sredinu srednjovjekovnog dalmatinskog grada. Rastom političkog utjecaja grada dolazi do sve većeg priliva stanovništva, koje se naseljava unutar zidina grada i stvara jaku urbanu sredinu. Izvan zidina formiraju se predgrađa Dolac i Punta. Male, većinom jednoćelijske kuće, raspoređuju se na uskim parcelama koje tvore stambene blokove. Između kuća vodile su krivudave, uske ulice, a kao mjesta okupljanja formiraju se gradski trгови na kojima se smještaju crkve. Crkve su predstavljale središta gradskih četvrti i župa³⁵.

Do punog procvata grada dolazi na kraju srednjeg vijeka, u 14. i 15. stoljeću. Grade se nove plemićke palače, okupljene uz glavne trgove i središta uprave, koji su se nalazili uz obalu mora. Noviji stambeni blokovi, u kojima se naseljavaju pučani, građeni su geometrijski pravilno. Svojom skromnijom, ali ipak upečatljivom gradnjom oni ukazuju na uspjeh i uzdizanje ovog sloja društva³⁶. Društvena specifičnost Šibenika postat će najvidljivija tokom 15. stoljeća izbijanjem brojnih staleških sukoba i nadmetanja. Posljedica je ovo mladog patricijata, koji se svojim autoritetom nije mogao nametnuti ostatku stanovništva, te su u Šibeniku, za razliku od ostalih dalmatinskih gradova, brojne ugledne pozicije držali bogati pučani. No, unatoč ovom približavanju različitih slojeva na području uprave grada,

³³ Benyovsky Latin 2009, 42-43

³⁴ Ibid., 19

³⁵ Fisković 1990, 103-111

³⁶ Ibid., 111-114

arhitektonski i stambeno podjela je jasno zadržana. Kuće šibenskih pučana, kao i u ostalim gradovima, jednoćelijske su dvokatnice dok kuće patricija predstavljaju reprezentativna stambena zdanja. Palače patricija u Šibeniku samostojeće su rezidencije, građene oko vlastitog dvorišta u kojem se nalazio bunar. Ove razlike ostat će prisutne i ulaskom u novi vijek³⁷.

Dalmatinski gradovi s okolnim teritorijem predstavljaju izrazito zatvorene komunalne sredine koje formiraju vlastiti „svijet za sebe“. Iako su aktivno poslovali s vanjskim svijetom, pri primitku stranaca kao posjednika unutar gradova nisu bili toliko otvoreni. O tome nam najbolje svjedočanstvo daju statuti u kojima se detaljno definiraju prava i obaveze stranaca u komuni. Strancem se smatrala svaka osoba rođena izvan područja grada i njegova distrikta koja nije podvrgnuta komunalnoj jurisdikciji. Nelagodu gradskih upravnih tijela prema strancima u posjedu nekretnina unutar grada najbolje vidimo iz dogovora između Splita i Trogira 1244. godine. Mirovnim ugovorom je dogovoreno da Splitsani prepuste Trogiranima kuće i posjede koji su se nalazili na teritoriju komune Trogira, a zauzvrat su Trogirani prepustili kuće i posjede na teritoriju Splita³⁸. Godine 1390. na snagu stupa odredba kojom je trogirskim građanima, stanovnicima i distriktualcima zabranjeno prodavati, davati, oporučno ostavljati, davati u miraz, zamjenjivati, davati u zakup, ili na neki drugi način prepustiti nekretninu ili je obavezati nekoj osobi koja nije podvrgnuta trogirskoj svjetovnoj vlasti³⁹. Šibenik je građanska prava davao samo oni strancima koji su sa obitelji u gradu bili naseljeni više od 12 godina. Zadar je imao blaža pravila prema strancima koji su željeli postati građani i posjedovati nekretnine. Ukoliko su u Zadru naseljeni s obitelji ili ženom, stranci su imali pravo kupiti i posjedovati kuću unutar grada. Dapače, to im je dodatno pomagalo u stjecanju građanskog statusa⁴⁰. Tako u ispravi iz 30. studenog 1349. godine Marija, kćerka Bartola mornara i žena Pavla Petrova prodaje neku kuću Franji Sexenulu iz Venecije⁴¹. Istom Franji Cecilija, žena pokojnog Pavla Božakovića, prodala je svoju kuću za 40 dukata 30 prosinca 1349⁴².

³⁷ Fisković 1990, 114-116

³⁸ Jelaska 2001, 31

³⁹ Ibid., 32

⁴⁰ Raukar 2007, 45-46

⁴¹ Stipišić 1977, 25-26

⁴² Ibid., 53

3. STAMBENA ARHITEKTURA

3.1. Tehnike gradnje

Arhitektura dalmatinskih gradova bazira se na kamenu. Ostatci antičkih građevina te obližnji kamenolomi na Braču i Segetu kraj Trogira osigurali su dostupnost tog kvalitetnog građevinskog materijala. Uglavnom se radilo o kamenu vapnencu, no upotrebljavao se i kamen lomljenac, specifičan po svom grubom klesanju i žučkastoj boji⁴³.

Kamen se dopremao iz kamenoloma i potom klesao na mjestu gradnje. Treba napomenuti da se nije se radilo o finom klesanju što rezultira kamenim blokovima različitih oblika i veličina. Samo su se rubovi zidnih površina te uglovi bogatijih kuća oblagali finije klesanim kamenim blokovima četvrtastog oblika⁴⁴. Tradicija koju i danas često možemo vidjeti na dalmatinskim kućama.

Osim kamena iz kamenoloma, nerijetko se u gradnji upotrebljavao kamen s antičkih lokaliteta o čemu svjedoče mnogobrojne spolije na kućama ovog perioda. To je najviše vidljivo na primjeru Splita, gdje se kuće naslanjaju na već postojeće antičke zidove Dioklecijanove palače, pregrađujući ih i upotrebljavajući kameni materijal. Materijal se uzimao i sa ruševina antičke Salone, posebno s amfiteatra. Krajnji rezultat ove prakse bile su kuće čija je gradnja spoj antike i srednjeg vijeka⁴⁵.

U Dalmaciji se javljaju tri tehnike zidanja. Zidanje pomoću neuslojenog lomljenog kamena najjednostavnija je metoda gradnje. Javlja se tokom cijelog perioda srednjeg vijeka. Druga tehnika, koja se javlja, je tehnika uslojenog pritesanog kamena. Karakteristična je za romaničko graditeljstvo na našoj obali, a najčešće se javlja na području Zadra. Zidovi rađeni u ovoj tehnici povezivani su žbukom. Na žbuci bi se žlicom izvlačili horizontalni i vertikalni potezi prateći granicu kamena. Posljednja tehnika koja se javlja tokom srednjeg vijeka je tehnika fino klesanog kamena. Radilo se o fino klesanim kamenim pravokutnim blokovima koji su slagani u pravilne redove. Ovako zidani zidovi bili su rezervirani većinom za dijelove zgrada koje su gledale prema ulici⁴⁶.

⁴³ Barišić 2010, 12

⁴⁴ Ibid., 12

⁴⁵ Ibid., 12

⁴⁶ Petricioli 1962, 121-122

Lomljeni, priklesani i klesani kamen kombinirao se sa „škajom“, sitno lomljenim kamenom različite veličine, koji je služio za upotpunjavanje praznina između blokova. Na bolje građenim kućama kameni blokovi povezivani su žbukom pomiješanom s vulkanskim pepelom, takozvana „*pucolana*“. Zidovi najskromnijih kuća povezivani su crvenicom, glinastom zemljom koja se miješala sa živim vapnom⁴⁷.

Osim kamena, pri gradnji kuća upotrebljavano je i drvo te pleter⁴⁸. Drvene kuće nalazile su se izvan bedema gradova, u prigradskim naseljima. Konkretni podatak o postojanju kuća izrađenih od drva nalazimo kod Tome Arhiđakona. U opisu rata između Splitskana i Trogirana Toma piše kako su sve drvene i pletene kuće spaljene za vrijeme provale Trogirana i vojske bana Dionizija 1243. godine⁴⁹. O postojanju drvenih kuća u Šibeniku saznajemo iz gradskog statuta koji spominje kuće građene od dasaka. Takve kuće dosezale su visinu od 7 lakata. Nadalje, statut spominje da su se daske učvršćivale vapnom⁵⁰. Unutrašnjost kuća također je bila od drva⁵¹. Drvene kuće prisutne su i u Zadru što nam potvrđuju kupoprodajni ugovori.

3.2. Tipovi stambenih objekata

U srednjovjekovnoj Dalmaciji govorimo o tri tipa mjesta za stanovanje: kule, kuće i potleušice⁵². Podatak se bazira na zakonu Splitskog statuta gdje se navodi zabrana prodaje ili bilo koje vrste otuđenja kule, (*turrim*), kuće, (*domum*), ili potleušice, (*camardam*), naslonjene na komunalne zidine grada Splita⁵³. Da su se isti tipovi stambenih objekata javljali i u ostatku Dalmacije znamo iz ostataka srednjovjekovne arhitekture, statutarnih odredaba pojedinih gradova te kupoprodajnih ugovora.

⁴⁷ Ercegović 2002, 95-97

⁴⁸ Novak 2005, 532

⁴⁹ Toma Arhiđakon 2003, 295

⁵⁰ Herkov 1982, 276

⁵¹ Ercegović 2002, 99

⁵² Novak 2005, 530

⁵³ Stipišić 2002, 37

3.3. Potleušice (*camarde*)

Siromašniji puk obitava u potleušicama, *camardama*. Radilo se o prizemnim kućama pravokutne osnove. Građene su od drva ili od grubo klesanog kamena lomljenca. Kamene potleušice su imale izrazito debele vanjske zidove, širine od 60-70 cm. U slučajevima, kada je kao građevinski materijal bilo upotrijebljeno megalitsko kamenje, debljina zidova mogla je dosegnuti i 100 cm⁵⁴.

U unutrašnjosti ovih objekata nije bilo nosivih zidova već im se stropna konstrukcija naslanjala na vanjske zidove. Tokom srednjeg vijeka imaju samo jednu prostoriju no, s vremenom, se unutrašnjost počinje dijeliti na nekoliko manjih prostora pomoću pregradnih zidova. Pregradni zidovi su izrađivani od drvenih dasaka premazanih vapnom⁵⁵.

Kamarde su se nalazile unutar i van zidina gradova. Podatci koji to potkrepljuju nalaze se u bilježničkim spisima iz tog vremena⁵⁶. Tako imamo podatak da je 16. studenoga 1341. godine Dobra, kći Danijelova, prodala Dragi, udovici Obradovoj, jednu kamardu koja se nalazila na teritoriju Male Braće blizu kamarde Radovana Svirca⁵⁷. 18. studenoga 1341. godine u istim bilježničkim spisima nalazimo podatak da je Marica, udovica Paskvina, vratila Dragoju Krešiću, zastupniku njegove žene Petruče, polovicu kamarde. Iz istog zapisa saznajemo i vrijednost kamardi, budući da se navodi podatak kako ju je spomenuta Marica kupila od Stane Blaževa za 12 libara⁵⁸. 22. studenoga 1341. imamo još jedan podatak o kamardama. Nikola ser Teodozija zamijenio je polovicu svoje zemlje na Sobdolcu s Jadrijom Slatkovićem za njegovu kamardu u starom gradu⁵⁹. Dva dana kasnije, zamijenio je Vukoslav Jaković sa svojom ženom 2,75 vretena loze na Dilatu, na nadbiskupskoj zemlji, za njenu potleušicu na zemljištu franjevac⁶⁰. Još jedan podatak o vrijednosti i lokaciji kamarda dolazi iz zapisa 25. studenog 1341. kada Siniša Butrigović prodaje Marici, udovici Paškvina, svoju potleušicu na terenu crkve sv. Ciprijana za 16 libara⁶¹. Vukoslav Jaković 26. studenoga 1341. prodao je svoju kamardu na zemljištu franjevac za 7 libara⁶². 29. studenoga 1341. Bogdan

⁵⁴ Ercegović 2002, 95

⁵⁵ Ibid., 99

⁵⁶ Novak 2005, 530

⁵⁷ Stipišić 2002, 37

⁵⁸ Ibid., 39

⁵⁹ Ibid., 47

⁶⁰ Ibid., 49

⁶¹ Ibid., 50-51

⁶² Ibid., 52-53

Čerminić prodao je Kristolu Teodozijevu kamardu na kaptolskoj zemlji za 8 libara⁶³. 2. prosinca 1341. Radin Merdešić prodaje svoju kamardu na kaptolskoj zemlji za 28 libara⁶⁴. 6. veljače 1342. krojač Križan prodao je Julijanu Stjepanovu svoju kamardu, koja se nalazi na kaptolskoj zemlji, za 16 libara⁶⁵. 17. ožujka 1342. kupio je Cvitan Jurinčić kamardu za 9 libara od Dragoslava Krončića. Kamarda se nalazila na zemlji samostana sv. Klare⁶⁶. 9. studenog 1343. Ivan Krakuljević, uz suglasnost supruge Dragoslave, prodao je kamardu na zemljištu samostana sv. Marije „de Taurelo“ Mihoju pok. Andrije Cigaida za 5 libara⁶⁷. 7. prosinca 1343. Ciprijan Lej i Draga, udovica Sirijana Govonušića, prodali su Vučeti Radoševom polovicu kamarde na sv. Ciprijanu za 15 libara⁶⁸. 22. veljače 1344. prodala je Vukena, kćerka pok. Radoslava, služavka Kamurcija Franjina Radi, kćerki Ivana, kamardu na zemljištu crkve sv. Jurija „de Ponta Nigra“ na Braču za 8 zlatnih dukata⁶⁹. 1353. godine Radoslav, kmet kneza Krševana Kurjakovića, prodao je Zadraniu Radoslavu drvenu kuću na zemljištu samostana Sv Krševana za 16 malih denara⁷⁰.

Izneseni podatci daju zaključiti da je vrijednost kamarda varirala od 5 do 30 libara. Cijena je, kao i kod današnjih kuća, ovisila o materijalu gradnje te o lokaciji nekretnine. Možemo pretpostaviti da su najjeftinije kamarde bile od drva, dok su one skuplje načinjene od kamena. Također je uočljivo da su najvrijenija crkvena zemljišta unutar grada, poput spomenutog kaptolskog. Treba napomenuti, da se prema splitskom statutu kamarde nisu smjele graditi pored ili ispod zidina varoši i grada. Za kršenje zakona plaćala se novčana kazna od 40 solida, a nepropisno sagrađena prizemnica morala se srušiti⁷¹.

3.4. Stambene kule (*turris*)

Bedemi srednjovjekovnih dalmatinskih gradova redovito sadržavaju obrambene kule, pravilno raspoređene na zidinama. Ove kule su osim obrambene, imale i stambenu funkciju. Tlocrt im je bio jednostavan nalikujući na jednoćelijske kuće. Bile su četvrtaste, s po jednom

⁶³ Stipišić 2002, 56

⁶⁴ Ibid., 63

⁶⁵ Ibid., 118

⁶⁶ Ibid., 152

⁶⁷ Ibid., 213

⁶⁸ Ibid., 240

⁶⁹ Ibid., 298

⁷⁰ Leljak 2001,25

⁷¹ Novak 2005, 530

prostorijom na svakom katu. Dosezale su visinu bedema i jednim se zidom na njih naslanjale. Ostali zidovi bili su deblji od zidova obične stambene kuće. Osim debljine zidova, kule su svoju obrambenu funkciju ostvarivale i manjim brojem otvora nego što je to bio slučaj kod kuća⁷².

Budući da su kule uglavnom u vlasništvu plemićkih obitelji redovito su građene u sklopu većih stambenih blokova. To je podrazumijevalo zajedničko dvorište, zatvoreno kućama, u kojima je stanovalo više grana iste obitelji⁷³.

Splitski statut ove kule spominje pod terminom *turris*. U Statutu ih je zabilježeno ukupno jedanaest. To su: Nadbiskupska kula, kula Petraka, kula Ciprijana Zanina, nova kula, kula novih vrata, kula Ivana Doblota, kula uz koju je Ivan Vučina imao svoju kuću, a koja se nalazila izvan grada, kula knezova Nelipića, kula Janka Leonova, kula Grimaldova iz 1119. godine, i kula Ivana Cerneče, koja se spominje u kupoprodajnom ugovoru njegove supruge Dessice iz 1342. godine. Sve spomenute kule, osim nove kule, su stare kule Dioklecijanove palače preinačene u kuće. Jedina novoizgrađena je nova kula⁷⁴.

Nije nam poznata lokacija svih spomenutih kula. Kula/kuća Ciprijana Zanine graničila je s posjedom nadbiskupske kurije koji je obuhvaćao jugoistok Palače. Novak pretpostavlja da se radilo o kuli između Srebrnih vrata i jugoistočne ugaone kule. Isti je spomenuti Ciprijan imao više kuća u istočnom dijelu palače⁷⁵. Nadbiskupska kula nalazila se na istočnom kraju obale. Bila je poznata još i kao „kula arsenala“. Iz zapisa u Splitskom statutu saznajemo lokaciju kule Petraka. U zapisu se spominje gradnja zida od kurije Sabaka do kule Petra Petrarke i nadbiskupske kule⁷⁶. Po tome se da zaključiti da je kula Petra Petrarke bila manja kula, smještena između jugozapadne kule Dioklecijanove palače i zapadnih vrata grada⁷⁷.

U Trogiru se stambene kule smještaju na istočnom i južnom bedemu grada. Prema pisanju Ivana Lucića trogirski patriciji prilikom obnove gradskih bedema na njima podižu svoje stambeno-obrambene objekte. Lucić spominje pet kula na trogirskim bedemima: kulu u sklopu njegove kuće, kulu sv. Nikole, kulu Vitturi, kulu biskupije te kulu sv. Ivana. Kule su

⁷² Novak 2005, 522-526; Škarić-Plosnić 2007, 14

⁷³ Škarić-Plosnić 2007, 15

⁷⁴ Novak 2005, 532

⁷⁵ Ibid., 527-529

⁷⁶ Cvitanović 1998, 727

⁷⁷ Novak 2005, 522-526

bile u vlasništvu plemićkih obitelji Urso, Cega, Andreis, Vitturi i Lucio. Do danas su sačuvane kule obitelji Vitturi, Cega i Lucio na južnom bedemu⁷⁸.

Još jedna kuća prvotno je bila kula. Radi se o kući u vlasništvu obitelji Andreis. S obzirom na debljinu zidova i položaj, može se naslutiti da je kuća prvotno bila kula koju su podigli pripadnici roda Andreis u 12.-13. stoljeću. Pregradnjom i pomicanjem jugozapadnih zidina grada, ova kula gubi svoju obrambenu funkciju, a s njom i svoju važnost. Stoga se kasnijim preinakama svojim izgledom pretvara u plemićku kuću. U korist tome svjedoče ostatci romaničkog prozora na prvom katu te manjeg pravokutnog prozora obrubljenog romaničkim vijencem s biljnim motivom na drugom katu⁷⁹.

O drugim kulama u vlasništvu obitelji Andreis saznajemo iz dokumenta datiranog u 1320. godinu. Radilo se o odredbi o zapljeni dobara koja kaže „da se zbog mirnog stanja grada sve kule Šimuna i Guzinje, sinova Marina Amblaževa, predaju zauvijek općini“. Jedna od spomenutih kula bila je kula Andreis na gradskim bedemima. Za drugu spomenutu kulu možemo pretpostaviti da se radi o kući smještenoj na ulazu u glavno dvorište stambenog bloka roda Andreis. Kuća je bila kvadratnog tlocrta, građena na četiri etaže s po jednom prostorijom na svakom katu. U prizemlju kuće nalazio se prolaz u spomenuto glavno dvorište. Pretpostavlja se da se izvorno radilo o kuli s obzirom da je kuća svojim strateškim položajem štitila ulaz u stambeni blok Andreis⁸⁰.

Kula obitelji Lucić nalazila se pored kuće Dese Dujmovog Buffalisa i južnih zidina. Benyovski-Latin iznosi pretpostavku da se izvorno radilo o kuli Vitturi. Nakon smrti Valentina Lucića u 2/2 13. stoljeća kula prelazi u ruke njegova sina Petra i njegovih nasljednika⁸¹. U 14. stoljeću Dmine Lucić daje sagraditi kulu na južnom gradskom bedemu, u blizini bratovštine Sv. Duha⁸².

Između 1380. i 1400. godine dolazi do pregradnje kula. Naime u ovom periodu se gradi novi potez gradskih bedema koji se naslanjaju na bočne zidove kula Lucić, sv. Nikole i kule Vitturi⁸³.

U Šibeniku i Zadru nemamo sačuvanih podataka o lokaciji stambenih kula iako, s obzirom da oba grada imaju bedeme, može se pretpostaviti da su kule bile prisutne. Sa

⁷⁸ Benyovski-Latin 2013, 74

⁷⁹ Škarić-Plosnić 2007, 15

⁸⁰ Ibid., 16

⁸¹ Benyovski-Latin 2013, 80

⁸² Ibid., 88

⁸³ Ibid., 88

sigurnošću možemo tvrditi da je u Zadru postojala bar jedna kula u stambenom bloku. Naime, u dokumentu iz 13. rujna 1217. godine Matija, sin Zorobabela zamjenjuje svoju kuću s kulom, koja se nalazi ispred crkve sv. Marije Velike, s Leonardom de Osissico⁸⁴.

4. STAMBENA KUĆA

4.1. Vanjski izgled kuća

Kuće srednjeg vijeka nisu nam u potpunosti sačuvane. Razlog tome je vremensko propadanje te kasnije pregradnje. Većinom preživljavaju pročelja i zidovi, međutim rijetko su nam sačuvani u svojoj punoj visini. Prozori i vrata redovito su pregrađivani u kasnijim periodima, u pokušaju prilagodbe objekta novim trendovima življenja⁸⁵.

Glavni utjecaj na vanjski tlocrtni izgled kuća u Dalmaciji ostavilo je antičko naslijeđe njenih gradova. U gradovima poput Splita, Zadra, Trogira, s izraženom antičkom tradicijom, kuće poštuju antički raspored ulica. Stoga se zbog uskog prostora građevinskih parcela, kuće grade u visinu, dok im se širina znatno smanjuje. Ovakav stil gradnje rezultirao je visokim i uskim višekatnicama, najčešće dvokatnicama i trokatnicama, iako se moglo pronaći i jednokatnica⁸⁶. Najrašireniji tip kuće su jednoćelijske višekatnice koje imaju po jednu prostoriju te hodnik i stubište na svakom katu. Drugi tip koji se javlja su kuće izduženijeg, pravokutnog tlocrta s tri do četiri prozora na pročelju. Za razliku od jednoćelijskih, ove kuće imaju više prostorija na istom katu odijeljenih poprečnim zidovima. Ti zidovi imali su debljinu perimetralnih zidova i nerijetko se u njima javljaju široki otvori u obliku polukružnog luka⁸⁷. Primjer ovakve, izdužene višekatnice, je palača u Marulićevoj ulici u Splitu⁸⁸.

Plemićke kuće nisu se mnogo razlikovale od kuća pučana. Glavna razlika je bila u veličini građevine i namještaju. U Splitu već u 13. stoljeću postoje kuće koje imaju status palače. To nam potvrđuje i Toma Arhiđakon koji piše kako je ugarski kralj Bela II., kada je 1251. godine stigao u Split, boravio u palači Nikole Dujmova, splitskog patricija i gradskog

⁸⁴ CD sv. III: 163

⁸⁵ Fisković 1952, 133

⁸⁶ Barišić 2010, 14

⁸⁷ Petricioli 1962, 120

⁸⁸ Fisković 1952, 134

sudca⁸⁹. Kuća koje možemo nazvati palačama bilo je nekoliko. To su: kuća u Ulici kraj sv. Ivana, u Marulićevoj ulici, te u Dioklecijanovoj ulici kraj Zlatnih vrata⁹⁰.

Romaničke kuće, tj. kuće razvijenog srednjeg vijeka, najlakše prepoznamo po njihovim otvorima, prozorima i vratima. Glavni ulaz u kuću nalazio se neposredno na ulici. Iznimka su rijetki slučajevi kada do glavnog ulaza na prvom katu kuće vodi kameno stubište. Ulaz se nije nužno nalazio po sredini pročelja, već su učestaliji primjeri da je ulaz stavljan na stranu pročelja kuće⁹¹.

Glavni ulaz u srednjovjekovnu kuću sastojao se od ulaznih vrata i pripadajućeg portala. Vrata su tipično imala kamenu okvir sastavljen od dva dovratnika, nadvratnika te praga. Dovratnici su izrađivani od nekoliko fino klesanih kamenih komada, od kojih su donji položeni uspravno, a gornji horizontalno. Ovaj način postavljanja glavnih vrata sačuvat će se i u kasnijem periodu⁹².

Na bogatijim kućama javljaju se „vrata s lunetom“, tipična za sakralne građevine⁹³. Radilo se o vratima čiji je nadvratnik nad sobom imao rasteretni luk u obliku punog polukruga. Vanjski dio luka bio je izrađen od fino klesanih kamenih blokova, užih u donjem, a širih u gornjem dijelu. Prostor između luka i nadvratnika bio je ispunjen fino klesanim kamenim pločama. Na kamenim pločama klesao se obiteljski grb ili stilski ukras⁹⁴. Kuća u Bogumilskoj ulici u Splitu primjer je sačuvanih vrata s lunetom na kojoj je uklesan obiteljski grb. Na kući u Ulici sv. Ivana u Splitu nalazi se luneta na kojoj je križ, a u Severovoj ulici na luneti je ukras u obliku zdjelice⁹⁵.

Sama vrata kuće su bila dvokrilna, izrađena od drva, približnih dimenzija 1,10-1,20 metara⁹⁶. Otvarala su se prema unutra što je vidljivo iz analize praga. Naime, pragovi su imali istaknuti rub s vanjske strane, koji je onemogućavao vratima da se otvore na tu stranu. Vratnice su s gornje i donje strane imale klinove, koji su se umetali u okrugle rupe u nadvratniku te u prag, u kojem su se također nalazile rupe za klinove. Vrata su se zaključavala na način da bi se, uz umetanja klinova, na njih poprečno stavljala motka. Motka bi stajala po

⁸⁹ Toma Arhiđakon, 309

⁹⁰ Kečkemet 1988, 18

⁹¹ Fisković 1952, 135

⁹² Petricioli 1962, 124

⁹³ Ibid., 121

⁹⁴ Fisković 1952, 135; Barišić 2010, 16

⁹⁵ Ibid., 136

⁹⁶ Ercegović 2002, 139

sredini vrata, umetnuta u udubine na dovratnicama. Kada vrata nisu bila zatvorena motka bi se odlagala pored njih tako da bi bila pri ruci⁹⁷.

Na pročelju su se nalazila i bočna vrata, obično smještena uz glavna. Od njih su bila niža, s višim pragom, koji je s ulicom bio spojen stepenicama. Pretpostavka je da se radilo o ulazu u podzemnu prostoriju koja je služila kao konoba, skladište ili dućan, a u izvorima se javlja pod imenom „*canava*“. U Dubrovniku se ovakva vrata javljaju u 15. i 16. stoljeću, a predaja kaže da su služila iznošenju mrtvih iz kuće. Slična predaja javlja se i u Italiji u 15. stoljeću gdje se također javljaju slična vrata⁹⁸. „Mrtvačka vrata“ javljaju se u Splitu i Trogiru no, u Zadru nisu poznata⁹⁹. Umjesto „mrtvačkih vrata“ tamo se, uz glavna, javljaju „vrata na luk“. Radilo se o sporednim vratima koja su služila kao izlaz u dvorište ili skladište¹⁰⁰.

Od 13. stoljeća u prizemljima kuća, koje su se nalazila na trgovima, nalaze se dućani. Takve kuće na sebi imaju dućanska vrata čija je donja četvrtina ispunjena. Na tom su mjestu zanatlije izlagale svoje proizvode, dok je kroz gornji, otvoreniji dio, ulazila svjetlost. Ovaj tip vrata bio je poznat kao „vrata na koljeno“ i zbog svoje praktičnosti na kućama se javlja sve do 19. st. Primjere za ova vrata nalazimo na kući u Ulici krstionice sv. Ivana u Splitu te na južnoj strani Cipikove palače u Trogiru¹⁰¹. Zadar i u ovom primjeru predstavlja iznimku od Splita i Trogira budući da, ni ovaj tip, nije prisutan u tom gradu¹⁰².

Prozori se javljaju u nekoliko tipova: bifore (dvojni prozori), lučni prozori (monofore) te mali četvrtasti prozori. Lučni prozori imaju otvoreni luk srpastog oblika sastavljen od užeg i šireg kamena. Ovisno o kvaliteti kamena luk je bio ispunjen ili otvoren. Lukovi izrađeni od lošijeg kamena, koji nisu mogli sami držati težinu zida, bili su ispunjeni lunetom, dok su oni izrađeni od dobrog kamena i sposobni izdržati pritisak zida otvoreni¹⁰³. Iznutra prozor je bio četvrtast, s drvenim kopcima koji su se otvarali prema unutra¹⁰⁴. Primjeri lučnih prozora sačuvani su na kući u Dosudu u Splitu, trogirskoj kući u sjevernom dijelu grada, dvokatnici u Dukljanskoj ulici u Splitu, splitskoj palači u Marulićevoj ulici te kući u Dioklecijanovoj ulici¹⁰⁵.

⁹⁷ Petricioli 1962, 122

⁹⁸ Fisković 1952, 136

⁹⁹ Petricioli 1962, 122

¹⁰⁰ Ibid., 121

¹⁰¹ Fisković 1952, 137

¹⁰² Petricioli 1962, 128

¹⁰³ Fisković 1952, 138; Barišić 2010, 18

¹⁰⁴ Petricioli 1962, 124

¹⁰⁵ Fisković 1952, 138

Osim lučnih prozora, postojale su i bifore, odnosno dvojni prozori. Na žalost, danas su nam sačuvani samo u nekoliko primjeraka. Najpoznatiji primjer datiran je u 11. stoljeće, pronađen u Božidarevoj ulici 1932. godine, a danas se čuva u Muzeju grada Splita. Radi se o dvojnomo prozoru s pleternim i biljnim ukrasom¹⁰⁶. U Zadru se najbolje sačuvana bifora nalazi na zgradi samostana sv. Krševana¹⁰⁷. Mali četvrtasti prozori bili su uski i duguljasti, uokvireni fino klesanim kamenjem. Natprozornici i doprozornici nisu bili povezani, već su slagani tako da se dodiruju. Gornji dio okvira im je bio deblji od ostalih dijelova. Neki od njih su imali izbušene rupe na prozorskim okvirima, koje su služile za umetanje kapaka. Takvi su prozori imali dvojaku funkciju, kako ventilacije prostora tako i rasvjete. Zbog toga, četvrtaste prozore nalazimo ne samo u prizemljima već i na katovima kuća, a najčešće su stavljeni na potkrovlja kao izvor svjetlosti za kuhinju. Primjere četvrtastih prozora nalazimo na potkrovlju kuća u Medulićevoj i Papalićevoj ulici u Splitu te na stražnjoj strani Karepović palače u Splitu¹⁰⁸. Na potkrovljima se pojavljuje još jedan tip prozora. Radilo se o uskom, duguljastom prozoru s polukružnim završetkom¹⁰⁹. Pronalazimo ih na palači uz Zlatna vrata Dioklecijanove palače te na kući Sred poljane braće Vranjina u Splitu¹¹⁰.

Važno je napomenuti da na prozorima u srednjem vijeku nije bilo stakla, budući da je ono bilo skupocjeni luksuz. Na otvorene prozore stavljalje su se pregrade u obliku zavjesa, izrađenih od platna koje je propuštalo svijetlo. Platno se natapalo u ulju i terpentinu te, na taj način, postajalo prozirno. Preko dana prozori su bili otvoreni, dok bi se po noći na njih stavljalje drvene škure¹¹¹.

Prozori na kućama su bili dvojako raspoređeni: ako je pročelje bilo dugo, prozori su postavljani u vodoravnom nizu, a ako je pročelje bilo usko prozori su postavljani jedan više, jedan niže ovisno o unutrašnjem rasporedu i potrebama za svijetlom¹¹². Iz toga se da zaključiti da se pri određivanju lokacije otvora na kući nisu pratila estetska pravila, već su se vodili po načelu funkcionalnosti. Prozori i vrata otvarani su na mjestima gdje je to bilo najpovoljnije za potrebe prostorija unutar kuće¹¹³.

¹⁰⁶ Fisković 1952, 138

¹⁰⁷ Petricioli 1962, 124

¹⁰⁸ Fisković 1952, 140

¹⁰⁹ Barišić 2010, 18

¹¹⁰ Fisković 1952, 140

¹¹¹ Barišić 2010, 18

¹¹² Fisković 1952, 140

¹¹³ Petricioli 1962, 124

Pročelja romaničkih kuća ne sadržavaju bogate stilske ukrase. Uglavnom se radilo o viticama, lozicama, cvjetnim motivima, slijepim arkadicama te gragujima. Ukrasni vijenci postavljani su na razmeđu katova te kao obrubi prozorima i vratima. Ukrasi u obliku životinjske glave, takozvani garguj, javljaju se na kutovima kuća u ulozi završetaka odvodnih kanala za kišnicu. Najčešći motiv koji se javlja je lavlja glava, poput one sačuvane u Dukljanskoj ulici u Splitu. Natpisi na kućama, na nadvratnicima, u ovom periodu su rijetki. Svoj procvat doživjet će tek u kasnijem periodu, od 15. stoljeća. Sačuvana su nam samo dva ulomka nadvratnog natpisa za koji znamo da potječe iz 11.-12. stoljeća. Na njima stoji natpis koji glasi „*Pax uic dom(ui) (et) cum spir(itu tuo)*“. Od 13. stoljeća na kućama se pojavljuju imena vlasnika te, ukoliko se radilo o plemićkoj obitelji, njen grb. Na ulazu u nekadašnji dvor trogirskih biskupa nalazi se grb obitelji Subotića, osmerokraka zvijezda s reljefnim medvjedom u štitu. Grb je uklesan i u luneti romaničkih vrata stare Andreisove palače u Trogiru. Uz štit grba uklesano je trokutno cvijeće, a unutar štita nalazi se kosi pojas sa tri mala trokutna štita i lavom¹¹⁴.

Na kućama se javlja i takozvani gajfum, zidni ormar na višim katovima kuće. Radilo se o udubljenju u zidu u obliku niše sa žljebovima na unutrašnjoj strani, za umetanje drvenih polica i udubinom za umetanje vratnica. Primjer gajfuma pronalazimo u sjevernom zidu kuće u Ulici sv. Ivana u Splitu. I u Trogiru su sačuvani primjeri gajfuma na kućama. U Zadru nam je sačuvan samo jedan gajfun pohranjen u Muzeju grada Zadra. Gajfum ima oblik pravokutnika s profiliranim stranicama u koje su se mogle umetnuti vratnice. Kao i kod splitskog primjera, vratnice su se otvarale prema van, a unutar ormara na bočnim stranama isklesani su žljebovi na koje su se mogle umetnuti drvene police. Sačuvani ormar se izvorno nalazio na najvišem katu kuće, u kuhinji. Najvjerojatnije je služio za pospremanje kuhinjskog posuđa¹¹⁵.

Neke od tih izbočenih niša nisu imale ulogu ormara već su služile kao umivaonici. To je vidljivo u ispravi iz 1272. godine u kojoj Juraj Cege optužuje svog susjeda da je u gajfumu probio rupu te da kroz nju prolijeva vodu koja oštećuje Ceginu kuću. Od 14. stoljeća gajfum se spominje u sklopu kuhinje, posebno na Dubrovačkom području¹¹⁶.

¹¹⁴ Fisković 1952, 143

¹¹⁵ Petricioli 1962, 125-127

¹¹⁶ Fisković 1952, 144-145

Na kućama se javljaju i konzole, odnosno kamena izbočenja. Služile su kao potporanj za strehu ili drveni balkon ili pak kao držači posuda sa cvijećem. Primjere konzola nalazimo na palači u Marulićevoj ulici u Splitu i na Chipikovoj palači u Trogiru¹¹⁷.

Balkoni su bili rijetki. Razlog tome je što srednjovjekovni zakonici zabranjuju gradnju balkona kako se voda, nečistoće i otpad ne bi prolijevali na ulicu. Usprkos tome, balkoni su postojali na splitskim kućama. Svjedoče nam o tome i zapisi u kojima se spominje „*solarium*“, a označavao je dio kuće koji strši nad ulicom¹¹⁸. Za razliku od Splita u kojemu unatoč statutarnim zabranama pronalazimo balkone i balature njih u Zadru nema. Nije poznato da li su postojale pa nisu sačuvane ili su na ovom području manje građene¹¹⁹.

Kuće se po zakonu nisu smjele naslanjati jedna na drugu te su se opisane konstrukcije kuća uglavnom odnosile na samostalne objekte. Između kuća trebalo je ostaviti prostor od pola metra. Ti uski prostori između kuća nazivali su se *kolovaja*¹²⁰. Ipak, notarski podatci svjedoče da su, usprkos zabrani naslanjanja kuća jednu na drugu, postojale dvojne kuće. Tako saznajemo da 30. studenog 1341. Bogdan Petrov dopušta Srići Lukarevu da sruši zajednički zid radi popravka kuće¹²¹. Isto je dopuštenje ponovljeno 15. prosinca iste godine¹²². Takav je slučaj bio i kod kuće Ivana i Magera, sinova Vrikaše, koji su dozvolili samostanu sv. Krševana da nasloni jednu stranu zida, koja je graničila s njihovom kućom, na nju¹²³.

U 14. stoljeću nastupa period gotike u gradnji. U Splitu iz perioda gotike datira 50 stambenih građevina, većinom pregrađenih. Stare, romaničke kuće se uglavnom pregrađuju, prozori se zazidavaju i otvaraju se novi, veći, a niski katovi se povisuju¹²⁴.

U 15. st. u Splitu dolazi do značajnije graditeljske djelatnosti, za vrijeme djelovanja Juraja Dalmatinca i njegove splitske radionice. Bogatije kuće se pregrađuju, a gradi se i nekoliko novih palača po uzoru na mletačku arhitekturu. Promjene u gradnji postaju radikalnije i vidljivije u ovom periodu. Građevine postaju prostranije i veće, grade se u širinu. Obično se radi prizemlje, prvi i drugi kat te tavan. Kako bi se dobio potreban prostor za ovakvu kuću, spaja se i pregrađuje više manjih kuća u jednu cjelinu. Katovi im se povisuju i dodaje se novo pročelje. Raspored prozora i vrata naginje simetriji, iako je ona ponekad

¹¹⁷ Ibid., 145-146

¹¹⁸ Barišić 2010, 21; Novak 2005, 537

¹¹⁹ Petricioli 1962, 128

¹²⁰ Barišić 2010, 14

¹²¹ Stipišić 2002, 59

¹²² Ibid., 75

¹²³ CD sv. VI: 286

¹²⁴ Kečkemet 1988, 19

onemogućena zbog položaja otvora na prvotnoj građevini. Budući da reprezentativno pročelje, zbog uskih ulica, nije moglo doći do izražaja ono ne dobiva takve razmjere ukrasa kao što to susrećemo u Veneciji toga perioda. U Splitu pročelja gotičkih palača bivaju ukrašena središnjom biforom, triforom ili, iznimno rijetko, kvadriforom. Pojava trifora, odnosno trolisnih prozora, i kvadrifora u Dalmaciju dolazi pod utjecajem Venecije i njenog graditeljskog stila¹²⁵. Pročelje drugog kata ukrašavalo se monoforama s trolisnim završetcima i ukrašenim kapitelima pilastra. Balkoni su i dalje rijetkost, budući da je zabrana njihove gradnje još uvijek bila na snazi. Pretpostavlja se da su učestalije prisutni drveni solariji koji nam danas nisu sačuvani. U nekim slučajevima dijelovi kuće su premošćivali uske ulice. Tako nastaju prolazi s gotičkim lukovima¹²⁶.

Što se tiče nadvratnika i dovratnika na njima se u gotici/kasnom srednjem vijeku pojavljuju grbovi obitelji. Većinom ih se smješta u okvire šahovskih polja na lunetama portala. Pročelja kuća nastoje biti okrenuta prema ulici ili manjem trgu. Ona su duža i ukrašenija od unutarnjih i bočnih pročelja koja gledaju prema dvorištu¹²⁷.

4.2. Pokrov kuće

Krovovi srednjovjekovnih kuća rađeni su od kombinacije kamena izvana, s drvom iznutra. Cigla se nije upotrebljavala. Javljaju nam se dva tipa krovova na kućama, križni i poluvaljkasti.

U Zadru imamo sačuvana dva krova, oba križna. Prvi je pokrivaio prostoriju za koju se pretpostavlja da je bila dućan, dok je drugi natkrivaio prostoriju nepravilnog tlocrta, koja je bila dio veće zgrade, danas nesačuvane¹²⁸.

U Splitu imamo više sačuvanih stropnih konstrukcija iz ovog perioda. U stambenoj kući u Kružićevoj ulici očuvan je izvorni drveni strop s dekorativnim elementima. U kući br. 5 i 7, u istoj ulici, sačuvan nam je drveni strop prostorije na prvom katu. Prostorija je veličine 5 x 7 metara, s orijentacijom istok-zapad. Na svojim dužim stranama imala je po jedan gotički prozor ali samo je onaj na južnoj strani ostao do danas dobro sačuvan. Prozor na sjevernoj

¹²⁵ Kečkmet 1988, 19

¹²⁶ Ibid., 20

¹²⁷ Ibid., 20

¹²⁸ Petricioli 1962, 120

strani vidljiv je u tragovima, samo je unutrašnji rasteretni luk dobro sačuvan. Stropna konstrukcija sačuvana je u svom izvornom obliku. Grede postavljene uzduž sjevernog i južnog zida položene su na podvlake koje su podupirale kamene konzole bez profilacije. Grede i podvlake su istih dimenzija, 12 x 18 cm. Razmak između greda je 50 cm. Ostale su nam sačuvane i zaglavne ploče, koje su bile postavljene u kose zasjeke pri krajevima greda. Bile su debljine 2 cm, a na sebi nisu imale ukrasa. Uz vrh podvlake protezao se vijenac, ukrašen motivom konopa, koji je sprječavao propadanje zaglavni ploča zbog sušenja drva. Vijenac nam je sačuvan na sjevernoj, južnoj i zapadnoj strani. Na sredini vijenca sa svake strane nalazio se ukras od listića. Nosive grede i vijenac povezivale su sljubnice u obliku malih, fino izrezbarenih, letvica dimenzija 1 x 3 cm. U kući je vidljiva i gornja strana stropnih greda zahvaljujući tome što je drveni pod na katu iznad uklonjen. Na gornjoj strani greda napravljeni su zasjeci, na koje su se zatim popriječeno postavile letve, na koje se pak postavljao pod gornjeg kata. Uz istočni zid vidljiv je otvor na stropu namijenjen unutrašnjem stubištu.

Još nam je jedna stropna konstrukcija iz ovog perioda sačuvana. Radi se o stropu iznad prvog kata Papalićeve palače, najbolje sačuvanom gotičkom stropu u Splitu. Strop prekriva dvoranu dimenzija 5,5 x 17 metara. Na svojoj južnoj strani dvorana ima kvadriforu sa jednim prozorom sa svake strane. Na zapadnoj strani dvorane nalazi se jedna bifora te glavni ulaz, dok nam je na istoku sačuvan jedan gotički prozor. Iznad profiliranih konzola postavljeni su drveni umeci dužine 1,40 metara. Nad umecima je postavljena daska ukrašena konzolicama. U kutovima dvorane postavljene su kamene konzole koje su, poput drvenih, također izrezbarene. Na spojnici zida sa stropom postavljena je podvlaka koja teče sve do kutova prostorije. Iznad podvlake nalaze se stropne grede među kojima su bile umetnute drvene kasete. Što se tiče dimenzija, podvlake su 16 x 24 cm, a istih su dimenzija i glavne grede, dok je razmak između greda 50 cm. Otkrivanjem slojeva poda pronađen je drveni pod u zapadnom dijelu dvorane. Pod je sastavljen od dasaka širine 30 cm. Na zapadnom dijelu sjeverne strane, tokom rekonstrukcije palače 1967. godine, otkriven je otvor koji je spajao sjevernu i južnu dvoranu. Otvor je omeđen kamenim pilastrima. Sličnu stropnu konstrukciju, kakvu smo zatekli u opisana dva primjera, nalazimo i na još jednom mjestu, u samostanu sv. Križa na otoku Čiovu. Ovo potvrđuje da su takve drvene stropne konstrukcije prevladavale u kasnom srednjem vijeku, kako na sakralnim, tako i na profanim građevinama¹²⁹.

¹²⁹ Marasović-Srša 1990, 137-144

4.3. Dvorište

Gradske su kuće, po uzoru na rimski stil gradnje, orijentirane prema unutarnjem dvorištu. Dvorište je bilo ograđeno kamenim zidom, obično oko dva metra visine. U njega se ulazilo kroz monumentalna vrata, portal. Vrata su bila prostrana i široka, izrađena od drva, s dvokrilnim vratnicama kroz koje su mogla proći zaprežna kola. Pod dvorišta mogao je biti zemljani, prekriven oblim kamenjem ili taracan. Taracanim se dvorištem smatralo ono čiji je pod bio prekriven kamenim pločama različite veličine¹³⁰. Dvorište je moglo pripadati samo jednoj kući, a moglo je biti i dijeljeno između više kuća¹³¹.

U takvim kućama s unutrašnjim dvorištem do stambenog prostora na katu dolazilo se vanjskim stubištem, smještenim uz bočnu stranu. Vanjska kamena stepeništa su na splitskim srednjovjekovnim kućama prisutna gotovo bez iznimke¹³². Javljaju se u različitim oblicima: u sklopu balature, prostrana i profilirana, uska, fino ili grubo klesana. Stepenice mogu biti pune, rustične ili s fino klesanim kamenom, mogu „lebdjeti“ u zraku ili biti naslonjene za zid kuće. Po obliku imamo stepenice s podestom, ravne ili u cik-cak liniji, ugaone stepenice ili stepenice koje se lome pod pravim kutom. Oblik stepenica bio je uvjetovan mogućnostima vlasnika te veličinom parcele i potrebama kuće. Stepenice nisu imale ogradu¹³³.

Vanjska stepeništa redovito čine dio takozvane „balature“. Balatura predstavlja trijem koji je natkrivao ulaz u prizemnu prostoriju, a istovremeno služio kao ulaz u stambeni dio kuće na katu. Osnovni tip balature sastojao se od nadsvođenog predulaza u prizemnu prostoriju, iznad kojeg se nalazio trijem do kojeg je vodilo kameno stepenište. S trijema se ulazilo na prvi kat kuće, tj. stambene prostorije. Svod balature većinom se javlja u obliku segmentnog luka ali imamo primjera u kojima je svod ravan. Dvostruke konzole nosile su svod. Ispod svoda bila su smještena dvokrilna vrata koja su vodila u konobu, spremište ili dućan. Trijem balature znao je biti nadsvođena krovom, koji je dodatno štitio ulaz u kuću. Krov se sastojao od ukošene strehe postavljene na dva četvrtasta kamena stupa ili drvene grede¹³⁴.

Dio dvorišta čini i „ponara“. Radilo se o niši u zidu koja je služila za odlaganje alata, svjetiljke, ključeva i sličnog. Rađene su na visinama od minimalno 100 cm ispod balature, na

¹³⁰ Ercegović 2002, 105

¹³¹ Ibid., 110

¹³² Izuzetak su potleušice koje nemaju stubišta.

¹³³ Ercegović 2002, 117

¹³⁴ Ibid., 125-133

zidu dvorišta, na balkonu ili u unutrašnjim prostorijama, poput kuhinje. Pravokutnog su oblika, obložene s četiri pravokutne ploče. Veličina im varira od malih, do velikih izduženih s lučnim svodom¹³⁵.

U dvorištu je bio koncentriran svakodnevni život: stanovanje, spremište, mjesto gdje se prala i sušila odjeća, igrala se djeca itd.¹³⁶ Tu su se nalazili i gospodarski objekti poput štala, teza¹³⁷ i ljetnih kuhinja. Takve gospodarske zgrade građene su od grubo lomljenog kamena vezanog žbukom. Krov im je bio prekriven kamenim pločama. Građene su naslonjene na glavnu kuću¹³⁸.

Dobrostojeće gradske kuće u svom su dvorištu imale bunar s vodom. Prepoznajemo ga po kamenoj kruni zdenca¹³⁹. U Trogiru se u sklopu dvorišta javljaju kamene klupe naslonjene na zid kuće. Služile su za odmor i druženje obitelji. Slične se klupe javljaju i u Zadru. Vidljivo je to iz inventara sukna Mihovila, u kojem se spominje jedna kamena klupa ispred portala kuće¹⁴⁰.

U kasnom srednjem vijeku, dolaskom gotike, u dvorištima se počinju graditi lože. Loža se sastojala od dva luka koja su u sredini podržavala stup s kapitelom. Lukovi lože su najčešće bili ukrašeni vijencem šahovskih polja. Veličina lože je varirala, ovisno o raspoloživom prostoru. Za razliku od loža na dubrovačkim ljetnikovcima, splitske lože nisu bile građene s terasom već su bile uklopljene u prizemlje kuće¹⁴¹.

4.4. Sačuvani primjeri

Sve romaničke kuće, koje su nam do sada poznate na području srednjovjekovne Dalmacije, sačuvane su samo djelomično. Najviše nam je romaničkih kuća ostalo sačuvano u Splitu, Trogiru i Zadru. Osim u ovim gradovima, ostatci romaničke stambene arhitekture poznati su i u Šibeniku, Dubrovniku te na otoku Rabu¹⁴². U Šibeniku, u kući koja se nalazi u ulici koja od stolne crkve vodi prema sjeverozapadu, a u vrijeme istraživanja Cvite Fiskovića

¹³⁵ Ibid., 125

¹³⁶ Ercegović 2002, 105

¹³⁷ Teza- manja prostorija koja je služila za spremanje kućnih potrepština.

¹³⁸ Ercegović 2002, 113

¹³⁹ Ibid., 181

¹⁴⁰ Janeković-Romer 2013, 12

¹⁴¹ Kečkmet 1988, 21

¹⁴² Fisković 1952, 129

bila je u vlasništvu Mihe Nakića, nalaze se zazidana srpasta vrata datirana u romanički period. Podrumska romanička vrata, sa rupama za željezne klinove drvenih vratnica, sačuvana su u Ulici Jurja Dalmatinca u kući Josipa Borovića¹⁴³.

Nasuprot crkve sv. Barbare, na početku Široke ulice u Šibeniku nalazi se palača Rossini, koja je izvorno pripadala šibenskoj obitelji Tobolovića. Palača potječe iz romaničkog perioda, o čemu svjedoči ostatak romaničkog portala s lunetom na njenom istočnom zidu te romanički uokvireni dvojni prozori, koji su u kasnijim pregradnjama zazidani. S obzirom da je kuća smještena na strateškom položaju pored vijećnice, Kneževe palače i stolne crkve može se zaključiti da je bila od velikog onodobnog značaja¹⁴⁴.

U Splitu sačuvane kuće možemo podijeliti na one iz perioda razvijenog srednjeg vijeka, odnosno predromanike i romanike, te one koje pripadaju samom kraju srednjovjekovlja, rađene ili pregrađene u stilu gotike. Jednu srednjovjekovnu kuću nalazimo u podrumu Dioklecijanove palače. Izvorno je bila antička turnjačnica u jednoj podrmskoj dvorani, preuređena u predromaničku kuću. Prostor se vjerojatno koristio kao podrum kuće koja je stajala iznad¹⁴⁵.

Gradske kuće koje pripadaju ranom srednjem vijeku, na području grada Splita, sačuvane su na petnaestak mjesta. Kuća istočno od Vestibula jedna je od tih. Danas je dio Urbanističkog zavoda Dalmacije. Sa dvije strane kuća se naslanja na zidove Dioklecijanove palače. Radilo se o tipičnoj kući za taj period. Kuća je građena na tri kata s četvrtastim tlocrtom. Prizemlje je bilo namijenjeno konobi ili skladištu, do prvog kata vodile su stepenice s balaturom, dok se na drugom katu smjestila kuhinja. Da je na drugom katu postojala kuhinja znamo po ostacima nape. Danas je samo sjeverna fasada zgrade vidljiva dok je ostatak kuće uklopljen u blok romaničkih kuća koje se nastavljaju na istok. Da kuća zaista pripada ranijem razdoblju svjedoči nekoliko graditeljskih specifičnosti. Način klesanja te zidanja kamena lomljenca, vidljiv na kući, tipičan je u predromaničkom crkvenom graditeljstvu za koje imamo pouzdane datacije. Oblik te način gradnje prizemnog luka te dvostruki lukovi prozorskih okvira prvog kata analogni su periodu od kasne antike do karolinške arhitekture¹⁴⁶.

Zgrada zapadno od Vestibula u bivšoj Arhiđakonovoj ulici drugi je dokumentirani primjer predromaničke stambene arhitekture. Kuća je srušena tokom Drugog svjetskog rata

¹⁴³ Ibid., 130

¹⁴⁴ Fisković 1952, 131

¹⁴⁵ Marasović 1994, 33

¹⁴⁶ Ibid., 34

no, podatci o njenom postojanju i izgledu ostali su sačuvani. Radilo se o uskoj trokatnici četvrtasta tlocrta, male površine. Stambeni prostori nalazili su se na prvom i drugom katu dok je kuhinja smještena u potkrovlju. Jedini ostatak kuće koji nam je sačuvan je bifora drugog kata ukrašena pleternom ornamentikom, danas smještena u Muzeju grada Splita¹⁴⁷.

Kuća u ulici Dosud također je predromanička. I ona je porušena u periodu između dvaju svjetskih ratova te nam je danas sačuvana samo dokumentacija o njenom postojanju. Analizom fotografija vidljivo je da je kuća građena predromaničkom tehnikom gradnje. Isto je vidljivo i iz dvokatne kuće na Carrarinoj poljani¹⁴⁸.

Još jedna palača u Splitu datira iz doba romanike. Radi se o palači plemićke obitelji Grizogono koja se nalazi na Peristilu. Palača se prostirala od današnje Ulice sv. Ivana do Krešimirove ulice. Duško Kečkmet iznosi pretpostavku da bi se, zbog njenog centralnog položaja, moglo raditi o prvotnoj Komunalnoj palači s vijećnicom koja kasnije postaje privatna stambena kuća, nakon što je izgrađena nova komunalna vijećnica na Trgu sv. Lovre. Na početku 15. stoljeća palača je u vlasništvu obitelji Grizogono. To saznajemo iz dokumenta datiranog u 1403. godinu u kojem dolazi do raspodjele palače na tri dijela, između braće Antuna, Lovre i Andrije. Prema dokumentu, Antun je dobio južni dio kuće, s pročeljem u Ulici sv. Ivana te dijelom na Peristilu. Njegov dio kuće imao je dvije sobe na prvom katu, dvije na drugom te kamenu ložu s dva luka u prizemlju. Antun se obavezao ovu ložu zatvoriti te načiniti novi ulaz u svoj dio kuće koji neće ići kroz dvorište palače. Njegov brat Andrija dobio je dvorište kuće s kamenim stepenicama, konobu te dio palače prema Peristilu. Lovre je dobio sjeverni dio palače, od dvorišta do Krešimirove ulice s vanjskim stepeništem, koje je bilo položeno uz susjednu kuću. Iz dokumenta se dakle daje zaključiti da veći dio palače datira iz 14. stoljeća, dok se neki dijelovi, poput lože, mogu datirati i u 13. stoljeće¹⁴⁹.

U 15. stoljeću na palači su načinjene neke preinake u gotičkom stilu. One su vidljive na Antunovom i Andrijinom dijelu palače, kojeg u ovom periodu kupuje obitelj Cipci. Promjena vlasništva se da naslutiti po grbu s orlom, uklesanim na portalu u Ulici sv. Ivana, obiteljskim grbom obitelji Cipci. Novi portal palače projektirao je majstor Juraj Dalmatinac. Izrađen je prolaz kroz portal palače. Kroz njega se ulazilo u dvorište, u kojem su se nalazile

¹⁴⁷ Ibid., 34

¹⁴⁸ Marasović 1994, 34

¹⁴⁹ Kečkemet 1988, 41

stepenice do prvog kata. Pročelje okrenuto prema Peristilu obnovljeno je u renesansi. Tada je obnovljen i treći dio palače, jedini koji je ostao u posjedu obitelji Grizogono¹⁵⁰.

U kasnom srednjem vijeku i početkom novog vijeka u Splitu djeluje graditeljska škola pod vodstvom Juraja Dalmatinca. On gradi nekoliko palača u gradu. Jedna od istaknutijih pripada plemićkoj obitelji Papalić. Obitelj Papalić je bila jedna od najutjecajnijih splitskih obitelji s kraja srednjeg vijeka, početka novog vijeka. U Split su došli iz Poljičke Republike na početku 14. stoljeća. To znamo iz isprava gdje ih prvi puta susrećemo 1344. godine kada plemić Krestolka Papalić vrši službu općinskog sudca. Papalići su se dijelili na dvije grane. Jedna je grana obitelji stanovala u sjeveroistočnom dijelu Dioklecijanove palače dok je druga grana obitelji obitavala u novom dijelu grada, nedaleko od južnih gradskih vrata. Tu su posjedovali nekoliko manjih kuća¹⁵¹.

Majstor Juraj Dalmatinac za obitelj gradi dvije palače koje su danas reprezentativan primjer stambenog prostora onodobne velikaške obitelji. Naručitelj ovih radova nije nam poznat. Po natpisu postavljenom na ulaznim vratima velike palače, a koji glasi „*Haec. Quvibis. Ianci cvi. Fortvna. Favebit.*“ daje se naslutiti da bi se moglo raditi o stanovitom Ivanu. Natpis je preveden u više varijanti u pokušaju da se da ispravan odgovor na ovo pitanje. Prijevod glasi: „Za koga je, Ivane, ovo? Za onoga kome Sudbina bude sklona!“¹⁵².

Prvotno su na mjestu palače stajale četiri manje kuće. Kuća koja se nalazila na jugozapadu srušena je i na njenom je mjestu napravljeno dvorište. Jugoistočna kuća je također porušena, samo je njen sjeverni zid sačuvan. Na njenom mjestu je građena palača, koja je unutar svog tlocrta ukomponirala preostale dvije kuće. Visine katova su im promijenjene, a unutrašnjost preuređena. Treba se napomenuti i da je sjeverni zid palače ostatak antičkog zida koji je pripadao Dioklecijanovoj palači¹⁵³.

Sama palača po vrsti gradnje spada u mletački tip gotike. Prizemlje je imalo ulogu skladišta. Budući da su Papalići prvenstveno bili agrarna obitelj, skladišta su im služila i kao svojevrsan pokazatelj statusa i bogatstva. U prizemnom spremištu bile su smještene bačve za vino, spremišta za žito, ulje, kamenice za skladištenje itd. U prizemlje se moglo ući kroz tri ulaza: jedan veći ulaz na jugu te dva manja na istoku i s dvorišne strane. Svjetlost je u

¹⁵⁰ Ibid., 41-42

¹⁵¹ Kečkemet 1988, 22

¹⁵² Ibid., 22

¹⁵³ Ibid., 24

prostoriju dopirala kroz četiri kvadratna prozora. Izvana, prizemlje nije imalo nikakvih ukrasa na fasadi, samo ukrasni vijenac koji označava prijelaz na prvi kat kuće¹⁵⁴.

Prvi kat palače po tipu gradnje možemo okarakterizirati kao „*piano nobile*“, koji se učestalo javlja u mletačkim gotičkim palačama ovog perioda. Unutrašnjost je sastavljena od velike reprezentativne prostorije L oblika s drvenim stropom. Strop je konstruiran od nosivih drvenih greda, među kojima su bile umetnute oslikane drvene kasete. U dvoranu se ulazilo kroz vrata smještena na vrhu dvorišnih stepenica. Dvostruka vrata bila su ukrašena vijencima zavnutog konopa i šahovskog polja te ukrašenim kapitelima. Sličan portal nalazi se i na drugim kućama uglednika iz Splita. Tako ga nalazimo na prvom katu kuće Marulić, na stepeništu palače kraj Zlatnih vrata, na vrhu dvorišnih stepenica palače u Ulici Ilegalaca 4 te na vrhu dvorišnog stepeništa palače Ispod ure 3¹⁵⁵.

Glavno pročelje palače okrenuto prema ulici ukrašeno je velikom kvadriforom s razvedenim mrežištem. Mrežište se sastoji od dvostrukih trolisnih zabata i četverolisnog otvora na njima. Unutar mrežišta nalazi se skulptura anđela štitonoše s obiteljskim grbom u rukama. S obzirom na ostatke boje daje se zaključiti da je anđeo bio obojan. Stupovi kvadrifore osmerokutnog su tlocrta s kapitelima ukrašenim lišćem i žirem. Prozori palače rađeni su u obliku monofora sa šiljatim trolisnim lukom. Neki prozori imaju potprozorne ploče oslonjene na lisnate konzole¹⁵⁶.

Na drugi kat vodile su male drvene stepenice. Strop drugog kata bio je također drveni, no nije poznato da li su postojale drvene oslikane kasete kao na prvom katu. Tlocrtni raspored drugog kata te izgled južnog i sjevernog krila, zapadne strane palače, nije moguće pobliže determinirati radi pregradnji iz renesansnog perioda¹⁵⁷.

Dvorište palače je imalo portal, ložu, stepenište te krunu bunara. Dvorišni portal bogato je uređen te slovi kao jedan od najljepših dvorišnih portala iz tog doba. Portal je bogato ukrašen pojasom na raboš, viticama lišća te vinove loze koje izlaze iz zmajeva ždrijela na dnu dovratnika. Loža palače visinom obuhvaća dva kata. Služila je kao zaštita od kiše i sunca, a vlasnicima kuće je pružala prostor za vanjski odmor, zaštićen od pogleda ulice. U

¹⁵⁴ Ibid., 24

¹⁵⁵ Kečkemet 1988, 25-26

¹⁵⁶ Ibid., 27

¹⁵⁷ Ibid., 28

sjevorni zid dvorišta uzidana je kamenica s podnožjem ukrašenim lišćem¹⁵⁸. Danas je u palači smješten Muzej grada Splita¹⁵⁹.

Mala Papalićeva palača sagrađena je u novom dijelu grada, na području današnje Šubićeve ulice. Prvobitna palača datira u kraj 13., početak 14. stoljeća, a dovršena je u vrijeme izgradnje velike palače Papalić, kada Juraj Dalmatinac i njegova graditeljska škola rade određene preinake. Završena palača je imala sve karakteristike arhitekture svog vremena: dvorišni ulaz, dvorište, ložu i vanjsko stepenište koje vodi na prvi kat¹⁶⁰.

Portal se nalazio sa strane, formirajući ulaz u obliku prolaznog trijema kroz koje se dolazilo u dvorište. Iznad njega uklesan je obiteljski grb. Dvorište palače je bilo prostrano. Loža je imala identične ukrase kao i ona na velikoj palači¹⁶¹.

Treća palača iz perioda gotike, za koju se također smatra da ju je projektirao Juraj Dalmatinac, nalazila se pored Zlatnih vrata Dioklecijanove palače. Prvi vlasnici palače nisu poznati jer obiteljski grb, koji se nalazio u luneti iznad lože prvog kata, nije prepoznatljiv. Na grbu su vidljive dvije prelomljene vrpce, simbol za koji nije poznato kojoj je obitelji pripadao. Palača predstavlja tipičan stil gradnje Jurja Dalmatinca sa svim oznakama gotičkog ukrasa¹⁶².

U Papalićevoj ulici nalazi se kuća koja na portalu ima grb obitelji Marulić. Postojala je pretpostavka da se radilo o kući Marka Marulića no, novija istraživanja i inicijali Z.M., koji se nalaze na grbu, upućuju na to da je kuća najvjerojatnije pripadala Zorziju tj. Jurju Maruliću. Juraj se spominje u jednoj ispravi iz 1470. godine kao splitski kanonik, a u isti period, sredinu 15. stoljeća, datiramo i spomenutu kuću. Sama kuća pripada manjem tipu palače. Kao i ostale kuće ovog perioda u Splitu ima razrađeni portal s ulične strane koji vodi u unutrašnje ograđeno dvorište. U dvorištu se nalazilo otvoreno stubište koje je vodilo na balaturu i ulaz na prvi kat. Ulaz su tvorila dvostruka gotička vrata preko kojih se ulazilo u salon u obliku slova L. Na salon se nastavljala loža koja je gledala na dvorište. Na dvorišnom portalu uklesan je grb s tri ružice između dvije kose vrpce. Nije poznato kojoj obitelji grb pripada. Osim ovog nepoznatog grba, na portalu se nalazi i grb obitelji Marulić uokviren lisnatim vijencem. Na kući su sačuvana četiri gotička prozora, dva s ulične strane i dva s dvorišne strane. S obzirom

¹⁵⁸ Ibid.,29-30

¹⁵⁹ Ibid., 25

¹⁶⁰ Ibid., 35

¹⁶¹ Kečkemet 1988, 36

¹⁶² Ibid., 38

na stil izrade uličnog portala kuće i ona se pripisuje majstoru Jurju Dalmatincu i njegovoj školi¹⁶³.

Batista Dangubio podigao je palaču u 15. stoljeću u gotičkom stilu. Projektirao ju je Juraj Dalmatinac, što je vidljivo iz sličnosti njena portala s dvorišnim portalom Papalićeve palače. Kao i na drugim palačama, i na ovoj je na portalu uklesan obiteljski grb u luneti, nad kojim su uklesani ptica i buket cvijeća. U dvorištu palače nalazile su se dvije krune cisterne za vodu no, danas nam je sačuvana samo jedna. U dvorištu se također nalazilo i kameno stepenište s balaturom koje je vodilo na prvi stambeni kat kuće, koji se sastojao od „piano nobile-a“ tj. velike reprezentativne dvorane. U prizemlju kuće nalazilo se spremište, konoba. Na njemu su postavljena dva mala neukrašena prozora koja su gledala na dvorište. Na sjevernom zidu palače, koji je okrenut prema Dominisovoj ulici, ostao je sačuvan jedan gotički prozor na drugom katu. Jugoistočni dio palače potječe iz kasnijeg, renesansnog perioda¹⁶⁴.

Splitska palača Cambi u Bosanskoj ulici sagrađena je u 1/2 15. stoljeća. Kao i ostale iz ovog perioda i ona ima tri kata s ukrašenim pročeljem. Na prvi kat vode stepenice iz dvorišta dok se u prizemlju nalazila konoba¹⁶⁵.

Što se tiče sačuvanih stambenih građevina u gradu Zadru treba spomenuti kuću na jedan kat u Ulici B. Karnarutića. Kuća je rađena od grubo lomljenog kamena. Ulazna vrata prvog kata su rađena na luk i do njih se dolazilo stubištem. Druga kuća čiji nam je samo jedan zid sačuvan nalazi se u Ulici Š. Brusine 7. Na kući je djelomično sačuvana romanička bifora. Slična je situacija i na kući br. 2 u Preradovićevoj ulici, gdje je nakon pada žbuke otkriven kameni nadvratnik i uklesani križ s volutama na krajevima. Srednjovjekovnoj stambenoj arhitekturi je pripadala i jednočelijska dvokatnica u Preradovićevoj ulici, porušena 60-ih godina prošlog stoljeća. Prema sačuvanim opisima, sjeverno-istočni zid je imao ožbukanu fasadu s običnim prozorima. Na jugo-zapadnoj strani, u prizemlju i na katu, bila su sačuvana dva četvrtasta romanička prozora, a isti se prozor nalazio i na sjeverno-istočnoj fasadi. U ovoj kući pronađen je romanički ormar na najvišem katu, koji je nekada služio kao kuhinja¹⁶⁶. U istoj ulici, na adaptiranoj jednokatnici, sačuvani su tragovi romaničke fasade i jednog luka¹⁶⁷.

¹⁶³ Ibid.,38-40

¹⁶⁴ Kečkemet 1988, 43-44

¹⁶⁵ Ibid., 47

¹⁶⁶ Petricioli 1962, 129

¹⁶⁷ Ibid., 129

U Ulici Stomorice restaurirana je 1960. godine kuća iz romaničkog perioda. Kuća je izdužena dvokatnica, građena od grubo klesanog kamena. U 15. stoljeću dolazi da pregradnje istočnog dijela objekta. Na fasadi su postavljeni gotički prozori, dograđen je novi zid s trijemom u prizemlju, ulaznim vratima, širokim prozorima te lođom na drugom katu¹⁶⁸.

Na samom kraju srednjeg vijeka, u 15. stoljeću, sagrađena je palača Grizogono-Vovo, na uglu Prodanove i Smiljanićeve ulice. Kuća je građena po onodobnim mletačkim uzorima. Izvorno su se na njenom mjestu nalazile dvije romaničke kuće, jedna dvokatna jednočelijska s pravilnim tlocrtom i druga dvokatna jednočelijska nepravilna tlocrta, podijeljena pregradnim zidovima. Između je sagrađen još jedan objekt koji je djelovao kao spona dviju kuća. Na kraju 15. stoljeća dograđuje se drugi kat, izrađen u stilu gotike. Kat je rađen od finije klesanih kamenih blokova nego što je to bio slučaj s dijelovima iz ranijeg perioda. Ugrađena su i nova ulazna vrata te jedan mali četvrtasti prozor ukrašen štapovima. Dodatne pregradnje kuće načinjene su i u kasnijim periodima, kada nastaje poznato gotičko-renesansno kortilo¹⁶⁹.

U Dalmaciji nam se, poput Italije, javljaju tzv. „rodbinske četvrti“. Radilo se o stambenim blokovima, koje je tvorilo više kuća u vlasništvu rođaka istog prezimena koji su živjeli jedni pored drugih. Agnatsko srodstvo po muškoj liniji, koje je sa sobom nosilo blisku povezanost, poticalo je velike patricijske obitelji da akumuliraju nekretnine na jednom mjestu te na taj način pruže zaštitu i potporu svim članovima¹⁷⁰.

Dobar primjer obiteljskih blokova u Dalmaciji je tzv. „Blok Andreis“ u Trogiru. Radilo se o bloku od više romaničkih kuća različitih tipova: jednočelijske, kule, reprezentativna zdanja sa složenim prostornim strukturama i privatnim dvorištima u vlasništvu članova obitelji Andreis. Zahvaljujući sačuvanim historiografskim podacima znamo da su pripadnici ovog roda krajem 12. i početkom 13. stoljeća podignuli predkomunalni sklop, tzv. „*domus cum curte et turri*“. On je prvotno obuhvaćao dvorište okruženo kućama, među kojima su bile i kule, od kojih je jedna branila ulaz u dvorište sklopa. Druga je bila u sklopu gradskih zidina¹⁷¹.

Blok Andreis nalazio se u jugozapadnom dijelu grada. Bio je podijeljen na istočni i zapadni dio. Dva su dijela sklopa bila odijeljena prilazom sa sjeverne strane. Prilaz se prema

¹⁶⁸ Petricioli 1996, 114

¹⁶⁹ Petricioli 1996, 116-117

¹⁷⁰ Sarti 2006, 99

¹⁷¹ Škarić Plosnić 2007, 9

jugu nastavljao na dvorište izduljenog, trapezoidnog oblika. Danas je ovaj prolaz zazidan¹⁷². Obiteljski grb, štít s četiri uske trake, bio je uzidan na nekoliko kuća unutar bloka.

Kuća označena br. 5 predstavlja najjednostavniji tip kuća u ovom sklopu. Radilo se o jednostavnoj dvokatnici trapezoidnog tlocrta. Istočno pročelje gledalo je na ulicu dok su ostale strane kuće bile povezane sa zgradama u bloku. U prizemnom dijelu kuće nalazili su se gospodarski prostori. Odvojeno unutrašnje stubište vodilo je do stambenih prostorija na prvom katu. Kuća je bila jednočelijskog tipa, na svakom se katu nalazila jedna prostorija. U potkrovlju je bila kuhinja. Ovom tipu su pripadale i kuće pod br. 2 i br. 9. Drugi tip kuća koje se javljaju unutar bloka su dvokatnice s vanjskim stubištem. Posjedovanje vanjskog stubišta ovisilo je o položaju kuće unutar bloka. Ukoliko je kuća imala tu mogućnost njeni vlasnici, sudeći po sačuvanim dokumentima iz 13. i 14. stoljeća, mogli su dijelove svoje kuće iznajmiti. Ovo upućuje i na činjenicu da obiteljski blok ipak nije bio ekskluzivna domena jedne obitelji već su i drugi, putem iznajmljivanja, mogli živjeti u njemu. Ipak, možemo pretpostaviti da se iznajmljivanje pojedincima nije ugovaralo bez pristanka ostatka roda. Na prvom katu ovih kuća, usprkos njihovih skromnih dimenzija, nerijetko se nalazila reprezentativna prostorija, što je vidljivo u biforama sačuvanih pročelja. Primjer jedne ovakve kuće unutar bloka nalazi se u današnjoj Gradskoj ulici. Da je ova kuća imala reprezentativan prostor saznajemo, ne samo iz bifora na pročelju, već i iz spominjanja prostorije pod terminom „camera“¹⁷³.

4.5. Unutrašnjost

4.5.1. Raspored prostorija u kućama

U dalmatinskim kućama na svakom se katu nalazila po jedna, najviše dvije prostorije. Prostori u kući bili su podijeljeni na privatne i javne. Javni prostori su se odnosili na primaće prostorije, u kojima se poslovalo i primalo goste, te na prostorije u kojima su boravile sluge i gospodari. Privatni prostori bili su rezervirani za intimno življenje uže obitelji vlasnika¹⁷⁴.

Na prvom i drugom katu kuće nalazile su se sobe u kojima se boravilo i spavalo. Do soba na prvom katu dolazilo se vanjskim kamenim stubištem. Prostorijama na drugom katu te

¹⁷² Ibid., 9

¹⁷³ Ibid., 9-11

¹⁷⁴ Janeković-Romer 2013, 12

potkrovlju pristupalo se preko drvenog unutarnjeg stubišta. Na najvišem katu redovito se nalazila kuhinja s ognjištem. Smještena je tu kako bi se smanjio rizik od požara, a i na taj su način sprječavali zadimljavanje ostatka kuće za vrijeme kuhanja¹⁷⁵. U prizemlju kuće nalazile su se gospodarske prostorije, konobe, dućani i skladišta¹⁷⁶.

4.5.2. Gospodarski prostori

Gospodarski prostori nalaze se u prizemljima kuća. Obuhvaćaju konobe, skladišta, dućane, te urede. Uloga i namjena skladišta i konoba ne razlikuje se značajno od današnje. U njima nalazimo različite veće i manje predmete namijenjene kućanskoj proizvodnji ulja, vina i hrane. Osim toga, u ovim su se prostorijama pohranjivali svi oni predmeti i alati za kojima nije postojala svakodnevna potreba u kućanstvu.

U skladištima i konobama spremala su se drva za gorivo, daske, žare s uljem i maslinama, bačve vina, posude za vodu, preše, škare za rezanje trnja, lijevci, alatke za obrađivanje zemlje (maškilini, sjekire od drva i bakra), kotlovi za kuhanje, mlin za mljevenje pšenice, kotao za pečenje rakije, mišolovke, predmeti za vaganje (vaga, kantar za tekućinu). U spremištima nalazimo i viškove hrane uskladištene za buduću upotrebu. Većinom se radilo o siru, medu, octu, ukiseljenom koromaču, začinima, brašnu, maslinama, sušenim smokvama, bobu, slanim srdelama, ječmu, hmelju, vinu. Slične proizvode i danas možemo naći u dalmatinskim kućama¹⁷⁷. U skladištu Jurja Kamenarića nalazio se velik broj bačava, manjih i većih dimenzija pod različitim imenima. Takve posude za spremanje tekućine javljaju nam kao *caratellum*, *barillum*, *bota*, *zara*, *tina*, *stagnata*, *piterito* te *ramineto*. Radilo se o posudama čija je svrha bila skladištenje vina, ulja, vode. Namjenu im znamo jer se uz sam naziv predmeta u inventarima često nadodaje i proizvod koji se u njima čuvao. Tako imamo zabilježbu *barilla da vin*, odnosno bačva za vino. Uz kontekst bačvi javljaju nam se i lijevci za pretakanje tekućina u bačvama. Javljaju se pod terminom *piria* ili *peria*¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Barišić 2010, 14

¹⁷⁶ Ercegović 2002, 99

¹⁷⁷ Božić-Bužančić 1961, 103

¹⁷⁸ Budeč 2010, 72-73

U konobi Mihovila suknara nalazila se klada za rasijecanje mesa, kuka za vješanje mesa te kamenica s odvodom za krv na dnu. Ovi predmeti upućuju na to da se u kući klalo životinje i obrađivalo meso. U sanducima od jablanovine i hrastovine držali su žito, spominju se i bačve za namjernice, za vino, mjere za žito, posude za ulje i ocat, motke za nošenje posuda, tijesak za cijedenje grožđa, lijevci za vino, košare za nošenje grožđa, drvene stepenice, veliki badanj za pranje rublja te kola s četiri drvena kotača ojačana željezom. Kotao, badanj, klupa, nož za vosak te klupa i križ služili su za izradu svijeća. Spominje se i drugi alat poput čekića, malja, kijače za mlaćenje lana, grebeni, češljevi za metle, kosir, dljeto, svrdla, strug, šiljci. Sav alat stajao je na postolju od dasaka kako bi ostao sačuvan od vlage¹⁷⁹.

Prostoriju koju bi smo danas nazvali uredom, a u inventarima se pojavljuje pod nazivom *studiolo*, ne zatičemo često unutar kuće. Pretežito nam se javlja u kućama plemstva i bogatijeg građanstva. Radilo se o prostoriji u kojoj je gospodar držao svoje poslovne knjige, biblioteku, te ostale predmete potrebne za uredno vođenje obiteljskih poslova. Ukućani su tu mogli u miru srediti račune, pisati pisma, čitati knjige i obavljati sve birokratske komponente vezane za uspješno vođenje posla i kućanstva¹⁸⁰.

Jedan takav *studiolo* nalazimo u kući splitskog kancelara i javnog bilježnika Tome Coluttia de Cingula. U Tominom *studiolu* nalazila se njegova vrijedna kolekcija knjiga koja je brojila ukupno 80 primjeraka. Za ondašnje prilike radilo se o netipično velikom i bogatom opusu. Zahvaljujući bogatstvu knjiga, Toma je među svojim suvremenicima slovio kao učen čovjek te mu se tako u pismima i obraćaju, „*scientificus vir*“. Osim kolekcije knjiga, u Tominom *studiolu* nalazilo se i nešto pokućstva. U inventaru se navodi jedan stari bijeli pokrivač i dva kožna uzglavlja s pokrivalima izrađenima na dalmatinski način. Možemo pretpostaviti da su navedeni predmeti prekrivali drveni namještaj, sjedalice i klupu, koji se nalazio u prostoriji no, u inventaru nije naveden jer ga udovica Cecilija, zadužena za sastavljanje inventara, nije smatrala vrijednim. Od manjih pokretnih predmeta u *studiolu* se još spominje jedno raspelo, mali prenosivi oltar s ikonom (*armarolus vnus cum anchoneta*), te jedan mač, koji nam nije detaljnije opisan¹⁸¹.

Osim kod Tome imamo još dva primjera *studiola*. Jedan kod suknara Mihovila, a drugi kod Damjana Martina de Teschiana iz Zadra. Damjan je imao tri vage u svom inventaru, dok

¹⁷⁹ Janeković-Romer 2013, 24

¹⁸⁰ Sarti 2006, 151

¹⁸¹ Ančić 2005, 105-106

je suknar Mihovil imao četiri. Vage su bile namijenjene različitim svrhama, od vaganja srebra do vaganja drugih dobara. Također, unutar poslovnog prostora nalazio se i stol za brojanje novca, čiju sličnost možemo uočiti u talijanskim i flamanskim poslovnim prostorima. Suknar Mihovil je u svom inventaru imao tri takva stola. Damjan je posjedovao jedan abak, to jest *una tabuleta pro numerando*. U inventaru su se nalazili i alati za obradu loja i izrađivanje svijeća. Mihovil je imao drvenu klupicu za izradu svijeća od loja i drveni križ za istu svrhu dok je Damjan imao kalup za svijeće i stol za tucanje loja¹⁸². Zanimljivo je primijetiti da je Mihovil u svom studiolu imao i stol za šah, što je prvi takav stol na ovom području, a samim time i najstariji dokaz prisustva ove igre u Dalmaciji¹⁸³.

Izgled jednog tipičnog dućana trgovca iz sredine 14. stoljeća možemo promatrati na primjeru Fumice Salvagnele. Ona u trenutku svoje smrti u inventaru ima odvojene odjevne predmete i brojna platna za koje se pretpostavlja da su se nalazila u trgovini u prizemlju kuće. Od odjeće se spominju tri ogrtača, sedam tunika, jednu žensku donju haljinu s rukavima, četiri kaputa, 189 remena od tkanine, 66 remena od tučenog kostitra, 24 mala remena za djecu, 148 ženskih remena, jedan krevetni pokrivač, dva jorgana, osam pokrivača od grubog sukna, 47 velikih i šest malih rubaca, dvanaest pozlaćenih postava, 61 stolnjak od svile i pamuka, sedam kesica od svile i 52 kesice od pamuka te četiri košulje. U inventaru se spominje parhet, 2,5 komada, 5 lakata, zatim 26 komada platna, jedno platno od lana i četiri komada od vune. 2,5 komada vrpce od svile, 24 lakta sukna, 51,5 lakata pozlaćenog uresa, osam lakata fine tkanine od svile, jedanaest komada zlatom i svilom vezanog platna, komad tkanine od konoplje te 21 komad platna. Fumica je posjedovala i sirovine za izradu odjeće poput lana, svile, zlatnog konca, vune, pamuka, sirovog konca. Osim tkanina, Fumica je u svojim trgovinama posjedovala i mirodije koje su predstavljale unosan posao. Spominju se šećer, šafran, tamjan, kim, đumbir, klinčić, papar¹⁸⁴.

4.5.3. Reprezentativne prostorije

Reprezentativna prostorija predstavljala je centar javnog i obiteljskog života. U njoj je obitelj primala i zabavljala svoje goste, provodila vrijeme zajedno, objedovala i obavljala svakodnevne poslove. Stoga ne čudi, da je obično reprezentativna prostorija ta koja je u

¹⁸² Fabijanec 2003, 104

¹⁸³ Janeković-Romer 2013, 24

¹⁸⁴ Fabijanec 2003, 98-100

kućama najraskošnije uređena, pokazujući sav sjaj i ugled obitelji. U jednoćelijskim kućama, koje su na svakom katu imale samo jednu prostoriju, ona ujedno služi i kao spavaća soba. Takav primjer imamo u kući Tome Coluttia de Cingula.

Ta dvojnost prostora u Tominoj kući vidljiva je iz namještaja koji se u njoj nalazio. Prostorija je bila opremljena s četiri drvena komada pokućstva, opisana kao *letum*, odnosno krevet. Kreveti su imali šest uzglavlja, *chussineli a leto*, i 4 okrugla jastuka na krajevima, *capitala*. Osim njih, u prostoriji su se nalazile i dvije sjedalice s uzglavljima, *chussineli a seddendo*, tri zlatne tapiserije, *tapeda*, i podna prostirka, *carpeta*. Namještaj je bio prekriven s kukičanim pokrivalima, ručnim radovima gospodarice, njih ukupno osam¹⁸⁵.

Za razliku od Tomine kuće, suknar Mihovil imao je odvojenu reprezentativnu dvoranu u kojoj su bili izloženi najbolji komadi pokućstva i predmeta koje je posjedovao. U prostoriji su se nalazile stolice, ukrašene rezbarijama na mletački način, dvije visoke stolice s naslonima, klupe za sjedenje, tri stola za jedenje s nogarima, četiri klupe sa spremnicima, od kojih su neke bile oslikane. U dvorani se nalazio i ormar s četvera vratašca i dvije brave, ukrašen rezbarijama. Tu se nalazio i ormar sa slikom Djevice Marije i svetog Jurja. U jednom od dva spomenuta ormara nalazio se pozlaćeni izrezbareni sandučić s grbom ser Mihovila i gospođe Filipe. Škrinje i sanduci služili su za pohranu manje vrijednih stvari. Bili su izrađeni od jablanovine, a nekoliko ih je bilo i oslikano. U dvorani se spominju i risova krzna te prostirke od meke kože no, nije sigurno da li su se nalazile na podu ili klupama. Reprezentativno, oslikano posuđe se nalazilo u istoj prostoriji kao i bogata viteška oprema i ukrasno ogledalo. Osim kroz prozore, svjetlo je osigurano i upotrebom desetak svijećnjaka i drvenom lanternom te prenosivim lampama, okruglog ili četvrtastog oblika. U kući se nalazilo i sedam uljanica te velik broj svijeća lojanica. U dvorani se nalazio i kamin sa željeznim hvataljkama s glavama zmija te drugi pribor koji je služio održavanju vatre. Prostor oko kamina bio je zaštićen kamenim pločama i ciglama¹⁸⁶.

Kamini poput Mihovilova od 14. stoljeća postaju sastavni dio bogatijih dalmatinskih kuća, upravo kao dio reprezentativne prostorije. Prije njihove pojave ali i nakon, za zagrijavanje prostorije tokom zime koristile su se kamene zidne peći, koje u izvorima nalazimo pod terminom *caminus*. Najraniji spomen kamina imamo u jednom šibenskom dokumentu u kojem se spominje kuća u Zadru s kaminima. Istodobno u oporuci plemića Nike

¹⁸⁵ Ančić 2005, 107

¹⁸⁶ Janeković-Romer 2013, 17

de Zavernika spominje se određena suma novca namijenjena za gradnju dva kamina u dominikanskom samostanu¹⁸⁷.

U 13. i 14. stoljeću, da bi se što više povećala sigurnost od požara, kamini i zidne peći građeni su isključivo od kamena. Neki od njih nosili su i ukrase na sebi u obliku obiteljskih grbova s likovima anđela ili dječaka ili pak biljnim ukrasnim motivima. O postojanju ukrašenih kamina imamo podatke iz 15. stoljeća. Posebno se isticao kipar Ratko Brajković. U jednom dokumentu on se 1437. godine obavezao Natalu Dobriću u njegovoj kući sagraditi i zazidati tri velika kamina. Jedan je trebao biti napravljen u salonu prvog kata dok su druga dva trebala biti napravljena na trećem katu. Na kaminu prvog kata Brajković je ugovorio izraditi stupiće s kapitelima i bazama poput onih u kući stanovitog Antuna Dobroslavića. Na kapitelima stupova trebale su biti izrađene glave majmuna, a na kamenu kamina trebao je uklesati obiteljski grb naručitelja. Grb je sa svake strane trebao imati anđela i dva dječaka lika te biljne ukrase. I preostala dva kamina trebala su imati ukrase u obliku stupića. Jedan od kamina trebao je biti izrađen po uzoru na kamin u kući naručiteljeva brata Tome, dok je drugi opet trebao nalikovati na kamin iz kuće Antuna Dobroslavića. U kontekstu kamina u dokumentu se spominje i napa, koja je bila izrađena od opeke, dok je tijelo kamina izrađeno u kamenu¹⁸⁸. Zahvaljujući ovom ugovoru saznajemo o postojanju pet kamina. Dva starija od 1437. godine te tri iz te godine. To upućuje na činjenicu da su već na početku 15. stoljeća kamine imale, ne samo vlastelinske, već i bogatije pučke kuće. Također, bitno je primijetiti da se već u ovom periodu kaminima dodaju umjetnički ukrasi, čineći ih ne samo izvorom topline već i visokim ugođajem življenja¹⁸⁹.

4.5.4. Spavaća soba

Spavaća soba, ukoliko je postojala kao odvojena prostorija, nalazila se na prvom katu. U njoj su gospodari spavali i primali svoje goste. Ova dvojnost prostora, uobičajena za niže staleže, na našim je prostorima učestalo prisutna i među višim. Naime, u jednoćelijskim kućama, s jednom prostorijom na katu, drugog izbora nije bilo. Takav javni aspekt spavaće sobe nije bio tipičan samo za naše krajeve. Ista se situacija javlja i u Italiji te Francuskoj¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Fisković 1981, 35; Smičiklas, CD, XII

¹⁸⁸ Ibid., 39

¹⁸⁹ Ibid., 40

¹⁹⁰ Sarti

Primjer tipične sobe boljestojećeg građanstva razvijenog i kasnog srednjeg vijeka možemo promatrati na primjeru sukna Mihovila kojem se u kući mogu locirati dvije spavaće sobe. U jednoj je spavao Mihovil sa suprugom Filipom, dok za drugu, sudeći po inventaru koji se u njoj nalazio, možemo reći da je bila soba u kojoj su spavala i boravila Mihovilova djeca¹⁹¹.

U središtu glavne sobe nalazio se krevet. U Mihovillovoj kući nalazio se iznimno rijedak primjerak, budući da se radilo o najskupljem tipu kreveta s nebnicom, otvorenom na uzglavlju i uznožju. Nebnica je bila oslikana pozlaćenim i azurnim zvijezdama, s tri grba sa zvijezdom i mjesecom, ostavljajući dojam noćnog neba. Na krevetu su visjele zavjese koje su omogućavale supružnicima da krevet pretvore u intiman prostor zaklonjen od pogleda. Radilo se o tipu kreveta nazvanom *lectica*, *lettiera*. Veličina kreveta, bazirana na dimenzijama pokrivača, iznosila je oko 4x3 m¹⁹². Ovako veliki kreveti uobičajeni su za to doba diljem Europe. Bili su veliki i visoki da bi bolje čuvali od hladnoće¹⁹³.

Ispuna kreveta bila je višeslojna. Na drveni okvir prvo se polagala slamarica, *lectum*, na koju se stavljao madrac popunjen pamučnim tkaninama ili vunom. Izvana je madrac imao navlaku od pamuka. Navlake su se razlikovale u bojama i uzorcima. Navlaka za madrac u Mihovillovoj kući bila je od pamuka s azurnim prugama. Na madrac su se potom stavljale plahte. Obične plahte bile su izrađene od tkanine, dok su one finije rađene od lanenih, vunenih, pamučnih i svilenih tkanina. Poviše plahta stavljali su se jastuci u lanenim jastučnicama te manji jastučići. Jastuci su se pružali cijelom širinom kreveta, služeći kao potpora onodobnom polusjedećem položaju spavanja. Na krevetu su se nalazili bogati prekrivači koji su varirali u materijalima i bojama. Spominju se obični sukneni gunjevi, zatim fini svileni, vuneni i pamučni. Prekrivači su bili vezeni s biljnim, životinjskim te heraldičkim motivima. Filipa i Mihovil imali su prekrivač izrađen u osam dijelova grimizne i žute svile te žuto-plavi prekrivač izvezen ljljanima¹⁹⁴.

Osim kreveta, u Mihovillovoj spavaćoj sobi nalazilo se nekoliko škrinja i klupa sa spremnicima. U njima se spremala odjeća, posteljina, knjige, pisma i drugi važni dokumenti. Jedna velika klupa od ariša imala je tri spremnika sa zaključanim bravama, a spomenut je i željezni sanduk grimizne boje. U sobi su se nalazile i dvije stolice, s visokim naslonima za dodatnu udobnost pri odijevanju i pripremi za spavanje. Dodatna privatnost unutar prostorije osiguravala se paravanima. Spomenuta je i drvena stolica za nuždu te dvije staklene vrčine.

¹⁹¹ Janeković-Romer 2013, 12

¹⁹² Ibid., 12

¹⁹³ Sarti 2006, 138

¹⁹⁴ Janeković-Romer 2013, 17-19

Treba napomenuti da kuća nije imala zahodsku prostoriju pa je za pretpostaviti da se nužda obavljala u sobama, a otpad se praznio u kanale na ulici. Na podu sobe nalazila se i jedna prostirka za spavanje¹⁹⁵.

Druga soba kojoj se može pripisati spavaća uloga također se nalazila na prvom katu Mihovilove kuće. Ta soba imala je krevet sa svom pripadajućom opremom uključujući i raskošne prekrivače. Spominju se i dječji prekrivači postavljeni krznom kunića i kozlića. U sobi se osim kreveta nalazila i klupa s osam jastuka, tri oslikane klupe s naslonima, dva sanduka za pohranu stvari izrađena na firentinski način (ugravirani likovi vitezova i gospođa koje šetaju). U sobi se nalazila odjeća (muška, ženska, dječja), pribor za šivanje te tkanina na kojoj je Mihovilova kći Katica učila šivati. Ispred kreveta nalazila se zavjesa s prikazom sedam vrлина i obiteljskim grbom, a na podu je bio postavljen žuti tepih izrađen na turski način, ukrašen grimiznim ružama. U sobi je bio prisutan i paravan. Od manjih stvari u sobi se nalazila nova drvena stolica za nuždu, dvije staklene noćne posude, tablica za pisanje, bakrene pločice, uteg za dukate te mužar za mljevenje lijekova¹⁹⁶.

Sluge koje su živjele u kućama gospodara nisu imale odvojene spavaonice. Oni su spavali ispod unutarnjih stubišta, u hodnicima, kuhinjama, te spavaćim sobama gospodara. Vidljivo nam je to iz Mihovilova inventara, gdje je zabilježeno da se pored unutarnjeg stubišta nalazio ležaj. Da li su Mihovilove sluge spavale s njim u sobi ne znamo, možda na prostirki na podu, no ukoliko je ovo bio slučaj ne bi bila rijetkost. Naime, tokom srednjeg vijeka, pa sve do 18. stoljeća i izuma zvona kojim se posluga mogla pozvati, oni nerijetko obitavaju u prostorijama gospodara. Zabilježeni su slučajevi i u kojima su sluge dijelile gospodarev krevet. Ovakvo ponašanje povezano je s vjerovanjem da bi sluga uvijek trebao biti na usluzi gospodaru, njegovo radno vrijeme nije prestajalo ni tokom noći, te su tako, spavajući u neposrednoj blizini, u svakom trenutku mogli udovoljiti njihovim zahtjevima¹⁹⁷.

4.5.5. Kuhinja

Kuhinje su se, kao što je to ranije spomenuto, nalazile na najvišem katu kuće. Središnji dio kuhinje zauzimalo je otvoreno ognjište na kojem se kuhala hrana. Dim sa ognjišta prolazio

¹⁹⁵ Janeković-Romer 2013, 17-18

¹⁹⁶ Ibid., 19

¹⁹⁷ Sarti 2006, 164-166

je kroz pukotine krova, između kamenih ploča, a u nekim slučajevima postojao je mali krovni prozor u tu svrhu. Položaj ognjišta na kući odavao je slijepi luminar¹⁹⁸.¹⁹⁹ Ognjište je bilo izrađeno od opeka, pravokutne ili kvadratne osnove, visine 30-40 cm. Na prednjem dijelu ognjišta nalazio se otvor za pepeo. Prva ognjišta nisu imala dimnjake već je dim, kako je spomenuto, izlazio kroz pukotine u krovu. Tek se u kasnijoj fazi, s prijelazom u rani novi vijek, javljaju dimnjaci²⁰⁰. Prva ognjišta s dimnjacima imali su nape koje su služile za sakupljanje i odvođenje dima. Bile su rađene od tanke opeke i kamena plovuća. Nosile su je metalne grede obložene drvom²⁰¹.

Uz ognjište su se redovito nalazili žarač te sprava za potpirivanje vatre. Prostor uza zid kuhinje zauzimale su škrinje u kojima je bilo pohranjeno posuđe. Na zidovima su se nalazile drvene police. Uz navedeno, kuhinje su sadržavale i klupe te tronošce. Poseban tip tronošca „*alla turchesca*“ pojavljuje se u Dalmaciji, a ponegdje se zadržao i do danas. Radilo se o spremi za čuvanje hrane uz provjetravanje, koja je bila izrađena od sitno pletene žičane mreže²⁰².

Važan dio kuhinjskog inventara činilo je posuđe. Posuđe namijenjeno pripremanju hrane većinom je izrađivano od bakra i željeza. Učestalost pojedinog materijala teško je procijeniti budući da, inventari rijetko uz predmete navode i materijal od kojeg su izrađeni²⁰³. Od posuđa nam se pojavljuju bakrena vjedra, „*seci*“, kotlovi, „*caldiere*“, posude za kuhanje napitaka, „*cogume de rame*“, pokrivala, „*coverchi de rame da pegnata*“, kotlenice, „*stagnade de rame*“, tave, „*fersore, frisore*“, roštilji, „*gradelle*“, ražnjevi, „*spedi*“, avani, „*mortaretti*“²⁰⁴.

Jedan od najzastupljeniji predmeta u kuhinji su tave, rabljene za više načina pripreme hrane. Dominira tava za prženje, *da frigar*. U inventaru Pavla Derljanovića iz Šibenika nalazimo spomen tave za prženje ribe, *vna ferssora da frizer pese*. U još nekoliko primjera nalazimo tave za koje se vezuje pripravljanje specifičnog jela. Budeč navodi da se po tome vidi kako su šibenski patriciji u svom kućanstvu imali tave specifičnih karakteristika. Tako nam se spominje i *ferssora da aqua*. Prema Budeču radilo se o tavama u kojima se termički

¹⁹⁸ Lumin, ar- prozor uzdignut nad krovom

¹⁹⁹ Ercegović 2002, 159

²⁰⁰ Ibid., 160

²⁰¹ Ibid., 161

²⁰² Božić-Bužančić 1961, 102

²⁰³ Budeč 2013, 56

²⁰⁴ Božić-Bužančić 1961, 102

obrađivala voda. Nije poznato koja je svrha ove tave bila, s obzirom da su za obrađivanje vode postojali lonci i kotlovi²⁰⁵.

Peklo se i na roštiljima koji se u inventarima javljaju pod nazivom *gradelle*. Roštilji su bili izrađeni od željeza. Za pečenje su se još upotrebljavali i ražnjevi, također izrađeni od željeza, koji se u inventarima spominju kao „*spedi*“. Uz ražnjeve nam se ponekad javlja i dodatak, koji naznačuje da su rabljeni za pečenje u kuhinji, implicirajući na otvoreno kuhinjsko ognjište. Takve ražnjeve nalazimo u inventarima šibenskog patricija Stjepana Miršića, Šibenčanina Mihaela Dabišića i Vuka Ratkovića te šibenskog patricija ser Martina Tolimerića. U inventarima nam se spominju veliki i mali ražnjevi za pečenje, sugerirajući veličinu predmeta²⁰⁶.

Za kuhanje jušnih jela koristili su se kotlovi. Spominju nam se kotlovi od bakra, gline, željeza, mjedi, bronce, te zemlje. Osim po materijalu, kotlovi su se razlikovali i po svom izgledu i veličini²⁰⁷. U inventaru patricija ser Ilije Tolimerića spominje se kotao za kuhanje mošta. Rijetki su kotlovi imali ručke. Spominju nam se dva glinena kotla s ručkama kod domine Prie, supruge Franka Konjevića. Poklopci na kotlovima nisu bili učestali²⁰⁸.

Za kuhanje se upotrebljavala i posuda koja se u izvorima spominje kao *pignata*. Posuda se još upotrebljavala i za skladištenje ulja i vina. Razlikovanje između *pignate* za kuhanje i one za pohranu bazira se na naznaci pored posude koja označava njenu upotrebu. *Pignate* za kuhanje spominju se kao *pignata da cusinar*. *Pignate* za pohranu spominju nam se uglavnom u kontekstu konobe²⁰⁹.

U kuhinjama, osim posuda za kuhanje, nalazimo i lance koji su se vezali oko lonaca i kotlova i zatim stavljali iznad otvorene vatre ognjišta. Također se unutar kuhinja spominju i željezne kuke, *rampignum*, koje su se upotrebljavale za obradu mesa. Radilo se o snažnim kukama koje su trebale na sebi izdržati težinu mesa. U kuhinjama nam se spominje i ribež, izrađen od željeza. U jednom primjeru imamo zabilježenu njegovu specifičnu namjenu, za ribanje sira. Učestale su i soljenke, tj. posudice za sol (*saller*) izrađivane od kositra. Prisutnost

²⁰⁵ Budeč 2013, 57

²⁰⁶ Ibid., 58

²⁰⁷ Ibid., 61

²⁰⁸ Ibid., 62

²⁰⁹ Ibid., 62

soljenki u kućanstvima ne začuđuje ako u obzir uzmemo da je onodobnom stanovništvu sol predstavljala glavni začim te sredstvo dugoročnog skladištenja hrane²¹⁰.

U kućanstvu se javljaju i predmeti za pripremu kruha. Imućni građani su, po uzoru na antiku, pored kuhinjske peći imali udubine za pečenje kruha. U inventarima imamo spomen predmeta pod nazivom *albuol*. Radilo se o predmetima nalik na korito u kojima se mijesilo i pripremalo tijesto za kruh. Iako nam se materijal od kojeg su izrađene rijetko spominje znamo da se radilo o drvenom predmetu. Budeč ovaj predmet prevodi kao načva. Spominje se u inventaru Bagdana Barila de Sibencio, Ivana Hlapčinića, patricija ser Antuna Lučića te patricija ser Jakova Nikolinija²¹¹.

Načve su se, osim za pravljenje kruha, koristile i za soljenje mesa. Potvrdu nalazimo u inventaru patricija ser Jurja Kamenarića gdje se spominje „*albulo grande roto da insalar carne*“. Prisutnost načve za soljenje mesa upućuje i na društvene navike. Dok je u ranijim stoljećima razvijenog srednjeg vijeka prevladavala konzumacija svježeg mesa, na samom kraju srednjeg vijeka dolazi do promjene u prehrani. Stanovnici, koji su si meso mogli priuštiti, okreću se njegovoj trajnijoj pohrani. Stoga nam se javlja povećana konzumacija dimljenog i usoljenog mesa²¹².

Uz načvu za pečenje kruha upotrebljavaju se i drvene daske, *concolo/ concolo da pan*, koje su služile za stavljanje i vađenje kruha iz peći. Da se zaista radi o tom predmetu znamo iz mletačkih izvora, gdje se naziv *concolo* koristi upravo za dasku za kruh. Spomen dasaka za kruh nalazimo u inventarima Vuke Politarića iz Zatona, Šibenčanina Ratka Radivojevića te Bogdana Barila²¹³.

U kućanstvima se javljaju i rešetke, *criuello*, te sita, *tamisius*. Ona su upotrebljavana za obradu hrane, posebno brašna koje je trebalo prosijati. Rešeto se koristilo u prvoj fazi, za grublje prosijavanje. Nakon toga bi se sitom brašno i žito fino prosijalo. Oba predmeta bila su izrađena od drva, a veličine su im varirale od manjih prema većima. Sita su također prisutna. Često se spominju kao vlasništvo gospodarica kuća, sugerirajući da je rodna podjela primjenjivana ne samo na svakodnevne životne prilike nego i na kućanske predmete. Tako nam se sito spominje u posjedu Dobre, udovice pok. Radoslava Cerchouseuicha, zatim kod domine Prie, udovice pok. Franka Konjevića te Šibenčanke Stoislave Milaritch. Velik broj

²¹⁰ Budeč 2013, 62

²¹¹ Ibid., 58

²¹² Ibid., 59

²¹³ Ibid., 59

sita u kućanstvima ne začuđuje ako uzmemo u obzir da sita u nekim kućanstvima nalazimo sve do danas²¹⁴.

Stolno posuđe je većinom bilo izrađeno od majolike i tu nalazimo bombonjere, vrčeve, zdjele i tanjure²¹⁵. Tanjuri su najzastupljeniji predmet od pribora za jelo. Razlikovali su se po veličini, materijalu, načinu izrade i ukrasu. Prednjače tanjuri od drva. Ovisno o statusu pojedinca, broj drvenih tanjura varira u kućanstvima. Tako domina Vlada, supruga patricija ser Jurja Linjičića u svojoj kuhinji ima 18 drvenih tanjura, ser Nikola Divinić ih ima 25 dok ih građanin Grgur Krušević ima 5. Javljaju nam se i tanjuri od kositra, gline ali i tanjuri od kamena²¹⁶.

Veće tanjure nalazimo pod nazivom *piadena*. Pretežito su rađeni od drva no, javljaju nam se i kositreni te keramički. Pretpostavlja se da se keramički tanjuri javljaju tek krajem srednjeg vijeka, u 15 stoljeću, većinom u kućama najbogatijih građana i patricija. Radilo se o majolikoj keramici što saznajemo iz inventarnih unosa, „*piadena de maiolica*“. Piadene su služile kao tanjuri na kojima se hrana iznosila na stol. S njih bi se hrana potom stavljala ili na manje tanjure ili, ukoliko tanjura nije bilo, se uzimala na kruh i jela²¹⁷.

Scudela je duboka posuda koja se učestalo javlja u šibenskim inventarima. Posudica je imala tanke stjenke i prstenasto dno prilagođeno zadržavanju tekuće hrane u njoj. Ove posude su služile za jedenje variva, koja su učestala hrana na srednjovjekovnom dalmatinskom stolu. Uz variva, posudice su se upotrebljavale i za čuvanje začina te odlaganje hrane. Skudele su izrađivane od kositra, željeza, keramike ili kamena, materijala koji je bio trajan i lagan za održavanje. U zapisima nam se pojavljuju i bilješke da su posudice bile bojane. Spominju se zelena i crvena boja²¹⁸.

Pribor za jedenje se sastojao od žlica, vilica i noževa. Žlice, *cuslier*, su najučestalije. Koriste se za sva jušna ili mekana jela koja se nisu mogla jesti prstima. Rađene su od srebra, bakra, drva, mjedi, željeza. Budući da nemamo spominjanje veličine žlica pretpostavlja se da se radilo o jednoj veličini ili nekoj približnoj mjeri. Vilice su, za razliku od žlica, predstavljale relativno ekskluzivan predmet. U Italiji se počinju pojavljivati od 14. i 15 stoljeća. Prije tog perioda, jela koja se nisu jela žlicom nabadalo se na vrh noža ili jelo prstima²¹⁹. U Dalmaciji

²¹⁴ Budeč 2013, 60

²¹⁵ Božić-Bužančić 1961, 102

²¹⁶ Budeč 2013, 63

²¹⁷ Budeč 2013, 64

²¹⁸ Budeč 2013, 65

²¹⁹ Sarti 2006, 174

vilice se šire mletačkim utjecajima, u kasnom srednjem vijeku, i to isključivo među patricijskim slojem. Jedina iznimka je doktor Antun de Spilimberga, u čijem se inventaru spominje čak petnaest vilica. Sve vilice su bile izrađene od srebra. Zanimljiv je to podatak ako u obzir uzmemo da se u drugim europskim komunama većinom javljaju vilice koje su bile rađene od kombinacije drva i srebra. Drška je bila drvena dok bi donji dio vilice bio srebrn ili željezan²²⁰. Noževi su bili rađeni od željeza, no javljaju se i srebrni te pozlačeni. Uz njih se spominje i kutija, *corteliera*, koja je služila za čuvanje noževa. Veličina joj je varirala te tako imamo kutije u koje se moglo spremati šest, osam ili dvanaest noževa. Zanimljiv je i podatak da su ljudi, ukoliko bi išli u goste, nosili svoje noževe. To objašnjava i činjenicu da je noževa bilo manje nego žlica u inventarima, iako su bili jednako nužni za pripremu i konzumaciju hrane. U inventarima nam se ne spominju detaljniji opisi noževa no, unatoč tome, imamo spomen noža za meso, noža za sir te noža za kruh²²¹.

U ulozi čaša spominje nam se posudica *tazza*. Izgledom je bila najbliža šalici, a možemo procijeniti da se u kućanstvima javljala u bar dva do tri primjerka. Izgled tih čaša i njihova obrada je bila vrlo raznolika. Saznajemo to iz inventara koji donose raznolike opise ovog predmeta. Čaše su se radile od srebra, kositra, s pozlatom, kamena te drva. Srebrene čaše bile su vrlo vrijedne, o čemu nam svjedoči inventar patricijke Margarete, supruge Pavla Nigoevića. Margareta je posjedovala srebrnu čašu vrijednu tri šibenska dukata. Ta čaša nam je jedini kuhinjski predmet uz koji imamo cijenu te mu možemo procijeniti srednjevjekovnu vrijednost²²².

U kuhinjama nalazimo još i kabao, posudu uz pomoć koje se donosila voda u kuće. Kablovi su bili rađeni od bakra i drva. Osim za donošenje vode, kablovi su upotrebljavani i za pranje, bilo odječe bilo ljudi (ruku, lica). U inventaru patricija ser Jurja Kamenarića se spominje *sichiello de rame per lauar le man*²²³.

Za pranje su se rabile dvije posude, jedna koja nam se u izvorima javlja pod nazivom *lavezzo*, a druga *bacille*. *Lavezzo* je bila luksuznija posuda za umivanje, koja nam se javlja u kućama imućnih građana i plemića. Većinom je bila izrađena od bronce, poput one u inventaru ser Nikole Divnića, bogatog zemljoposjednika. U kontekstu Nikolinog *lavezza* spominje se i cijena od 32 mletačke libre. U kontekstu posuda za umivanje javlja se i dodatak *da cusinar*. Radilo se vjerojatno o posudama u kojima se zagrijana voda iznosila pred goste

²²⁰ Budeč 2013, 66-67

²²¹ Ibid., 67

²²² Ibid., 68

²²³ Ibid., 69

prilikom jela, za čišćenje ruku. Takvu posudu namijenjenu kuhanju nalazimo u inventaru patricija ser Antuna Lučića i to u dva primjerka „2 *lauezi grandi de bronzo per cussinar*“. Manji broj posuda za pranje izrađen je od kamena, poput *lauezi de piera*, koja se spominje u inventaru domine Margarete, supruge ser Ivana Miršića. Pojavljuju nam se i mramorne posude za pranje, tri u vlasništvu patricija ser Marka Ivanova i dva u vlasništvu ser Danijela Jurića²²⁴.

Drugi tip posude za pranje je *bacille*. Radilo se o skromnijoj posudi od *lauezza no*, potrebno je napomenuti da je i *bacille* kao i njegova raskošnija verzija i dalje bio namijenjen bogatijim građanima. Puk se prao u običnim drvenim kablovima. *Bacille* je rađen od bakra, mijedi te kositra, a cijena mu se kretala oko 1/6 dukata što saznajemo iz inventara domine Margarete, supruge ser Pavla Nigoevića²²⁵.

Iako se u kuhinjama bogatijih kuća Europe učestalo javljaju muški kuhari, u Dalmaciji je uloga pripreme hrane i dalje povjerena gospodarici, kojoj u pomoć priskaču kućni sluge²²⁶.

4.5.6. Namještaj

Najučestaliji dio namještaja u dalmatinskim kućama je škrinja. U inventarima škrinje se spominju u svim prostorijama kuće. U sobama nadomještaju ormar, inventari ih spominju postavljene uza zid ili ispod kreveta. Nadomještale su i noćne ormariće, ormare za stolno posuđe te nužnike. Škrinje smještene u hodnicima sadržavale su odijela, posude te ostale kućne potrepštine. One smještene u podrumima i spremištima služile su kao prostor za spremanje alata, rezervi hrane te ostalih suvišnih stvari koje nisu bile potrebne u stambenom prostoru²²⁷.

Škrinje su se razlikovale po veličini, obliku, stilu obrade te vrsti drva. Većinom su bile rađene od orahovine, jelovine te panjevine, „*de talpon*“. U inventarima se javljaju pod nazivom „*cassa*“, ili umanjenom verzijom „*casselletta*“. U jednom primjeru škrinja se javlja i pod nazivom „*cophano*“. Prema talijanskim izvorima (P. Molmenti) radi se o razlikovanju oblika škrinje. Naime, one označene nazivom „*cassa*“ imaju ravne, četvrtaste plohe, dok one

²²⁴ Budeč 2013, 70

²²⁵ Ibid., 71

²²⁶ Sarti 2006, 182-183

²²⁷ Božić-Bužančić 1961, 99

označene nazivom „*cophano*“ imaju oblik rimskog sarkofaga. Bogatije škrinje su bile oslikane („*depente*“) prema uzoru na Veneciju. Jurje Kamenarić u svojoj kući ima dvije oslikane i izrezbarene škrinje. Prva oslikana u narančasto-zelenoj kombinaciji, a druga u ljubičasto-zelenoj²²⁸. Osim škrinja oslikavalo se i krevete i ormare za posuđe. Osim oslikavanja, na škrinje se mogla staviti i pozlata ili posrebrjenje. U šibenskim inventarima imamo spomenute dvije škrinje koje su vrlo vjerojatno na rubovima imale pozlatu, dok je ostatak bio oslikan („*depente indorade*“). Skromnije od oslikavanja i pozlate bile su bojane škrinje. Takvi primjerci su obično obojani u jednu boju, crvenu, bijelu ili zelenu, ili su pak bili obloženi bojanim papirom. Škrinje su se prekrivale ukrasnim prekrivačima, „*banchali*“, izrađenima od sukna u bojama. Isti se tip prekrivača koristio i za prekrivanje klupa²²⁹.

U inventarima su također neizostavno prisutne škrinje, koje su sadržavale obiteljske arhive i knjige računa, a javljaju se i primjeri manjih biblioteka. Spomenuti Jeremija u svojoj kući ima malu biblioteku s djelima religioznog i profanog sadržaja. Posebno se ističe jedna rukopisna knjižica s tekstovima na hrvatskom jeziku te neimenovano djelo Marka Marulića pisano na talijanskom jeziku²³⁰.

Drugi nezaobilazni dio namještaja bio je krevet, o kojem je već ranije bilo riječi. Krevet je dio pokućstva koji se smatrao luksuzom, stoga ga u kućama ne nalazimo često. Ako bi i bio prisutan najčešće je bio samo jedan u kući. Razlog tomu je cijena ovog komada namještaja. Prema podacima, jednostavni krevet koji se naslanjao uza zid vrijedio je između 15 i 25 guldena, a malo raskošniji krevet s baldahinom, koji je stajao u središtu sobe, dosezao je vrijednost preko 100 guldena. Za usporedbu možemo napomenuti da običan radnik zarađuje 5 guldena tjedno, dok si je imućan trgovac s 1000 guldena mogao priuštiti udobnu kuću²³¹.

Stoga, možemo reći da se bogatstvo sukna Mihovila ogleda i u činjenici da ih on u svojoj kući ima čak pet²³². Kreveti su bili izrađivani od orahovine ili jelovine. Najjednostavniji kreveti imali su dva nosača, „*cavaletti*“, sa daskom preko njih. Na dasku bi se stavljala slamarica pa zatim madrac. Bogatiji građani, radi veće udobnosti, na svoje krevete stavljaju i do dva, tri madraca. Madraci su bili ispunjeni pramenovima vune ili perjem niske

²²⁸ Budeč 2010, 78

²²⁹ Božić-Bužančić 1961, 99

²³⁰ Ibid., 103

²³¹ Sarti 2006, 138

²³² Janeković-Romer 2013,

kvalitete²³³. Jedan takav krevet s madracem od perja spominje se u kući Grisogona de Civalessa iz Splita²³⁴. Još je jedan tip kreveta imao samo okvir s prečkama, koje su pridržavale slamaricu i madrac. Ovaj tip se u inventarima spominje kao „*lettiera*“. Kreveti su mogli imati i zastor od pamučnog, „*de tella bombasina*“, ili lanenog, „*de starza rovana*“, platna. Zastori su bili sivkaste boje. Najrjeđi i ujedno najskuplji tip kreveta imao je natkrovlje i zastore te kolone, koje su imale ulogu uzglavlja. Ovaj tip kreveta nalazimo u inventaru postolara Filipovića iz Splita²³⁵.

Na madrac se stavljao prošiveni prekrivač, tzv. *coltre*, ispunjen mekšim perjem²³⁶. Plahte, kojima su se ležajevi pokrivali, bile su izrađene od platna, „*tella*“, a javljaju se i od sukna, „*rassa*“. Plahte su bile bojane što je vidljivo iz inventara u kojima se pojavljuju u crvenoj i žutoj boji, a imamo i izvezene. Uz plahte pojavljuju se i jastučnice no ne u velikom broju. Jastuci su bili brojni u kućama, punjeni perjem ili vunom. Prekrivači su također prisutni. Tako se javljaju u obliku jorgana, izrađeni od gunje, vune ili janječeg krzna. Brojna su i velika krzna, postavljena suknom, tzv. „*pellizoni*“, koja su najvjerojatnije služila za pokrivanje kreveta. Krzna su bila od janjeće, iako nalazimo spomen i jednog primjerka izrađenog od lisičje, kože²³⁷. U kući Jurja Kamenarića nalazilo se deset posteljina od kojih je jedan par bio izrađen od svile. Uz posteljinu, Juraj je u kući imao šest jastučnica izrađenih od svile i dva prekrivača-popluna, jedan plavo-narančasti, a drugi plavo-žuti²³⁸.

Kreveti su zagrijavani pomoću tzv. „*scadalette*“, posudice od bakra u obliku dvostruke tave koja je imala rupe unaokolo. U posudicu bi se stavljao žar, a ona bi se potom stavila pod pokrivače²³⁹.

Ispod kreveta se znala nalaziti klupa ili krevet na izvlačenje, a stavljane su i rezervne vreće sa slamom koja se redovito mijenjala radi higijene²⁴⁰. Od 15. stoljeća pojavljuju se i divani pod utjecajem Venecije. Radilo se o krevetu na kolicima tj. onodobnom krevetu na izvlačenje, koji se preko dana spremao pod veliki krevet²⁴¹.

²³³ Sarti 2006, 140

²³⁴ Stipišić 1977, 385

²³⁵ Božić-Bužančić 1961, 100

²³⁶ Sarti 2006, 140

²³⁷ Božić-Bužančić 1961, 100

²³⁸ Budeč 2010, 77

²³⁹ Božić-Bužančić 1961, 104; Sarti 2006, 138

²⁴⁰ Janeković-Romer 2013, 17

²⁴¹ Božić-Bužančić 1961, 100

Budući da je pravih kreveta bilo malo, rijetki su bili slučajevi u kojima je pojedinac spavao sam. Roditelji su dijelili glavni krevet, dok bi veća djeca spavala u jednome, po dvoje, troje. U pučkim kućama Europe posjetitelji koji su ostajali preko noći nerijetko su dijelili krevet s gospodarima²⁴². Da bi se nadomjestio nedostatak kreveta, za spavanje su se koristile slamarice i madraci koje su se polagali na podove i klupe, te se tako pretvarali u ležajeve. U inventarima se nalaze i kolijevke za najmlađe članove obitelji²⁴³. Kolijevke su bile lako prenosive te su djeca mogla uvijek biti pored majke ili dojilje ili neke sluškinje²⁴⁴.

U kućama se nalazio i veliki stol za blagovanje, „*tavola da mognar suso*“. Radilo se o drvenoj dasci na nogama. Nije nam poznato da li su te dvije stavke bile spojene no, iz gotičkog perioda znamo da je veliku popularnost uživao stol postavljen na nogare. Radilo se o okrugloj dasci na koju bi se za potrebe blagovanja nabili štapovi. Osim stolova za blagovanje, pojavljuju se i manji stolići. U našim inventarima nalazimo dva primjerka u jednoj kući. I stolovi su kao i škrinje pokriveni vunanim pokrivačima u bojama te stolnjacima za blagovanje. Od tkanina vezanih za blagovanje kod imućnijih građana pojavljuju se još i ubrusi²⁴⁵. U Mihovillovoj kući spominje se čak pet stolova za jedenje²⁴⁶. Jurje Kamenarić posjedovao ih je šest. Od toga se spominje jedan okrugli stol s tri stolice, tri stolca tronošca, te tri četvrtasta stola namijenjena jedenju s pripadajućim stolicama tronošcima. Uz navedene stolove, imamo i spomen dva velika stola, 2 *tauole grande*, s dvije daske od ariša koje su služile kao klupe za sjedenje²⁴⁷. Jurje je za stolove imao dva stolnjaka izrađena od pamuka, od toga jedan od plavog pamuka. Jedan stolnjak je bio dug 19 lakata dok je drugi imao 14 lakata. Uz ova dva velika, Jurje je posjedovao i nekoliko manjih stolnjaka²⁴⁸.

Sjedalice s naslonom prisutne su u kućama no u malom broju. U europskim krugovima u kućama su zamijećene hijerarhijske razlike u stolicama. Stolica gospodara bila je neznatno veća i viša od stolica na kojima su sjedili ostali ukućani. Stolica posebno namijenjene ženama, *pro muliere*, bile su nešto niže s ciljem da naglase gracioznost i pobožnost žene koja je na njima sjedila²⁴⁹. U Dalmaciji u kućama bogatih pučana ne nalazimo mnogo stolica. Najviše ih je posjedovao Mihovil, u čijem ih se inventaru spominje sedam²⁵⁰. Nakon njega Agazzi ima

²⁴² Sarti 2006, 140-141

²⁴³ Božić-Bužančić 1961, 100

²⁴⁴ Janeković-Romer 2013, 19

²⁴⁵ Božić-Bužančić 1961, 100-101

²⁴⁶ Janeković-Romer 2013, 24

²⁴⁷ Budeč 2010, 77

²⁴⁸ Ibid., 77

²⁴⁹ Sarti 2006, 142-144

²⁵⁰ Janeković-Romer 2013, 24

ukupno šest, dok svi ostali inventari sadrže ili manji broj ili ih uopće nemaju. Budući da ih tako rijetko nalazimo, tipovi različitih sjedalica poput onih u Europi nisu registrirani, iako to nužno ne znači da nisu postojali. Umjesto sjedalica koristili su se stolci, „*scagni*“, te klupe, „*banchi*“, koje su se prekrivale ukrasnim prekrivačima kakve nalazimo i na škrinjama²⁵¹.

4.5.7. Uporabni i dekorativni kućanski predmeti

Od manjih uporabnih predmeta u kućama nalazimo zrcala. Mogu biti s poklopcem ili bez, a najčešće su visjela na zidovima²⁵². Jedno fino zrcalo spominje se u inventaru suknara Mihovila. Radilo se o ogledalu od bijelog i plavog stakla s okvirom ukrašenim rezbarijama životinjskih figura. Uz ovo, Mihovil je u svojoj kući imao još tri manja ogledala od kojih je jedno imalo okvir od bjelokosti²⁵³.

Osim zrcala na zidu su, kao ukrasni predmeti, visjele i slike. Slike se u izvorima spominju pod terminom *ancona*, *anconetta*. Radilo se o običnim, jednostavnim slikama. Slike označene terminom *anconia cum armarolo* označavale su slike sa dodatnom opremom poput raskošnog okvira ili ormarića u koji se slika zatvarala, a koji je i sam mogao biti oslikan²⁵⁴.

U inventarima se najviše spominju gravire, slike bojane na drvu. Uglavnom se radilo o naslikanim scenama iz Biblije u kojima dominiraju Marija i Krist. Autori ovih slika u izvorima nisu spomenuti. Ovakav tip slika, tzv. „*ancona*“, se javlja u Veneciji koja ga je preuzela s otoka Krete. S obzirom na tadašnju političku situaciju i mletačke utjecaje možemo pretpostaviti da su se slike na ovom području proširile upravo posredstvom mletačkih trgovaca²⁵⁵. Osim gravira, spominju se i slike na papiru, najvjerojatnije grafike te minijature u knjigama²⁵⁶.

Najviše podataka o slikama u inventarima imamo s područja Zadra. Slike se javljaju u trećini sačuvanih zadarskih inventara. Javljaju se u vlasništvu muškaraca i žena, plemića i pučana. Prisutnost slika u inventarima puka upućuje na to da slike nisu bile privilegija elite već su bile dostupne širim slojevima stanovništva. U posjedu Zadrana većinom su slike

²⁵¹ Božić-Bužančić 1961, 101

²⁵² Hilje 2000, 69

²⁵³ Janeković-Romer 2013, 17

²⁵⁴ Hilje 2000, 69

²⁵⁵ Božić-Bužančić 1961, 103

²⁵⁶ Hilje 2000, 70

pobožnog karaktera, koje su služile kao središta kućne pobožnosti. Suknar Mihovil u svojoj je kući imao tri takve slike. Prva slika je bila pozlačena i prikazivala je lik Djevice s Isusom u rukama, druga slika imala je prikaz muke i uskrsnuća Isusa Krista, a treća, koja se nalazila u spavaćoj sobi, bila je slika Djevice Marije na gotičkoj zlatnoj podlozi²⁵⁷.

Dio slika je potjecao od lokalnih slikara, o čemu svjedoči njihov čest spomen u arhivima, dok je dio bio nabavljan iz Venecije²⁵⁸. Tako u dokumentu iz 1395. godine imamo spomen jednog domaćeg slikara, Menagela Ivanova de Canalia koji se obavezao plemiću Damjanu Nassisu izraditi palu s likom Bogorodice za cijenu od 36 dukata. Isti je slikar 1403. godine dobio narudžbu od plemića Gvida de Grubogna za izradu dvije slike u vrijednosti 60 dukata²⁵⁹.

Uz slike oslikavali su se i tanjuri, kovčezi, zavjese, prekrivači za postelje, posude te dječji kreveti. Jedan oslikani tanjur spominje se u dokumentu iz 1396. godine kada Grgur Vukjaković prima od Jurja Firentinca, pokojnog Budoja, dva oslikana tanjura i jednu sliku. 1423. godine zlatar Pavao prima od udovice svog sina Martina njegovu pokretnu imovinu među kojom se navodi i jedna pozlačena slika i mali oslikani kovčežić²⁶⁰.

U inventarima su nezaobilazni bili liturgijski predmeti u skladu s onodobnim duhovnim i vjerskim životom. U kućama često nailazimo na krunice, kojima su se molili Očenaši i Zdravomarije. Tokom razvijenog srednjeg vijeka krunica je imala 150 zrna pomoću kojih se molilo 150 Očenaša, a od sredine 12. stoljeća počinje se širiti i moljenje Zdravomarija. Od 13. stoljeća krunica je podijeljena na tri jednaka dijela, s po 50 zrna, i u izvorima se javlja kao *rosarium*, *paternoster*, *corone*. Od 15. stoljeća krunica dobiva današnji izgled²⁶¹. U inventaru plemića Frane pok. Ivana Rajnerijeva de Vacassisa iz Zadra iz 1325. godine spominje se par krunica od srebra sa 180 zrna²⁶². Osim od srebra, spominju se i krunice od zrna jantara te od stakla. Tako se u inventaru trgovkinje Fumice Salvanago iz 1346. godine spominje krunica izrađena od zrna stakla²⁶³. U inventaru Dražila, pokojnog Mihe Dražilova, iz Zadra iz 1370. godine ima sedam vrsta krunica od žutog i crnog stakla s križevima, od drva i jantara²⁶⁴. Plemić Petar Franina de Lemssisa iz Zadra posjedovao je

²⁵⁷ Janeković-Romer 2013, 21

²⁵⁸ Hilje 2000, 67-68

²⁵⁹ Ibid., 67

²⁶⁰ Ibid., 68

²⁶¹ Anzulović 2007, 268-269

²⁶² Leljak 2006, 25

²⁶³ Ibid., 74, 79

²⁶⁴ Ibid., 331

krunicu sa zrnima jantara što je vidljivo iz inventara njegovih dobara iz 1375. godine²⁶⁵. U inventaru sukna Mihovila spominje se luksuzna krunica od velikih zrna jantara. Te krunice nisu imale križeve na sebi, umjesto toga imaju privjesak na čijem su se kraju nalazila puceta. Zanimljiv je i inventar pokojnog Mafeja Zadulina iz 1404. godine u kojem se osim uzice srebrenih, pozlaćenih Očenaša, spominje i uzica sa zrnima od koralja, također Očenašima²⁶⁶. Još se jedna krunica od zrna koralja sa srebrenim križevima spominje u oporuci Peruče, kćeri Ludovika Detrika iz 1465. godine²⁶⁷. Jurje Kamenarić u svom inventaru ima pet krunica, od jantara, koralja i srebra²⁶⁸.

Na području Splita javljaju se krunice sa koštanim kaneliranim zrnima. Tonći Burić iznosi pretpostavku da se zbog velikog broja ovih krunica može govoriti o lokalnoj radionici u okolici Splita koja je proizvodila krunice s koštanim zrnima. Koštane krunice bi po cijeni bile jeftinije te shodno s tim i dostupne širim slojevima društva²⁶⁹. Osim na području Splita, gdje se javljaju u velikom broju, koštane krunice susrećemo i u zadarskim izvorima 2/2 14. stoljeća. Kao primjer možemo izdvojiti inventar dobara trgovca ser Alojza de Aluise iz Zadra iz 1538. godine u kojem se spominju krunice od kosti i drva. U inventaru Dražila Mihovilova iz Zadra iz 1382. godine također se spominju izrezbarene krunice od drva i kosti²⁷⁰.

Uz krunice, u kućama se javljaju i relikvijari, svete slike, misali te Biblije. Suknar Mihovil je u svom inventaru imao dva relikvijara, od kojih je jedan bio srebreni s poludragim kamenjem, a jedan bijeli okrugli medaljon sa slikom. Posjedovao je i tri ikone, misal pisan beneventanom te nekoliko krunica od ambre. U kući se još spominje škrinjica od šimšira, izrađena u Damasku, u kojoj se nalazila ruža Djevice Marije i ampulica s ružinom vodicom²⁷¹. Damjan je u svojoj kući imao Bibliju napisanu glagoljicom²⁷². Jurje Kamenarić u svom inventaru ima tri ikone. Njihov detaljniji opis nemamo no, znamo da se jedna nalazila u spavaćoj sobi te da joj je okvir bio od zlata, dok je slika bila izrađena na drvu²⁷³.

Knjige su smatrane izrazito vrijednim dijelom inventara. Njihovo prisustvo svjedoči o učenosti i načitanosti vlasnika. Ugledni patriciji i trgovci sakupljali su cijele biblioteke u svojim kućama. Kao što je spomenuto, kolekcija knjiga Tome Coluttia de Cingula brojila je

²⁶⁵ Ibid., 265

²⁶⁶ Anzulović 2007, 270

²⁶⁷ Ibid., 271

²⁶⁸ Budeč 2010, 86

²⁶⁹ Anzulović 2007, 275

²⁷⁰ Ibid., 276

²⁷¹ Janeković-Romer 2013, 21

²⁷² Fabijanec 2003, 104-105

²⁷³ Budeč 2010, 87

80 primjeraka i osigurala svom vlasniku titulu učenog čovjeka, *scientificus vir*²⁷⁴. Suknar Mihovil posjedovao je 20 knjiga različitog sadržaja na latinskom, talijanskom i francuskom jeziku. Neke od knjiga koje se spominju u Mihovilovu kućanstvu su Ezopove basne, Danteova Božanska komedija, roman o Troji, viteški roman o Cezaru i Pompeju, Thesaurus Bruneta Latinija i druga religijska i vjerska djela. Posjedovao je i zdravstveni priručnik dvorskog liječnika iz Kordobe Abu al Qasima az Zahrawi koji je na latinski preveo Gerardo iz Cremona te knjigu farmakoloških recepata, *Antidotarium Nicolai*. U kuhinji je imao i jednu kuharicu, te priručnik za prodaju začina²⁷⁵. U inventaru patricija Grisogona de Chividallisa iz Zadra spominje se samo jedna knjiga, „*Liber vocatus Albertanus*“. Ista se knjiga nalazi i u inventaru Vučine de Martinussio iz 1331. godine. Radi se o djelu religioznog karaktera, zbirci traktata suca Albertana iz Brescie koji je sudjelovao u ratu protiv Fridriha II i bio zarobljen u Cremoni 1238. godine²⁷⁶.

Zanimljiv je podatak da se u inventarima bogatijih građana nerijetko javljaju i založeni predmeti, uzeti u zamjenu za posuđeni novac. Kao zalog uzimali su se razni predmeti različitih vrijednosti. Tako u inventaru Jurja Kamenarića nalazimo zalog u obliku srebrenih kopča, ukrašene korice mača, srebrene plitice, srebrenog pribora za jelo, naušnica od srebra, pozlačene te zlatne, srebrene gumbe, i srebrene, zlatne, ostakljene prstene²⁷⁷. Zalagani su i odjevni predmeti poput raznoraznih rubaca, posteljine, haljina, vesta te drugih²⁷⁸. Zalog je različito vrijedio za različite staleže građana. Tako su ugledni pripadnici komune za srebreni prsten mogli dobiti 1.3 dukata dok je običan građanin za isti zalog mogao dobiti u pola manje novca. Glavni posuđivači novca podrijetlom su pripadali višim slojevima društva te su, shodno s tim, bili skloniji pripadnicima svoje društvene grupe davati povoljnije uvijete zaloga nego što su to činili za druge pripadnike društva²⁷⁹.

U kućama nerijetko susrećemo oružje. Od vatrenog oružja prisutne su puške na kremen te puške na kolo s barutnjačama. Od hladnog oružja spominju se mačevi, sablje, bodeži, noževi te štitovi. U nekim od bogatijih kuća nalaze se i cijeli oklopi. Oružje je bilo vješano na zidove ili se čuvalo u posebnim kutijama za držanje oružja poput one koja se spominje u inventarima Jeremije i Paschettija iz Splita²⁸⁰. Primjer bogate viteške opreme

²⁷⁴ Ančić 2005, 105

²⁷⁵ Janeković-Romer 2013, 20, 26

²⁷⁶ Stipišić 1977, 381

²⁷⁷ Budeč 2010, 87-94

²⁷⁸ Ibid., 97

²⁷⁹ Ibid., 90-98

²⁸⁰ Božić-Bužančić 1961, 103

imamo kod Mihovila koji je posjedovao dvije kacige, dva željezna pozlaćena đenovška ovratnika, tri štitnika za trbuh, prsluk, metalne rukave i rukavice, oklop za strijelce s pozlaćenim pločicama te četvore ostruge. Uz to, imao je i opremu za konja u koju su spadale naočnice, pet okopa za galeote, deset štitova, mač, koplje i toljaga za balistu. Imao je i šest štitova ukrašenih obiteljskim grbom²⁸¹. Najveću zbirku oružja nalazimo kod Jurja Kamenarića. On je bio u posjedu osam mačeva: tri željezna, tri stara i dva velika mača, od kojih je jedan imao pripadajuću sablju sa zelenim koricama. Uz mačeve, posjedovao je i dva noža ukrašena srebrom u zelenim koricama. Posjedovao je i tri samostrela sa pripadajućom opremom za napinjanje i veretonima²⁸². Spominju se i šest kopalja bez motke te luk. Posjedovao je i četiri štita, jedan prsni oklop te dvije kožne navlake za kacigu²⁸³.

Kuća je osvijetljavana pomoću voštanih i lojnih svijeća. U inventarima se često spominju svijećnjaci od mjedi i kositra koje su ponekad postavljali na drveni tronožac. Osim svijeća rabile su se i svjetiljke na ulje te fenjeri za osvijetljavanje ulice noću²⁸⁴.

Od ostalih manjih predmeta imamo spomen sedla za konje, muzičkih instrumenata poput lutnje i citre. Spominju se i krletke za ptice.

4.5.8. Odjeća i nakit

Odjevni predmeti neizostavan su dio kućnih inventara. Odjeća pohranjena u škrinjama otkrivala je raskoš onodobne mode s ciljem prezentacije obiteljskog bogatstva i ugleda. Dominira ženska odjeća, nakon nje muška te na koncu dječja. Većina odjeće je kupljena u gradu ili u Italiji. No, dio odjeće proizvodio se unutar obitelji o čemu nam svjedoči prisutnost preslica i pripadajućeg alata, poput igala za šivanje, konca te vrpce, unutar inventara²⁸⁵.

Zahvaljujući opisima odjeće bogatijih građanki saznajemo o njenom izgledu. Ženske haljine javljaju se pod pojmom *gonella*. Izrađivane su od baršuna, svile, ali i običnog sukna. Na haljine su nerijetko ušivali bisere, vrpce i gumbe, a mogle su imati i podstavu od krzna. Osim haljina spominju se i halje, *veste*, koje nose i muškarci i žene. Halje su mogle biti sa ili bez rukava, podstavljene krznom i kožom ili nepodstavljene. Halje koje su bile u vlasništvu

²⁸¹ Janeković-Romer 2013, 16

²⁸² Veretoni su bile kratke strelice četverokutnog ili oblog profila sa željeznim vrhom.

²⁸³ Budeč 2010, 84-85

²⁸⁴ Božić-Bužančić 1961, 104

²⁸⁵ Janeković-Romer 2013, 16

Jurja Kamenarića bile su izrađene od sukna s podstavom od krzna. Jedna halja bila je predstavljena skupocjenim krznom kune bjelice. Halje su bile različitih boja od kojih su najzastupljenije tamnozeleno, crna i ljubičasta.

Pojmovi *mentellum* i *guarnaza* spominju nam se u kontekstu ogrtača koji su nošeni povrh odjeće. Prvenstveno su služili kao zaštita od lošeg vremena i hladnoće. Osim običnih ogrtača od sukna, spominju se i ogrtači s krznom, poput jednog ukrašenog lisičjim krznom. Primjer luksuznog ogrtača nalazimo kod Jurja Kamenarića koji je u posjedu grimiznog ogrtača s krznom različitih životinja i ukrasom u obliku niske bisera. Ogrtači su bili raznih boja, kao i haljine. Spominju se tamnozeleno, ljubičasto i crno. Djeca su umjesto ogrtača nosila kapuljače.

Inventari spominju nekoliko vrsta rubaca i marama poput *cauzo*, *fazol*, *fazuol da cauo*. Naziv *fazol* se odnosio na obične rupce. Neki od njih bili su izrađeni od svile i ukrašeni zlatnim nitima. Za određeni broj rubaca se izričito navodi da su služili kao pokrivalo za glavu, *fazuoli da cauo*. Iz inventarnih opisa saznajemo da su ti rupci bili pretežito crne i narančaste boje te da su izrađivani od finih i grubih materijala, među kojima je prevladavala svila. Osim na glavi, marame su se nosile i omotane oko vrata. Prosječna dužina ovih marama bila je dva šibenska lakta odnosno 1,2 metra. Marame su rađene od sukna koje se pojavljuje u običnoj i visokoj kvaliteti te kao tzv. tursko sukno. Bile su raznih boja od koje su najučestalije zelena, plava, ljubičasta, ružičasta, crna i bijela²⁸⁶.

Nosili su se i prsluci. Radilo se o jako čestom odjevnom predmetu kod bogatog građanstva. Spominju se fini i grublje rađeni prsluci. Grublji su bili rađeni od skuna dok se od finijih materijala spominje baršun i damast²⁸⁷.

Pojasevi se u srednjovjekovnim izvorima javljaju pod raznim nazivima, poput *centura*, *zentura*, *cento*, *zona*, *zuna*. Sačinjavali su sastavni dio odjeće, kako kod muškaraca tako i kod žena. Najveći dio ih je bio izrađen od glatke kože no, javljaju nam se i bogatije izrađeni pojasevi s kopčama i metalnim aplikama od srebra, kositra i bakra. U kasnom srednjem vijeku metalne aplikacije na pojasevima ukrašavaju se, osim heraldičkim znakovljem, inicijalima, arhitektonskim motivima, religijskom tematikom te figurama svetaca²⁸⁸.

²⁸⁶ Budeč 2010, 81

²⁸⁷ Ibid., 83

²⁸⁸ Anzulović 2007, 240

Osnovni dio pojasa bio je izrađen od tkanine poput svile, baršuna, sukna ili kože. Drugi dio pojasa je metalni i sastojao se od pločica pričvršćenih na osnovni dio pojasa. Treći dio pojasa je rep, također optočen metalnim ukrasima. Radilo se o dijelu koji preostaje nakon zakopčavanja te visi od struka²⁸⁹. Prvi se pojas javlja u inventaru Dragane, udovice mesara Tomše iz Zadra. Nemamo detaljnijih podataka kako je izgledao ni kome je pripadao²⁹⁰. Spomen pojasa imamo i u dokumentu iz 1355. godine kojim stanoviti Petar potražuje od svoje nećakinje Lucije pojas koji je pripadao njenom ocu, pok. Radoslavu Ljubavcu, Petrovu bratu. Radilo se o muškom pojasu izrađenom od bijelog srebra težine 46 unča, današnjih 1371,3 g²⁹¹.

Bogatstvo odjeće najbolje je vidljivo promatrajući žene. Filipa, supruga suknara Mihovila, posjedovala je 16 kapa, izrađenih od baršuna, lana, svile, osam haljina tipa tunike, četiri ogrtača. Boje su varirale od grimizne, skrletne, zelene, plave, žute, crvene, bijele, azurne do crne. Osim odjeće, Filipa je posjedovala i 10 pari cipela od tkanine i kože. Imala je i šešire i rupce. Također je imala bogate kape ukrašene krznom i hermelinom te ogrtače ukrašene istim materijalom. Posjedovala je i bogatu dječju odjeću poput kapica, donjih haljina, dječjih košulja, gornjih haljina, tunika, prsluka, ogrtača, plašteva te dvadesetak cipela. Odjeća sluškinja bila je mnogo skromnija. One su nosile košulje, pamučne gornje haljine, kapice i rupce²⁹². U kući Jurja Kamenarića nalazilo se 126 komada odjeće. Od toga se za devetnaest predmeta navodi da se radi o muškoj odjeći, a za četrdeset i šest predmeta se navodi da se radi o ženskim odjevnim predmetima²⁹³. Fumica je također imala bogatu odjevnu kolekciju. Spominju se četiri ogrtača, jedna haljina, četiri tunike, jedna šuba, jedno krzveno odijelo, tri kaputa, dvadeset dva remena, dva odjevna predmeta zvana „cote“, jedan pokrivač i devet komada platna²⁹⁴.

Puceta i kopče, osim uporabne, imali su i ukrasnu namjenu. Puce se u inventaru spominje prvi puta 1292. godine u oporuci Marije, kćeri pokojnog Stjepana Madija. Radilo se o jedanaest puceta od zlata i jantara²⁹⁵. Puceta su se tokom 14. stoljeća javljala u različitim oblicima i izrađivala od različitih materijala, drva, kosti, mjedi, srebra, zlata, bisera te jantara. Tako se u inventaru Krše Lovre Civalalija iz 1395. godine spominje četrnaest bisernih puca.

²⁸⁹ Ibid., 240-241

²⁹⁰ Leļjak 2006, 52

²⁹¹ Ibid., 24-26

²⁹² Janeković-Roer 2013, 15-16

²⁹³ Budeč 2010, 80

²⁹⁴ Fabijanec 2003, 98

²⁹⁵ Zjačić 1969, 68

U inventaru Mafeja Zadulina iz 1405. godine spominju se dvije vrste puceta, srebreni i biserni. Srebrena puceta spominju se na ženskoj tunici, a uz njih u kući se nalazilo i još trideset i devet puceta od bisera i trideset i četiri od bijelog srebra. Puceta su bila prisutna u širokim slojevima društva, nisu bila rezervirana samo za visoko građanstvo. Tako se u oporuci Rade, kćeri Ambroza iz Murvice i ženi Blaža iz Skradina, spominje četrdeset srebrenih pozlaćenih puceta koje ostavlja svojoj nećakinji Mandici, kćeri svog brata Škrapa²⁹⁶.

Osim puceta, sastavni dio odjeće sačinjavale su i kopče koje se javljaju u izvorima pod nazivom *asule*. Radilo se o dvodijelnim kopčama od savijene srebrene žice koje nalazimo na rukavima²⁹⁷.

Za razliku od muškaraca kojima su pojasevi, kopče i puceta bili glavna dekoracija odjeće, žene i djeca upotpunjavali su i nakit²⁹⁸.

U razdoblju od 13. do konca 16. stoljeća nakit je sastavni dio inventara i oporuka. Prstenje, naušnice, ogrlice, ukrasne igle, narukvice predmeti su koji se javljaju kod svih slojeva društva. Materijal izrade, ovisno o bogatstvu vlasnika, varira od kovina do plemenitih metala, srebra te zlata. Većina nakita rađena je od srebra, pozlaćenog srebra i zlata te bisera, dragog kamenja i jantara. Tek je manji udio nakita od bronce i bakra. Nakit je u 13. i 14. stoljeću često ukrašavan umetanjem bisera i dragog kamenja, što posebno vidimo u slučaju prstenja i naušnica. Ukrašavanje se izvodilo u tehnikama filigrana, emajla i niela²⁹⁹.

Prstenje je najbrojniji nakit u inventarima, a javlja se u različitim oblicima. U 13. i 14. stoljeću govorimo o zlatnom, srebrenom i pozlaćenom prstenju te ponekom primjeru pozlaćenog bakra. Prsten je mogao sadržavati obiteljski grb ili umetnuti biser ili drago kamenje. Od dragog kamenja nam se javljaju safiri, dijamanti, granat i poludragi karneol. Prstenje je izrađivano u tehnici njelo i emajl³⁰⁰. Tako se u oporuci iz 1292. spominje da Marija, pokojnog Stjepana Madija, posjeduje osam zlatnih prstenova³⁰¹. U inventaru Mihovila Suknara iz 1384. godine spominju se brojni prsteni od srebra, zlata, pozlaćeni te jedan prsten od bakra i jedan od lima. Pučanka Jelena Dissaci iz Zadra u svom inventaru iz 1417. godine ima zlatni prsten s biserom³⁰². Zanimljiv je podatak da se za razliku od izvora, gdje prevladava zlatan nakit, na arheološkim lokalitetima ovog perioda uglavnom pronalaze

²⁹⁶ Anzulović 2007, 257

²⁹⁷ Anzulović 2007, 259-260

²⁹⁸ Ibid., 201

²⁹⁹ Ibid., 199-200

³⁰⁰ Anzulović 2006, 201

³⁰¹ Zjačić, 1959, 68

³⁰² DAZ, BR 100; Anzulović 2006, 202

brončani, bakreni te srebrni prsteni dok su zlatni rijetkost. Možemo pretpostaviti da je do nedosljednosti došlo iz razloga što inventari pretežito govore o bogatijim građanima dok je arheološki materijal većinom potekao sa seoskih groblja. Dodatni razlog koji se može uzeti je i taj što se vrjednije prstenje nasljeđivalo, tj. prenosilo s generacije na generaciju, a rjeđe stavljalo u grob s pokojnikom³⁰³.

Naušnice se u izvorima javljaju pod nazivom *carcellorum*, *cerceli*, *cercellis*. U izvorima su prisutne od 13. stoljeća. Izrađivane su od srebra, pozlaćenog srebra i zlata. Veličina im varira, od manjih prema većima. U periodu 13. i 14. stoljeća prevladavaju trojagodne naušnice no, javljaju se i obične karičice bez ukrasa³⁰⁴. U spomenutom inventaru Marije, pokojnog Stjepana Madija, spominje se šest pari zlatnih naušnica³⁰⁵. Dragomira, kći Petra Malicia iz Raba, ima tri para zlatnih naušnica³⁰⁶. U inventaru Mihovila sukbara spominje se petnaest srebrenih i pozlaćenih naušnica³⁰⁷.

Ogrlice se u srednjem vijeku u izvorima javljaju pod nazivom *filium*, *filiza*, *cadennellar*, *tertiarum*. Prevladavaju biserne ogrlice nizane na žicu³⁰⁸. Jedna takva ogrlica spominje se u inventaru G. Civalerija iz 1384. godine. Radilo se o niski od 98 velikih bisera. Druga ogrlica sadržavala je biserno puce i jantarni križ³⁰⁹. U inventaru Šimuna Filipa Matafara iz 1449. godine također se spominje nizac s velikim biserima, a slična ogrlica nalazi se i u inventaru Mihovila sukbara³¹⁰.

Narukvice su rijetkost u srednjem vijeku. Njihova učestalija pojava događa se tek od 16. stoljeća. Javljaju se u paru, a izrađivane su od staklenih perli, srebra i zlata. Jedan od prvih spomena narukvica na području Zadra datira iz 1570 godine kada se u inventaru D. Spiondella spominju tri para narukvica, jedan izrađen od staklenih perli i gorskih kristala, drugi od pozlaćenog srebra i treći par od srebra³¹¹.

Ukrasne su igle bile sastavni dio inventara, a služile su prvenstveno za pričvršćivanje ženskih oglavlja. U inventarima se javljaju od početka 15. stoljeća, dajući naslutiti da su u upotrebi od druge polovice 14. stoljeća. U inventaru G. Zadulina iz 1409. godine spominje se

³⁰³ Anzulović 2006, 204

³⁰⁴ Anzulović 2006, 205-206

³⁰⁵ Zjačić, 1959, 68

³⁰⁶ Ibid., 103-104

³⁰⁷ Stipišić 2000, 43

³⁰⁸ Anzulović 2006, 208

³⁰⁹ Stipišić 1977, 340

³¹⁰ Anzulović 2006, 209

³¹¹ Ibid., 210

ukrasna igla od pozlaćenog srebra. 1505. godine imamo spomen dvije srebrene igle u inventaru J. Grancarića iz Zadra³¹².

5. KUĆA & LJUDI

5.1. Kuća i urbani grad

Gradski statuti predstavljaju glavni izvor za proučavanje odnosa kuće i urbane sredine u kojoj se nalazila. Statuti nam pružaju detaljne podatke o kulturi stanovanja srednjeg vijeka. Usporedbom Splitskog, Šibenskog, Trogirskog i Zadarskog statuta vidljivo je da je kultura življenja unutar gradova u Dalmaciji svugdje bila slična te se često iste odredbe ponavljaju u sva četiri grada.

U srednjovjekovnom Splitu građanski red i pravila gradnje stambenih objekata bili su strogo propisani statutom iz 14. stoljeća. Na bonton gradnje znatno je utjecala činjenica da je srednjovjekovni Split bio uklopljen u Dioklecijanovu palaču koja svojom arhitekturom nije nudila mnogo prostora za gradnju. Stoga je bilo nužno pažljivo popisati sva pravila gradnje kako bi se funkcioniranje, ionako prenapučenog središta, što manje ometalo i dodatno usporavalo³¹³. Također, promatrajući propise u Statutu uočljivo je kako je svijest o higijeni u gradu bila na visokoj razini. Takvo ponašanje bilo je nužno ukoliko se željelo spriječiti širenje zaraznih bolesti unutar grada.

Prema Statutu nije se smjelo graditi kuće koje bi bile naslonjene na gradski zid. Osim toga, nije se smjelo graditi kuće pored zidina predgrađa i grada, ni ispod njih. Taj prostor bio je namijenjen za vrtove. Ako bi se koji građanin oglušio na zakon te nepropisno sagradio kuću na spomenutim mjestima, trebao je platiti kaznu od 40 solida, a nelegalno sagrađena građevina morala se srušiti³¹⁴. Usprkos strogim zakonima nalazimo primjere privatnih kuća naslonjenih na zid Palače. Radi se o kućama datiranim u kasnije razdoblje, na sami kraj srednjeg vijeka, kada nadzor nad gradnjom nije bio toliko strog³¹⁵. Već izgrađena kuća na ovoj lokaciji nije se smjela prodati ni SPLICANINU, ni strancu. Također, takve nekretnine nije bilo dozvoljeno davati u najam bez izričite dozvole Velikog vijeća. Nepoštivanje ovih

³¹² Ibid., 211

³¹³ Fisković 1990, 143

³¹⁴ Citanović 1998, 795

³¹⁵ Novak 2005, 544

odredaba bilo je kažnjivo s 200 libara novčane kazne i gubitkom kuće, koja prelazi u trajno vlasništvo grada³¹⁶.

Nisu samo bedemi bili podloženi strogim kontrolama nelegalne gradnje. O nadzoru koji se obavljao u svim dijelovima grada, kako bi se osiguralo da su sve kuće propisno sagrađene, svjedoči jedan unos Splitskog statuta koji propisuje da načelnik i njegovi službenici svakog mjeseca moraju obići grad i njegovo predgrađe i prekontrolirati da li je tko zaposjeo neku javnu površinu ili nekvalitetno izgradio kuću³¹⁷.

I druge su komune imale jednako uređena pravila gradnje kojima se osiguravala sigurnost i funkcionalnost grada. Zadarski statut propisuje pravila gradnje pored susjedova zemljišta. Vlasnik kuće je mogao izvoditi radove pored kišnog kapišta svog susjeda no, morao se pridržavati odstojanja od rečenog kapišta od najmanje pola stope. Isto tako, Statut spominje pravila o naslanjanju zida na susjedov kameni zabat. Po propisu onaj tko je to želio učiniti morao je platiti polovicu sveukupne svote utrošene za izgradnju zabata ili polovicu procjene zemljišta nad kojim je zabat bio. Ukoliko se pak mislio nasloniti na zabat vlasnika sa nekom drvenom građom, bio je dužan odmaknuti se od zabata za dva prsta. Ako bi jedan od vlasnika susjednih kuća odlučio zamijeniti zajedničku drvenu ogradu kamenim zidom, oba su morala ravnomjerno participirati u troškovima izgradnje³¹⁸. Pri gradnji zidova kuće ili okućnice Zadarski statut propisuje da zidovi moraju biti poduprti iznutra i izvana³¹⁹. Da nije sve uvijek teklo glatko po pitanju gradnje i dogradnje svjedoči i slučaj parnice između Staniše i Stane, brata i sestre, oko stuba na kući u vlasništvu Staniše. Naime, brat i sestra imali su kuće jednu do druge. Najvjerojatnije se radilo o istoj kući koja je ostavinskom podijelom postala dvojna. Kuća je bila smještena pored crkve Sv. Lucije. Stube, koje su s trga vodile na prvi kat, nalazile su se ispred Stanine kuće ali je Staniša tvrdio da pripadaju njemu³²⁰. Još jedna isprava govori o sukobu oko zadiranja u tuđi posjed. Dominik Zlogodina i Disina Striču sukobili su se ispred zadarskog suda oko posjeda. Potonji je svojom gradnjom ušao u posjed prvoga te mu je sud zabranio da gradi u dvorištu oštećenog³²¹.

Kao što je spomenuto, balkoni su bili rijetkost u Splitu, a u Zadru ne nalazimo ni jedan sačuvan. Nedostatak balkona povezan je s odredbama gradskih statuta u kojima je njihova gradnja bila zabranjena. Svi balkoni koji su se prostirali nad ulicom ili daske koje bi stršile iz

³¹⁶ Cvitanović 1998, 795

³¹⁷ Cvitanović 1998, 727

³¹⁸ Kolanović i dr. 1997, 493-495

³¹⁹ Ibid., 489

³²⁰ CD sv. V: 499-500

³²¹ CD sv. VI: 424

kuće prema ulici bile su zabranjene. Ovdje se nije radilo o odredbi vezanoj za estetiku fasada već o pokušaju održavanja čistoće ulica i higijene u gradu. Naime, gradski vlastodršci nastojali su spriječiti svoje građane da s balkona prolijevaju sadržaje svojih noćnih posuda na ulicu³²².

Odlučnost grada da stane na kraj takvom ponašanju očituje se u još nekoliko odredaba iz kojih se može iščitati da su gradski službenici nastojali predvidjeti svaku mogućnost da smeće i kućanski otpad završi na ulicama grada. Neke od odredaba, koje obuhvaćaju pravila odlaganja kućanskog otpada, uključuju: zabranu odlaganja smeća u gradovima, dužnost građana da svoje smeće iznesu iz grada³²³, zabranu bacanja smeća kroz prozore koji gledaju na uske prolaze ili tuđe dvorište³²⁴, zabranu otvaranja otvora crnih jama koje su gledale na ulicu, osim u slučajevima kada se spomenuta jama imala očistiti. Nakon čišćenja otvor je ponovno trebalo zazidati³²⁵. Građani, koji su kuće imali pored groblja, morali su sve otvore i prozore, koji su gledali na groblje, držati zatvorenima. Ako bi netko bio uhvaćen da kućno smeće baca na groblje morao je platiti novčanu kaznu od 10 libara. Otvori na toj strani kuće imali su biti zazidani³²⁶.

Urednost u gradovima osiguravala se i popločavanjem ulica. Sve ulice unutar grada Splita trebale su biti popločane, a dužnost vlasnika kuće bila je popločati dio ulice koji se nalazio ispred njegove kuće. Ukoliko to ne bi napravio, Potestat je bio dužan dati popločati ulicu o njegovu trošku³²⁷. Konkretno primjer takvog popravka vidljiv je u ulici koja ide od sv. Dujma do istočnih vrata Dioklecijanove palače. Nju su vlasnici kuća morali popločati o svom trošku po naredbi tadašnjeg načelnika³²⁸.

Iako nije detaljno opisano kao u Splitskom statutu, u Statutu grada Zadra zatječemo odredbu koja se odnosi na zabranu bacanja smeća i nečisti na ulice pod prijetnjom novčane kazne. Također, ista odredba propisuje obavezu svakog pojedinca, vlasnika kuće, da ispred nje počisti i pomete ulicu svake subote³²⁹. Za razliku od Splita i Zadra, u Trogiru je čišćenje ulica i trgova bio zadatak kneza, to jest četvorice komunalnih radnika koje bi on zaposlio³³⁰.

³²² Cvitanović 1998, 723; Herkov 1982, 194

³²³ Ibid., 725

³²⁴ Ibid., 731

³²⁵ Ibid., 729

³²⁶ Ibid., 729

³²⁷ Novak 2005, 544-545

³²⁸ Cvitanović 1998, 723

³²⁹ Kolanović i dr. 1997, 545

³³⁰ Berket i dr. 1988, 95

Svake godine potestat je bio dužan zakupiti jednu kuću izvan gradskih zidina, na području od samostana svetog Benedikta do kule Dujma Ivanova Dobrulova, za komunu³³¹. Ta se kuća potom trebala srušiti i na njenom je mjestu trebalo napraviti trg. Ukoliko bi vlasnik odabrane kuće odbio prodati nekretninu, bilo mu je zabranjeno u budućnosti stanovati u njoj³³².

Osim brige o čistoći, gradski dužnosnici vodili su veliku brigu i o sigurnosti u gradu. U Trogirskom i Šibenskom statutu nalazi se nekoliko zakona kojima se propisuju pravila gradnje u svrhu smanjivanja rizika od požara. Odredbom u drugoj knjizi Trogirskog statuta „O kažnjavanju vlasnika peći koje nemaju dimnjak na većoj visini od same kuće“ regulira se izgled dimnjaka na krovovima. Prema toj odredbi svi vlasnici kuća koji su u njima imali peć nisu ju smjeli paliti prije nego naprave dimnjak. Dimnjaci su morali biti postavljeni na većoj visini od krova kuće i trebali su biti zidani s vanjske i unutarnje strane. Ukoliko netko ne bi poštovao ovu odredbu morao je platiti kaznu u vrijednosti 25 libara. Da bi se odredba poštovala, knez je bio dužan svaki mjesec zadužiti nekoga tko će napraviti provjeru i kazniti prekršitelje. Dodatno osiguranje od slučajnih požara nastojalo se ostvariti zabranom držanja granja unutar peći u većoj količini od one koja je bila potrebna za jedan dan³³³. U Šibeniku je u ovu svrhu služila zabrana predenja pored peći u kojoj je bilo žerave ili dok se u njoj pekao kruh³³⁴.

Požari i povremeno prolijevanje noćnih posuda na glavu nisu bili jedini problemi s kojima su se stanovnici komuna susretali. O neprijateljstvima, koja su se manifestirala napadima na privatno vlasništvo, svjedoči odredba Šibenskog statuta koja propisuje kaznu za sve one koji na zloban način bacaju kamenje na nečiju kuću³³⁵. Bilo je i provala u kuće koje su se strogo kažnjavale. Statut navodi kaznu šibanja i označavanja usijanim željezom za one koji povrijede privatnost i vlasništvo nečijeg doma tako što nasilno i bez dozvole provale u nečiju kuću s „nečasnim namjerama“. Prvenstveno se to odnosilo na krađu. Za onoga tko provali u nečiju kuću s namjerom krađe i u tome bude uhvaćen, kazna je bila gubitak desnog oka³³⁶. Ukoliko bi netko namjerno zapalio nečiju kuću, na teritoriju komune, kazna je bila

³³¹ Cvitanović 1998, 773

³³² Novak 2005, 544

³³³ Berket i dr. 1988, 80

³³⁴ Herkov 1982, 193

³³⁵ Ibid., 176

³³⁶ Ibid., 186

smrt na lomači te zapljena imovine kojom se nadoknađivala počinjena šteta vlasniku zapaljene kuće³³⁷.

Kod prodaje nekretnina sve je trebalo biti transparentno te se svaka prodaja morala javno objaviti, a kupac je morao dati prisegu da ne kupuje u ničije ime već za sebe³³⁸. Zadarski statut još propisuje da se za svaku nekretninu, čija je vrijednost prelazila 10 libara, pri prodaji trebao sastaviti kupoprodajni ugovor pred javnim bilježnikom³³⁹. O cjenovnoj vrijednosti kuća saznajemo iz sačuvanih kupoprodajnih ugovora. Tako imamo podatak da 8. siječnja 1342. Nikola Jancijev prodaje Dujmu Madija Dujmova svoju kuću u Splitu za 37 zlatnih dukata³⁴⁰. 6. veljače 1342. Dujam Madija Dujmova kupuje kuću od ser Ivana Petrače za 400 libara³⁴¹. Spomenuti Dujam Madija Dujmova spominje se u zapisu tjedan dana kasnije, 14. veljače 1342., kada prodaje Lovri Nikolinu kuću u Splitu za 150 libara³⁴². 26. siječnja 1344. Stoja, udovica Malafije, i njezina djeca Radin i Boža prodali su Nikoli Žuvi, brodograditelju, svoju kuću u Ulici krznara za 130 libara³⁴³. Za isti iznos prodao je Franjo, pok. Peruše Zakinija, Nikoli, pok. Zuve brodograditelja, kuću u Ulici krznara 22. veljače 1344³⁴⁴. Kupoprodajni ugovor sklopljen je između izvršitelja oporuke pokojnog Andrije de Cotopagna i Andrije sina Creste de Cotopagna. Andrija kupuje kuću za 1000 libara koja se nalazila u gradu Zadru. Graničila je s posjedom sv. Marije Boniqualdo, kućom Mihe Boorća, kućom Dese Naniuetri i dijelom sa gradskim zidinama³⁴⁵.

Da su se kuće prodavale i na javnim dražbama govori dokument iz 1342. u kojem Petrol, gradski glasnik, prodaje na dražbi kuću don Luke Kreće Nikoli Dujma Pravoslavova za 17 libara i 12.5 solida³⁴⁶. Da je kuća prodana ispod cijene možemo zaključiti iz činjenice da se za taj iznos u kupoprodajnim ugovorima uglavnom trguje kamardama dok se za kuće plaćaju mnogo veći iznosi. Za razliku od Splita, u kojem nije specificirano kada kuća može biti poslana na dražbu, Zadarski statut propisuje da se kuća može dati na dražbu samo u slučaju kada se radilo o podmirenju dugova vlasnika³⁴⁷.

³³⁷ Ibid., 192

³³⁸ Cvitanović 1998, 927

³³⁹ Kolanović i dr. 1997, 271-273

³⁴⁰ Stipišić 2002, 89

³⁴¹ Ibid., 122

³⁴² Ibid., 127

³⁴³ Ibid., 274

³⁴⁴ Ibid., 301

³⁴⁵ CD sv. VI: 537

³⁴⁶ Stipišić 2002, 133

³⁴⁷ Kolanović i dr. 1997, 277

Kuće se nisu nužno prodavale ili nasljeđivale u cijelosti. Nekoliko dokumenata svjedoči o čestoj prodaji samo jednog ili dva kata. Najčešće su to bili prizemni katovi s naglaskom na konobu ili dućan u prizemlju kuće. Tako, 21. travnja 1342. Jorgije Stanojević prodaje Nikoli Obradovu, u ime njegove supruge Domencije, kat s konobom za 20 solidagroša. Isti dan, spomenuti Nikola Obradov, u ime svoje supruge Domencije, vrši zamjenu kata s konobom s Dobrom, suprugom spomenutog Jorgija Stanojevića, za neki njen drugi dio kuće³⁴⁸. 29. listopada 1343. Draga Plačipokačić, uz suglasnost Ivana Egidijeva, izvršitelja oporuke njena pokojnog brata Dražoja, daje Draganu, sinu Bratoslava iz Gusterne, kat u Splitu, iznad kata Vukoja Opačića³⁴⁹. 19. prosinca 1342. Mirša Milković prodao je 1 kat svoje kuće Franji Gvaterijevu za 10 libara³⁵⁰. 30. siječnja 1344. Stana, supruga zlatara Maroja, prodala je Dumnani, supruzi zlatara Peruše, pola kuće s pola dućana na Pisturi za 55 libara³⁵¹. 1. veljače 1344. Ivan Lupušić prodao je Bolci, služavci Zore Petrova, donji kat svoje kuće i kamardu za 25 libara³⁵². Petar Case iz Trogira prodao je 1312. godine polovicu svoje kuće Prodanu Mihani iz Gusterne³⁵³. 1342. Mikša Vuričković prodao je svoju kuću u Zadru za 30 libara Martinusiju, pokojnog Barta Petra Clauda³⁵⁴.

Osim kupoprodaje, kuće su davane i u najam. Pravila najma, prava najmodavca i najmoprimca bila su strogo propisana. Visinu najamnine određivao je sam vlasnik. Ukoliko bi stanar otišao živjeti u drugu kuću, bez da je platio najamninu, oštećeni najmodavac nije mogao sam uzeti zalog već je Kurija morala posredovati u njegovu obeštećenju. Ukoliko pak podstanar ne bi platio najamninu, stanodavac je mogao zaplijeniti njegova dobra koja je našao u kući te se tako namiriti. Kurija je propisala da se za prvu godinu najamnine povjerenje poklanja vlasniku te, ukoliko on tvrdi da mu stanarina nije plaćena, pravda je bila na njegovoj strani. Iznimka se dešavala samo kada bi podstanar mogao dovesti svjedoke koji bi posvjedočili da je najamninu platio. Isto tako, onaj koji bi uzeo kuću u najam nije ju mogao dati u podnajam bez dopuštenja vlasnika nekretnine³⁵⁵. Zakon je štitió ne samo vlasnike već i one koji su uzimali kuću u najam. Tako je bilo propisano da najmodavac, koji je iznajmio kuću na određeni period, nije imao pravo svog najmoprimca iz iste istjerati prije nego je dogovoreni rok prošao. Iznimke su uzimane samo ukoliko je vlasnik, u međuvremenu, ostao

³⁴⁸ Stipišić 2002, 172

³⁴⁹ Ibid., 201

³⁵⁰ Ibid., 248

³⁵¹ Ibid., 280

³⁵² Ibid., 281

³⁵³ CD sv. VIII: 304

³⁵⁴ CD sv. X:657

³⁵⁵ Cvitanović 1998, 771

bez svojih dobara te mu je kuća bila nužna za vlastito stanovanje. Ako je kuću trebalo obnoviti ili popraviti zbog nečega što se desilo nakon što je kuća dana u najam, ukoliko je najmoprimac prekršio ugovor i služio se kućom protivno dogovorenom te, na koncu, ukoliko podstanar ne bi platio najamninu u dogovoreno vrijeme ugovor o najmu se mogao raskinuti³⁵⁶. Statut spominje i što se dešava sa zajedničkim prolazima, hodnikom ili dvorištem ukoliko je jedna od suvlasničkih kuća dana u najam. Tada vlasnik koji svoju kuću daje u najam treba zajednički dio prvo ponuditi susjedu, a tek ukoliko on odbije uzeti kuću u najam ju smije ponuditi drugima³⁵⁷. Kuće uz gradske zidine bilo je zabranjeno davati i uzimati u najam³⁵⁸. Ista pravila po pitanju najma nekretnina propisuju i drugi statuti³⁵⁹.

Primjer uspješno sklopljenog najamnog ugovora vidljiv je iz dokumenta sastavljenog 10. travnja 1342. godine kada Baloj Gaudijev daje svoju kuću u najam Janinu „de Casandrea“ na 8 godina. Najamnina je procijenjena na 9 libara godišnje³⁶⁰. Kuće su davane i u zalog poput one u vlasništvu Stane i njenog sina Petra koji su svoju kuću u blizini sv. Vida u Zadru dali u zamjenu za sto libri Tomi Kvarčiću³⁶¹. Kataldo Čikole iz Splita založio je svoju kuću benediktinskom samostanu u zamjenu za posudbu 24 libre³⁶².

Statuti su zabranjivali svim javnim osobama da svoja dobra ostavljaju ili prodaju redovničkim samostanima ili crkvenim osobama. Ove su odredbe donesene da bi se spriječilo potpadanje velikog dijela grada pod vlast Crkve, a izvan vlasti Komune. Naime, crkveno je vlasništvo bilo je izuzeto te se nije moralo podvrgavati odredbama Statuta. Propisane kazne za prekršitelje u Zadru su bile puno strože nego u Splitu, gdje se plaćala novčana protuvrijednost prepisanog dobra³⁶³. Po Zadarskom statutu bilježnik i ovjeritelj isprave bili su kažnjeni otkazivanjem i daljnjom zabranom biranja u službe, a vlasnik nekretnine morao je, u roku dva dana, Komuni isplatiti dvostruku vrijednost imovine koju je ostavio Crkvi. Ukoliko to ne bi uradio, bio bi kažnjen zatvorskom kaznom, sve dok ne bi podmirio svoj dug³⁶⁴. Da je problem s prekomjernim ostavljanjem zemljišta Crkvi i njenim dužnosnicima zaista postojao, svjedoče oporuke datirane u godine prije donošenja ovih odredaba. Većina oporuka u kojima su žene oporučiteljice, sadrži barem jedno zemljište ili određenu svotu novca ostavljenu

³⁵⁶ Cvitanović 1998, 769

³⁵⁷ Ibid., 771

³⁵⁸ Ibid., 925

³⁵⁹ Kolanović i dr. 1997, 247,311-313; Herkov 1982, 310

³⁶⁰ Stipišić 2002,164

³⁶¹ CD sv. IX: 469

³⁶² CD sv. V:420-421

³⁶³ Cvitanović 1998, 833-835

³⁶⁴ Kolanović i dr. 1997, 259

religijskim ustanovama. Radilo se o darovima za dušu pokojnika, u oporukama naznačenima izrazom „*pro anima mea*“. Šimuša, supruga Mihe Hahije, iz Zadra ostavila je „*pro anima sua*“ jedno zemljište samostanu sv. Damjana u Planini. Također, unutar oporuke, spominje se kuća pored mora, nasuprot kuće Vite Figazolija i zemlja na području Berda koju Šimuša namjenjuje za svoju dušu i duše njenih pokojnika. Šimušini povjerenici, u dogovoru sa stanovitim fratrom Andrejem, trebali su odlučiti novu namjenu tih nekretnina³⁶⁵. Slava, udovica Andrije Sagarelle, oporučno je ostavila polovicu svoje zemlje kod „*Calis strictus*“ samostanu benediktinaca u Splitu³⁶⁶. Stana, kći Gjurina, ostavila je svoje imanje samostanu sv. Krševana u Zadru³⁶⁷. Bijela, kći Vučine, svoj dio po ocu, dakle svoj miraz, ostavila je samostanu sv. Krševana u Zadru³⁶⁸. Nisu samo žene bile sklone ostavljati svoju imovinu samostanima. Činili su to i muškarci. Tako Kamasije, arhipresbiter zadarski, ostavlja svoju imovinu samostanu sv. Krševana³⁶⁹. Radilo se o kući i zemljištima. Drid iz Trogira darovao je svoje zemljište samostanu sv. Dujma i Nikole³⁷⁰.

U Splitu i Trogiru ova je odredba naišla na otpor crkvenih dužnosnika. Vidljivo je ovo iz Trogirskog statuta i Zlatne knjige grada Splita. U Statutu stoji napomena da je trogirski biskup 1450. godine zabranio primanje sakramenata onim vjernicima koji su se ovoj odredbi pokorili. Iako dužd Franjo Foscari nije imao namjeru ukinuti odredbu na snazi, iz sljedeće točke statuta vidljivo je da su postigli dogovor kojim se svim građanima i građankama dozvoljava ostaviti crkvi i crkvenim ustanovama nešto za spas duše no, za ostatak imovine prijašnja statutarna odredba je i dalje stajala na snazi³⁷¹. Dvije godine kasnije saznajemo da je Crkva ipak pobijedila protiv odredbe. Naime, unos iz 29. siječnja 1452. navodi kako se u gradovima Splitu i Trogiru na traženje nadbiskupa ukida odredba iz Splitskog statuta po kojoj se nekretnine, pri tome se misli na privatne kuće građana, nisu mogle oporučno ostaviti crkvi i ubožnicama. Prema odredbi ova zabrana se ukida, dajući vlasnicima dozvolu da svojim dobrima upravljaju onako kako im je za spas duše najpotrebnije³⁷². Ista odredba javlja se i u Šibenskom statutu no, s manje detalja o kaznama za prekršitelje³⁷³.

³⁶⁵ CD sv. IV: 401-402

³⁶⁶ CD sv. IV: 321-322

³⁶⁷ CD sv. IV: 73

³⁶⁸ CD sv. IV: 21

³⁶⁹ CD sv. IV: 99

³⁷⁰ CD sv. IV: 287-288

³⁷¹ Berket i dr. 1988, 338-340

³⁷² Zlatna knjiga, 227

³⁷³ Herkov 1982, 216

5.2. Centar obiteljskog života i poslovanja

Obiteljska kuća u srednjem vijeku, kao i danas, središte je obitelji i obiteljskog života. Prema odredbama Reformacija trogirskog statuta sama definicija obitelji bazira se na kući, odnosno obiteljskom domu. Prema Statutu obitelj se definira kao skupina krvnih srodnika koji žive u istoj kući i dijele isti kruh³⁷⁴. Tu spadaju i sluge te naučnici u obrtničkim obiteljima³⁷⁵.

Obitelji nisu bile postojane ni statične. Broj ukućana koji tvori obitelj jedne kuće bio je u stalnom pokretu, čas veći, čas manji. U jednom trenu u kući je mogla obitavati samo nuklearna obitelj, roditelji i djeca, u drugom moglo se raditi o proširenoj obitelji, da bi u trećem u kući ostala obitavati samo jedna osoba. Takve promjene vidljive su diljem Europe. Promatrajući izvore, koji su nam dostupni, ista kretanja broja osoba koje obitavaju u jednoj kući možemo primijetiti i u Dalmaciji³⁷⁶.

Broj ukućana najlakše je promatrati prema broju djece koje su obitelji imale. Na području Trogira pučani imaju jedno do dvoje ili nijedno dijete dok plemićke obitelji imaju od jednog djeteta pa do šestero. Treba napomenuti da se ovdje radi o broju preživjele, a ne o broju rođene djece³⁷⁷.

Većina obitelji na području grada Trogira bila je jednostavna te je imala od dva do pet krvnih srodnika. Veće obitelji bile su rijetkost. U velikom broju slučajeva spominju se sinovi koji su se odijelili od obitelji i zasnovali svoja kućanstva. Takav primjer imamo u kupoprodajnom ugovoru iz 1280. godine. Damijan, sin Lemeskov, prodaje svojoj braći Martinu i Ivanu trećinu svoje kuće³⁷⁸. Očito je da se ovdje radilo o proširenoj obitelji od koje se jedan od braće odlučio odijeliti.

Zbog obiteljskih tekovina, udaje kćeri, selidbe sinova te smrti, u rijetko kojoj kući je broj stanovnika stalan. Gospođa Stazija, kćer kneza Ilije i udovica Dragomira, po podatku iz 1271. godine, ima četvero djece te obitelj broji šest članova. No, sin joj se odijelio, dvije kćeri su se udale, a jedna je otišla u samostan te je nakon smrti supruga Stazia ostala stanovati sama. Zanika Kažotić u prvom braku je imao tri sina te je tada njegova obitelj brojala pet članova. U drugom braku je dobio jednu kćer, a u međuvremenu su se dva starija sina

³⁷⁴ Margaretić 1996, 16

³⁷⁵ Jelaska 1999, 11

³⁷⁶ Sarti 2006, 91

³⁷⁷ Jelaska 1999, 30

³⁷⁸ CD sv. VI: 351

odijelila i osnovala svoja kućanstva te je obitelj brojila tri člana. Uz užu obitelj živjele su i sluge, no njihov broj ne znamo. Obitelj Janka Strie 1263. ima šest članova, roditelje i četvero djece. Jedna kćer se udala, a dva sina su se osamostalila te je obitelj pala na tri člana. No, uskoro Jankova udata kćer umire, a on preuzima brigu o svoje dvije unuke, jer im se otac ponovno oženio, te se broj članova obitelji penje na pet. 1282. godine gospođa Gruba, Jankova žena i tada udovica, živi sama jer su se obje unuke i preostala kćer udale. Iz ovih primjera vidimo kako se kretao broj članova i osoba koje su živjele u jednoj kući³⁷⁹. Još jedan primjer govori o ženi koja, nakon što su joj djeca odrasla, a muž preminuo, ostaje i živi sama u kući. Radilo se o Dobrači, kćeri Ivoša, koja 1264. godine živi sama nakon što su joj se obje kćeri udale, a muž preminuo. Zabilježeni su i slučajevi u kojima dolazi do spajanja obitelji u jedno kućanstvo nakon što majka ostaje udovica. Tako se majka Goste Basasalija, nakon što je ostala udovica, doselila k njemu i njegovoj ženi u kuću u burgu te se njihova obitelj povećala na tri člana. Radoslav Kaurić živio je s majkom, ženom te kćerkom. Iz njegove oporuke saznajemo da se kćer udala, a majci i ženi je raspodijelio dobra koja su im omogućila da svaka živi u vlastitom kućanstvu, budući da se nisu slagale³⁸⁰.

Što se tiče sluga, koje su obitavale u kućama zajedno sa svojim gospodarima, njihov broj varira od jednog, u srednje imućnim obiteljima, do 4-5 u imućnim obiteljima. Za naučnike se u dokumentima navodi da ih hrani majstor, što je u nekim slučajevima uključivalo i boravak u zajedničkom kućanstvu. Obrtnici su uglavnom imali po jednog naučnika³⁸¹. O njihovom životu saznajemo iz sačuvanih ugovora o naukovanju³⁸². Kada se pribroje sluge i naučnici, ukupan broj članova u jednom kućanstvu mogao je iznositi i do 15 osoba iako je u većini kućanstava bilo od 2 do 6 članova³⁸³.

Otac obitelji bio je ujedno i glava kućanstva. Pod njegovom vlašću nalazila su se djeca, žene, sluge i naučnici koji su živjeli u kući. Otac je mogao odlučivati o imovini ukućana, o ženidbi svoje djece, o mirazu, imao je pravo poslati kćeri u samostan, a mogao je i kazniti svoje podređene ukućane po vlastitom nahođenju. Pri tome su sluge i naučnici imali status jednak djeci³⁸⁴.

Otac je predstavljao glavni autoritet, što mu je osiguravalo povlašten položaj u kući. Sjedio je na čelu stola, imao najbolje mjesto kod peći. Čitavo prizemlje predstavljalo je

³⁷⁹ Jelaska 1999, 31

³⁸⁰ Ibid., 31-32

³⁸¹ Ibid., 32

³⁸² Ibid., 33

³⁸³ Ibid., 33

³⁸⁴ Janeković Romer 1994, 97-99

njegovu domenu odakle je mogao brinuti za ekonomsku sigurnost obitelji, a nerijetko je upravo tu i podučavao svoju djecu. Sva imovina, pokretna i nepokretna³⁸⁵, pripadala je glavi obitelji potvrđujući ga kao prvog u kući. Njihove žene bile su gospodarice kuće, upravljajući unutrašnjom sferom kućanstva. Djeca su bila u podređenom položaju u usporedbi sa svojim roditeljima, potpuno podvrgnuta vlasti oca do svoje punoljetnosti. Pa ipak, promatrajući inventare i dokumente vidimo da je, usprkos tom odnosu autoriteta, postojala doza nježnosti i brige za djecu. Vidimo to iz raskošne odjeće namijenjene djeci ali i kroz prisutnost igraćaka i abakusa za učenje. Od veće se djece očekivalo da pomognu svojim roditeljima u vođenju kućanstva. Ženska djeca su pomagala majkama, brinući se za kuću, istodobno dobivajući poduku o braku, djeci, domaćinstvu te vjeri. Muška djeca su pomagala očevima u vođenju poslova i dodatno se školovala ovisno o svom statusu. Na dnu kućanske hijerarhije bile su sluge koje je gospodar, u zamjenu za njihov rad, hranio i uzdržavao. Njima pripadaju zakutci kuće, mjesta ispod stubišta i kuhinja. Budući da su živjeli s obitelji, i bili dio njihova intimna kruga, od slugu se očekivala potpuna diskrecija i povjerenje. Oni koji bi dobro obavili svoj posao i bili na korist, nerijetko bivaju nagrađeni malim darom u oporuci, simbolom privrženosti svojih gospodara³⁸⁶.

5.4. Ženski svijet u kući

Vanjski svijet, svijet poslovanja pripadao je muškarcima. Žene su svoj mali svijet gradile kod kuće, u svojim domovima. Stoga nerijetko promatrajući kuće i njihovo uređenje možemo vidjeti osobnost njihovih gospodarica.

Žensko utočište unutar kuće bila je kuhinja. Tamo su gospodarice kuće zapovijedale slugama, kuhale, tkale i obavljale sve one poslove za koje se smatralo da priliče dobroj srednjovjekovnoj ženi. Pučanke iz siromašnijih obitelji sve su poslove u kuhinji obavljale same. Kuhale su sjedeći na niskim stolcima bez naslona i navijajući se nad otvoreno ognjište. To nije bio slučaj sa bogatim patricijkama i pučankama koje imaju sluškinje. Nerijetko je u kućama prisutna kuharica zadužena za pripremanje hrane. Gospodarice nadziru njen rad, dok one same rjeđe kuhaju³⁸⁷. Dobar primjer za to je Celija, žena Tome, te Filipa, Mihovilova žena. Filipa je u kuhinji imala nekoliko iznošenih crnih tunika koje je odijevala da bi zaštitila

³⁸⁵ Uključujući i odjeću koju su nominalno nosili drugi članovi obitelji (njegova žena i djeca) te nakit.

³⁸⁶ Janeković-Romer 1994, 105-125

³⁸⁷ Sarti 2006, 186-187

bolju odjeću³⁸⁸. Znamo da je Mihovil u kući imao sluge te je sigurno jedna od njih bila zadužena za kuhanje. Ipak, prisutnost Filipine kecelje te kuharice daje naslutiti da je i sama gospodarica voljela, kako bi se u narodu reklo, „zašporkati ruke“. Celija je u svojoj kuhinji imala tkalački stan na kojem je, ako uzmemo u obzir broj izvezenih predmeta, gospodarica kuće provodila velik dio svog vremena. Sudeći po popisu, u trenutku sastavljanja inventara, Celija je radila na prekrivaču za stol jer je na tkalačkom stanu zatečeno 48 hvati materijala za tu namjenu. Možemo također pretpostaviti da je sva prekrivala koja se navode kao „izrađena na dalmatinski način“ (*banchale vnum veetus as vsum Dalmatie*) izradila gospodarica kuće³⁸⁹.

Celija je svoj dodir putem svojih ručnih radova proširila i na ostatak kuće tako da se u svakoj prostoriji nalazi nešto što je njen osobni rad. Ova predanost ručnim radovima nije bila rijetkost. Žene su u svojim kućama redovito tkale, šivale i vezle. Jedan od prvih većih zadataka djevojke bio je napraviti svoju rubeninu koja će joj služiti kao dio miraza. Kao supruge vezle su odjeću, prekrivače, stolnjake, ukrašavajući dom i čineći ga svojim³⁹⁰.

Spavaća soba s krevetom predstavlja još jedan aspekt ovog ženskog svijeta. U nekim dijelovima Europe, poput Italije, krevet se prenosio s majke na kćeri. Donijeti krevet u miraz predstavljalo je vrlo vrijedno dobro, jer kao što smo ranije spomenuli, kreveti su bili skupi i samim time rijetki. Krevet, iako se to na prvi pogled ne bi reklo, predstavljao je domenu žene. U njemu se trebala izvršiti konzumacija braka, bez koje je zajednica bila ništavna. Konzumacija je u nekim mjestima, poput Firence, bila i preduvjet za isplaćivanje djevojčina miraza. Krevet je bio mjesto gdje su žene rađale djecu, bolovale, voljele i umirale³⁹¹.

Žene, pripadnice bogatih obitelji, nisu dojile svoju djecu. Bogate obitelji svoju djecu daju dojiljama koje su se držale u kući ili im se novorođenče povjeravalo da ga, za vrijeme dojenja, drže u vlastitoj kući uz novčanu naknadu. Samo su rijetke obitelji imale dojilju u kući jer je to bilo znatno skuplje. Većinom se takva skrb namjenjivala muškoj djeci. Razlog izbjegavanja dojenja majki ležala je u društvenim konvencijama i vjerovanju da udana žena uvijek mora izgledati što bolje jer je svojim izgledom predstavljala muža. O tome govori i citat jednog srednjovjekovnog izvora koji kaže „*Morate se čuvati kako ne biste dojadile*

³⁸⁸ Janeković-Romer 2013, 24

³⁸⁹ Ančić 2005, 106

³⁹⁰ Sarti 2006, 220

³⁹¹ Ibid., 53-54

*suprugu. Od dojenja se mršavi, boja postaje jadona ili ono što mora biti postojano postaje mlohavo.*³⁹²

Znamo da se gospođa Filipa držala ovog pravila budući da se u njenoj kući, osim sluškinja, nalazila i dojilja. U Mihovilovm dokumentima se izričito spominje Radoslava, žena Ratka, koja s njima ima živjeti dvije godine kao dojilja djeteta, a u oporuci spominje i dojilju svog sina Ivana, Jelenu³⁹³.

Ženin život drastično se mijenjao ukoliko bi postajala udovica. Naime, sve što je žena imala i posjedovala za vrijeme braka smatralo se da pripada njenom mužu. Ženama je pripadao njihov miraz, iako njime nisu službeno mogle samostalno upravljati. Tim dobrima upravljao je muž uz suglasnost žene. No, on ta dobra nije imao pravo otuđiti ili prodati. Njegovom smrću ta dobra su vraćena njegovoj udovici.³⁹⁴ Muževa dobra obuhvaćala su sve ostalo, što su supružnici posjedovali, a nije izričekom kupljeno ili bilo dio ženina miraza. Njegovom smrću ta su dobra prelazila na njegove nasljednike, djecu. Udovica je ta dobra mogla uživati ako je čuvala svoje udovištvo, no nije ih posjedovala. Vidljivi su ovi odnosi iz oporuka poput one suknara Mihovila iz Zadra³⁹⁵.

Filipa je kao udovica, prema oporuci svog muža, dobila pravo uživanja njegovih dobara sve dok održava svoj udovički status no, nije joj dano pravo raspolaganja imovinom. Radilo se naime o srednjovjekovnoj praksi po kojoj je žena, koja je držala svoje udovištvo, imala pravo na zaštitu i uživanje imovine pokojnog muža. No, ukoliko bi se preudala, gubila je sva prava na muževu imovinu te na svoju djecu, koja se povjeravaju najbližem muškom srodniku. Ženi je na pravo raspolaganja dan samo njen miraz, dakle dobra koja je sama unijela u brak te ono što joj je muž izričekom u oporuci ostavio. Pod uživanjem se smatralo korištenje i življenje, žena nije dobra mogla prodati, otuđiti ni založiti. Mihovil tako naređuje da se sav zatečeni novac, srebrnina, zlato, dragulji te ostali nakit pohrane kod njegovog rođaka i izvršitelja oporuke Nikole Mihovilovog dok njegovi sinovi ne dosegnu punoljetnost³⁹⁶.

Budući da je Mihovil bio trgovac, u trenutku njegove smrti u dućanu, koji se nalazio na prvom katu obiteljske kuće, ostala je velika količina tkanina i šivaćeg pribora. Nikola Mihovilov je to trebao prodati te za novac, dobiven prodajom, kupiti zemlju koja se imala podijeliti među Mihovilovim sinovima Petrom, Ivanom i Donatom. U raspodjelu je uključen i

³⁹² Ibid., 187-188

³⁹³ Janeković-Romer 2013, 21-22

³⁹⁴ Jelaska 1999, 43

³⁹⁵ Novak 2005, 306

³⁹⁶ Janeković-Romer 2013, 10

sin koji se imao roditi budući da je Filipa bila trudna u trenutku smrti svog muža. Njihova jedina kćer Katica bila je izuzeta iz nasljedstva i određen joj je miraz od 1000 dukata. Isti se miraz imao dodijeliti i u slučaju da Filipa umjesto sina rodi kćer³⁹⁷. Radilo se naime o kćerinu dijelu nasljedstva. Osim u novcu, miraz je mogao biti isplaćen u pokretnoj i nepokretnoj imovini. Od nepokretne imovine djevojka je mogla dobiti zemljište, kuću, dio kuće, drvenu kućicu ili gradilište. Kao primjer u kojemu djevojka dobiva nekretninu u miraz možemo navesti mirazni ugovor kojim gospođa Slava, udovica Dujma Ursova, daje 1272. godine svojoj pastorki Jakobini gradilište u gradu Trogiru. Obad, sin Zane, ostavio je svojoj nećakinji kućicu i gradilište. Stane Pipi i njegova žena Rada daju Dominiku, sinu majstora Bartolomeja postolara, polovicu kuće u Trogiru i vinograd kao miraz svoje kćeri. Silvestar Kazijev daje dio kuće i 100 libara kao miraz svoje kćeri. Liberal Gostiše daje kućicu u trogirskom burgu i komad zemlje svojoj kćeri za miraz. Od pokretnina kćeri su dobivale namještaj, odjeću, nakit. Kćer Bratoja Radovanova iz Blizne je u miraz dobila 50 libara, ogrtač, tuniku i krevet. Frančeska, žena Junija Volčina dobila je 70 libara, 50 utega zlata, jednu robinju, odjeću i pokrivače³⁹⁸.

U suprugovo vlasništvo ubrajala se i sva odjeća u kući. U Filipinom slučaju, svu svečanu odjeću, koju su supružnici posjedovali, trebalo je spremati u sanduk u spavaćoj sobi i ključ dati Nikoli Mihovilovu. Ova praksa je uobičajena jer je ženi pripadala samo odjeća koja je njeno privatno vlasništvo, to jest koju je unijela u brak ili kupila od vlastitog novca, sva ostala odjeća kupljena novcem njenog muža smatrala se njegovim vlasništvom koje je njoj dano na korištenje. Osim toga, bogatstvo ženske odjeće trebalo je služiti na čast njena muža, u svrhu potvrđivanja njegova statusa. Stoga, udovica nije imala potrebu za raskošnom odjećom ili nakitom. Filipa je tako, smrću svog muža, izgubila deset raskošnih haljina i pet ogrtača³⁹⁹.

Od pokretnih dobara Filipa je smjela zadržati pokućstvo, manje vrijedno posuđe i kućanske potrepštine, nekoliko srebrenih žlica, Mihovilov pečatnjak s grbom te dvjestotinjak lijepih puceta za ukras dječje odjeće. Imala je i pravo zatražiti nakit za ukras djece te dodatnih 20 dukata godišnje ukoliko bi joj pomanjkalo sredstava za uzdržavanje obitelji⁴⁰⁰.

Iznimka od ovakve prakse dešavala se samo u slučaju da je muž svojoj ženi oporučno ostavio neka dobra. Mihovil je to i učinio te je Filipi ostavio, u slučaju ponovne udaje, osim njenog miraza od 600 dukata i 400 dukata na dar. No, u nekim prilikama muževi svojim

³⁹⁷ Janeković-Romer 2013, 10

³⁹⁸ Jelaska 1999, 38-39

³⁹⁹ Janeković-Romer 2013, 10

⁴⁰⁰ Ibid., 10

ženama ostavljaju imovinu ili im je dodjeljuju pod pravom doživotnog uživanja. Primjer u kojem udovica stječe pravo uživanja dobara je oporuka Radinka, sina pokojnog Vučine Karitule, koji dijeli svoja dobra između žene i kćeri. Prema oporuci žena ima pravo držanja i plodouživanja dobara „dok služi krevet ili ne promijeni krevet“. Ukoliko bi se, dakle, preudala sva dobra bi prešla na kćer, a u slučaju njene smrti dobra su imala biti razdijeljena „za njegovu dušu“. Goste Basali također pravi oporuku u korist svoje žene. Kako nisu imali djece, rasporedio je dobra između žene i majke. Žena je mogla sa ostavljenim dobrima raspolagati slobodno. Jedino joj je kućica ostavljena na korištenje “dok živi ili dok ne promijeni krevet“. I Stjepan Stanoš ostavio je svojoj ženi sva svoja dobra na plodouživanje dok čuva svoje udovištvo, a u slučaju njene preudaje sva dobra su imala prijeći njegovu bratu budući da, pokojnik nije imao vlastite djece⁴⁰¹. Postolar Jakov poklonio je ženi kuću u gradu Zadru 1350. godine⁴⁰². Vučeta iz Trogira, oporučno je ostavio sva svoja pokretna i nepokretna dobra svojoj ženi Dragi da raspolaže s njima kako želi. On i žena su imali samo jedno dijete, kćer, za koju Vučeta u oporuci tvrdi da joj ništa ne duguje te stoga sve ostavlja svojoj ženi. Za pretpostaviti je da je spomenuta kćer već bila namirena mirazom ili da je Vučeta imao dovoljno povjerenja u svoju ženu da će njihovu kćer osigurati⁴⁰³.

U spomenutim oporukama žene uglavnom dobivaju pravo plodouživanja, tj. postaju gospodaricama dobara. U srednjem vijeku ovaj termin je podrazumijevao pravo osobe na uživanje i gospodarenje ostavljenim dobrima ali ih nije imala pravo prodati, oporučno ostaviti nekom drugom ili zadužiti. Na taj način se osiguravalo da se imovina uvijek prenese na djecu ili vrati rodu oporučitelja⁴⁰⁴.

Ipak, nisu se sve žene bile spremne pomiriti s doživotnom zatvorenosću unutar kuće. Neke od njih, novootkrivenu slobodu koriste kako bi postale uspješne poduzetnice. Većina tih žena nakon muževe smrti samostalno preuzimaju njegovo poslovanje ili pak započinju vlastiti posao na temelju dobara koja su im pripala ostavštinom. Jedna od tih žena bila je Fumica, koja nakon smrti muža nastavlja njegov posao i, s obzirom na bogatstvo inventara, možemo reći da postaje uspješna poslovna žena. Osim Fumice može se spomenuti i Chiara, udovica Mihe de Bassano, iz Zadra koja 1556. godine sklapa trgovački ugovor s trgovcem Kristofom Cellestrinom. U teoriji ženama nije bilo zabranjeno samostalno vođenje poslova no, u praksi situacija je bila drugačija. Većina ugovora koji se tiču žena odnosi se na prijenose dobara sa

⁴⁰¹ Jelaska 1999, 39-40

⁴⁰² Stipišić 1977, 122

⁴⁰³ CD sv. VI: 129

⁴⁰⁴ Jelaska 1999, 42

žene na muža i obrnuto. Tek od 14. stoljeća imamo spomena samostalnih žena koje vode svoju trgovinu. Najraniji spomen neke samostalne trgovkinje datira iz 1322. godine. Radilo se o Magdalenii s otoka Lastova koja se spominje kao *mercatrix*. Drugi slučaj koji imamo je Fumica. Osim ove dvije žene, iz dokumenata je poznato nekoliko žena koje putuju i prodaju robu u svoje ime no, uz njih nije spomenuto neko specifično zanimanje. Tako možemo spomenuti Margaritu, kćer Stjepana iz Šibenika, koja je 1441. godine izvozila vino u Veneciju, zatim Cvitisa Masaralić, koja je izvozila sir u Istru 1558-1559. godine, te Pusmanu Gercikijevu koja sredinom 16. stoljeća izvozi smokve u Veneciju. Kao primjer žene koja je poslovanje nastavila nakon muževe smrti možemo navesti i Lukreciju Detrico iz Zadra. S obzirom na poslovanje ovih žena, može se zaključiti da su stekle osnovno obrazovanje, bile pismene i poznavale osnove matematike⁴⁰⁵. Nažalost, one predstavljaju društvenu iznimku. Većina žena čitav svoj život ipak ostaje zarobljena unutar četiri zida svoje kuće.

⁴⁰⁵ Fabijanec 2003, 103

6. ZAKLJUČAK

Srednjovjekovna kuća u Dalmaciji oblikuje se unutar antičkih središta. Suženost ulica i male parcele uvjetovale su nastanak kamene kuće koja se, zbog svojih malih dimenzija, umjesto u širinu diže u visinu. Upravo će ovakav stil gradnje uvjetovati maksimalno iskorištavanje unutrašnjeg prostora, kako bi zadovolje sve potrebe ukućana. Prizemlje tako postaje gospodarsko središte kuće, mjesto trgovine i proizvodnje. Brojna ograničenja gradnje, unutar gradova, pretvaraju mala zatvorena dvorišta jedinim vanjskim obiteljskim prostorom.

Iz dvorišta se vanjskim stepeništem dolazilo do prvog kata i stambenih prostorija obitelji. Raskošnost namještaja ove prostorije, s raznim škrinjama, klupama, prekrivačima, manjim dekorativnim predmetima, a u nekim slučajevima i krevetima, daje naslutiti da se tu odvijala glavna obiteljskog života. Tu su primali goste, organizirali zabave, provodili dane u čitanju, vezenju i razgovoru, a noći u spavanju. Ukoliko je postojala, spavaonica je omogućavala bračnom paru privatnost i veću udobnost življenja. Penjući se drvenim stubama na posljednji kat kuće ulazilo se u kuhinju. Strah od požara, te nedovoljno razvijen sustav ventilacije uvjetovali su poziciju ove prostorije. Brojni predmeti koje inventari spominju u kuhinjama otkrivaju raznolikost prehrane jednog kućanstva. Pekli su meso, pripremali roštilj, kuhali juhe i gulaše, mijesili kolače i kruh.

Ove kuće su bile usko povezane s funkcioniranjem grada u kojem su se nalazile, o čemu su posvjedočili brojni unosi unutar gradskih statuta. Briga o higijeni, odlaganju smeća, urednoj gradnji te tržište nekretnina pretvaraju kuće, od privatnih, u javne cjeline, međusobno isprepletene fragmente koji zajedno sačinjavaju srce grada.

No, kuće imaju i svoju privatnu sferu. One su prvenstveno dom, mjesto u kojem žene provode većinu svojih života, brinu se za muževe, rađaju djecu i odgajaju ih.

Sva ova brojna lica stambene kuće, i njena isprepletenost sa ljudskom svakodnevicom, svjedoče o važnosti daljnjih istraživanja njene vanjštine i unutrašnjosti. Time će se otvoriti put cjelovite i autentične rekonstrukcije srednjovjekovnog dalmatinskog doma.

7. PRILOZI

7.1. Pojmovnik

Balatura (tal. *balatoio*) - vanjsko kameno stubište

Bifora (tal. *bifora*)- dvodijelni prozor

Camardam (lat. *camarda, -ae f.*) - prizemnica/potleušica

Canava (tal.) - prizemna prostorija, upotrebljavana kao konoba, skladište ili dućan

Domum (lat. *domus, -ūs f.*) - kuća

Kolovaja (tal.) - prostor između dvije kuće

Komin (lat. *caminus, -i m.*) - ognjište

Luminar (tal. *luminaria*) - prozor uzdignut nad krovom

Luneta (tal.) - polukružno polje između nadvratnika i luka iznad njega

Ponara (tal.) - niša u zidu koja je služila za odlaganje priručnog alata, svjetiljke, posude i sl.

Samotorac - kamen lomljenac

Solarium (lat. *solarium -i n.*) - dio kuće koji strši nad ulicom; drveni ili kameni balkon

Spolia (lat. *spolium -i n.*) - građevinski element preuzet iz starije građevine i uzidan u novu

Sular (tal.) - balkon

Tela (lat.) - čvrsto, grubo platno koje se stavljalo na prozore u ulozi zavjese

Teler (tal.) - prozorsko krilo

Turrim (lat. *turris, -is f.*) - kula

7.2. Slike

Slika br. 1: Ranosrednjovjekovna kuća na Carrarinoj poljani, Split

Slika br. 2: Ranosrednjovjekovna jednokatnica u Ulici Majstora Jurja, Split

Slika br. 3: Istočno pročelje ranosrednjovjekovne kuće pored Zlatnih vrata Dioklecijanove palače

Slika br. 4: Ranosrednjovjekovna dvostruka vrata. Ulaz na kat umetnut u podrumsku prostoriju

Slika br. 5: Ranosrednjovjekovna vrata kata umetnuta u podrumski hodnik.

Slika br.6: Portal srednjovjekovne kuće u Trogiru

Slika br. 7: Srednjovjekovna kuća, Trogir

Slika br. 8: Srednjovjekovna kuća, Trogir

Slika br. 9: Pročelje palače Čipiko u Trogiru

Slika br.10: Portal Papalićeve palače

Slika br. 11: Dvorište Papalićeve palače

Slika br. 12: Ulaz na prvi kat Papalićeve palače

Slika br. 13: Ranosrednjovjekovni kamin

Slika br. 14: Kula Vitturi

Slika br. 15: Kula obitelji Cega

Slika br. 16: Kuća obitelji Andreis

8. BIBLIOGRAFIJA

8.1. Izvori

Ančić, Mladen. „Inventar splitskog kancelara i javnog bilježnika Tome Colutti de Cingulo“.

Radovi Zavoda za povijest znanosti HAZU u Zadru 47 (2005): 99-148.

Berket, Marin, Antun Cvitanić, Vedran Gligo, ur. *Statut grada Trogira*. Split: Književni krug, 1988.

Cvitanović, Antun, ur. *Statut grada Splita*. Split: Književni krug, 1998.

Herkov Zlatko, ur. *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*. Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982.

Karbić, Marija, Zoran Ladić. „Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU“.

Radovi Zavoda za povijest znanosti HAZU u Zadru 43. (2001): 161-254.

Kolanović, Josip i mate Križman ur. *Zadarski Statut*. Zadar: Hrvatski Državni arhiv u Zagrebu i Ogranak Matice Hrvatske u Zadru, 1997.

Leljak Robert i Josip Klamarić, ur. *Andreas Condam Petride Canturio, bilježnički zapisi 1353-1354*. Sv. 1. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2001.

Leljak Robert i Josip Klamarić, ur. *Andreas Condam Petride Canturio, bilježnički zapisi 1355-1356*. Sv.2. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2003.

Leljak Robert, ur. *Inventari fonda Veličajne općine Zadarske, Državnog arhiva u Zadru godine 1325-1385*. Sv. 1. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2006.

Smičiklas, Tadija, ur. *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*.

Sv. 3-18. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1905 - 1990.

Stipišić, Jakov, ur. *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, 2000.

Stipišić, Jakov, ur. *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piaceneze*:

1349-1350. Zadar: Historijski arhiv, 1977.

Stipišić, Jakov, ur. *Splitski spomenici: Spisi splitskog bilježnika Ivana pok. Cove iz Ankone od*

1341. do 1344. Sv. 1. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002.

Stipišić, Jakov. „Inventar dobara zadarskog patricija Grisogona de Civalellisa iz 1384.

godine.“ *Zbornik Odsjeka za povijest znanosti, Zavoda za povijest i društvene*

znanost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 8 (1977): 375-410

Toma Arhiđakon. „Historia Salonitana“. *Olga Perić ur.* Split: Književni krug, 2003.

Zjačić, Mirko, Jakov Stipišić, ur. *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana*

Gerarda iz Padove: 1296-1337. Zadar: Izdanja Državnog arhiva u Zadru, 1969.

8.2. Knjige i članci

Anzulović, Ivana. „Nakit na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do 16.

stoljeća“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 48 (2006):

199-214.

Anzulović, Ivana. „Ukrasno uporabni predmeti na zadarskom području u povijesnim izvorima

od 13. do konca 16. stoljeća“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u*

Zadru, sv. 49 (2007): 239-287.

Aries Philippe, Georges Duby, ur. *A history of private life; Revelations of the medieval world.*

Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press,

1988.

Barišić, Gorana. *Srednjovjekovne kuće u Splitu.* Split: Muzej grada Splita, 2010.

Benyovski-Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo.* Zagreb: Hrvatski institut

za povijest, 2009.

Benyovsky-Latin, Irena. „Kuće obitelji Lučić u srednjovjekovnom Trogiru“. *Domus, casa,*

- habitatio: kultura stanovanja na jadranskom prostoru* sv. 5 (2013): 73-93.
- Božić-Bužančić, Danica. „Prilozi poznavanju interijera kuće u Splitu u 18. stoljeću“. *Izdanje historijskog arhiva u Splitu* (1967).
- Budeč, Goran. „Inventar dobara šibenskog patricija ser Jurja Kamenarića iz 1451. godine.“ *Zbornik Odsjeka za povijest znanosti Zavoda za povijest i društvene znanosti HAZU* sv. 28 (2010): 67-106.
- Budeč, Goran. „Kuhanje, pečenje i blagovanje: pribor za jelo i kuhanje u kućama kasnosrednjovjekovnog Šibenika“. *Domus, casa, habitatio: kultura stanovanja na jadranskom prostoru* sv. 5 (2013): 54-72.
- Ercegović, Anita. *Pučka arhitektura starih splitskih predgrađa*. Split: Književni krug, 2002.
- Fisković, Cvito. *Romaničke kuće u Splitu i Trogiru*. Zagreb: Muzej hrvatskih starina JAZU, 1952.
- Fisković, Cvito. „Lučićeva rodna kuća“. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije posvećen I. Luciusu Lučiću povodom 300- godišnjice djela „De regno Dalmatiae et Croatiae“* (1969): 45-60.
- Fisković, Cvito. „O starim dalmatinskim kaminima“. *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU* 51 (1981): 35-79.
- Fisković Igor. *Dalmatinski prostori i stari majstori*. Split: Književni krug, 1990.
- Florence Fabijanec, Sabine. „Dva trgovačka inventara kao pokazatelji ekonomskog i kulturnog života u Zadru u 14. stoljeću“. *Povijesni prilozi*, br. 25 (2003): 93-131.
- Grga, Novak. *Povijest Splita. Knjiga prva*. Split: Škuna, 2005.
- Goy, Richard J. *Venetian Vernacular Architecture: Traditional housing in the Venetian lagoon*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Hilje, Emil. „Slikarska djela u sačuvanim inventarima zadarskih građana iz 14. i 15.

- stoljeća“. *Radovi Zavoda za povijest znanosti HAZU u Zadru*, sv. 42 (2000): 65-78.
- Janeković- Romer, Zdenka. „Udobni dom suknara Mihovila Petrovog: Svakodnevnica bogate građanske obitelji u anžuvinskom Zadru“. *Domus, casa, habitatio: kultura stanovanja na jadranskom prostoru* sv. 5 (2013): 9-29.
- Janeković-Romer, Zdenka. *Rod i grad: Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1994.
- Jelaska, Zdravka. „ Trogiriska srednjovjekovna obitelj: (XIII.-XIV.).“ *Povijesni prilozi* 18 (1999.): 9-51.
- Jelaska, Zdravka. „Ustrojstvo društva u srednjovjekovnom Trogiru“. *Povijesni prilozi* 20 (2001.): 7-55
- Kečkmet, Duško. *Juraj Dalmatinac i gotička arhitektura u Splitu*. Split: Književni krug, 1987.
- Klaić Nada, Ivo Petricioli. *Zadar u srednjem vijeku*. Zadar: Filozofski fakultet Zadar, 1976
- Majer, Krasanka. „Reprezentativna stambena arhitektura grada Trogira u XV. stoljeću“. Diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2002.
- Marasović, Mirjana, Ivan Srša. „Srednjovjekovne drvene stropne konstrukcije u Splitu“. *Godišnjak zaštite spomenika kulture* br. 16 (1990): 133-144.
- Marasović, Tomislav. „ Stambena kuća u Trogiru Radovanova doba“. *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa Majstor Radovan i njegovo doba* (1994): 193-199.
- Marasović, Tomislav. „ Razvoj stambene kuće u Splitu (od ranog srednjeg vijeka do danas)“. *Zbornik društva inženjera i tehničara* (1958.)
- Marasović, Tomislav. *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*. Split: Književni krug,

1994.

Mijić, Linda. „Latinitet inventara fonda Veličajne općine Zadarske, Državnog arhiva u Zadru“. Doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2013.

Nikolić Zrika. *Rođaci i bližnji*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2003.

Perić, Jelka. „Šibenska kuća od najstarijih vremena do konca 18. stoljeća“. *Radovi instituta JAZU u Zadru*, br. 2 (1955): 233-271.

Raukar, Tomislav. *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku: odabrane studije*. Split: Književni krug, 2007.

Plosnić-Škarić, Ana. „Gotička stambena arhitektura grada Trogira“. Doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2010.

Petricioli, Ivo. „Ostaci stambene arhitekture romaničkog stila u Zadru“. *Radovi instituta JAZU u Zadru* 9 (1962): 117-161.

Petricioli, Ivo. *Srednjovjekovnim graditeljima u spomen*. Split: Književni krug, 1996.

Raukar, Tomislav. *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku: odabrane studije*. Split: Književni krug, 2007.

Sarti Rafaela. *Živjeti u kući: stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi (1500- 1800)*. Zagreb: IBIS grafika, 2006.

Serdarević, Dubravka. „Stambena arhitektura gotičkog stila u Splitu“. Diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2002.

Škarić Plosnić, Ana. „Blok Andreis u Trogiru. Prilog poznavanju romaničke stambene arhitekture“. *Znanstveni rad*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2007.

Zelić, Dubravka. „Gradski statut kao izvor za povijest urbanog razvoja Šibenika“. *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 19 (1995): 37-51.

8.3. Izvori za slike

Slika br. 1: Ranosrednjovjekovna kuća na Carrarinoj poljani, Split

Muzej grada Splita <http://www.mgst.net/stalni-postav/ranosrednjovjekovna-kuca/> (04.09.2015.)

Slika br.2: Ranosrednjovjekovna jednokatnica u Ulici Majstora Jurja, Split

Marasović, Katja, Tomislav Marasović. „Naseljavanje Dioklecijanove palače“. *Manuscula in honorem Željko Rapanić*, Jurković, Miljenko ur. (2012): 102

Slika br.3: Istočno pročelje ranosrednjovjekovne kuće pored Zlatnih vrata Dioklecijanove palače

Marasović, Katja, Tomislav Marasović. „Naseljavanje Dioklecijanove palače“. *Manuscula in honorem Željko Rapanić*, Jurković, Miljenko ur. (2012): 102

Slika br.4: Ranosrednjovjekovna dvostruka vrata. Ulaz na kat umetnut u podrumsku prostoriju

Marasović, Katja, Tomislav Marasović. „Naseljavanje Dioklecijanove palače“. *Manuscula in honorem Željko Rapanić*, Jurković, Miljenko ur. (2012): 105

Slika br. 5: Ranosrednjovjekovna vrata kata umetnuta u podrumski hodnik.

Marasović, Katja, Tomislav Marasović. „Naseljavanje Dioklecijanove palače“. *Manuscula in honorem Željko Rapanić*, Jurković, Miljenko ur. (2012): 105

Slika br.6: Portal srednjovjekovne kuće u Trogiru

Benyovski-Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009: 90

Slika br. 7: Srednjovjekovna kuća, Trogir.

Benyovski-Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009: 108

Slika br. 8: Srednjovjekovna kuća, Trogir

Benyovski-Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut

za povijest, 2009: 123

Slika br. 9: Pročelje palače Čipiko u Trogiru

Wikipedia https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cipiko_Palace_in_Trogir.jpg
(04.09.2015.)

Slika br.10: Portal Papalićeve palače

Cityseeker <http://c0056906.cdn2.cloudfiles.rackspacecloud.com/652316-1.jpg> (04.09.2015.)

Slika br. 11: Dvorište Papalićeve palače

Muzej grada Splita, <http://www.mgst.net/wp-content/uploads/2013/08/slika-41.jpg>
(04.09.2015.)

Slika br. 12: Ulaz na prvi kat Papalićeve palače

Muzej grada Splita <http://www.mgst.net/wp-content/uploads/2013/08/slika-51.jpg>
(04.09.2015.)

Slika br. 13: Ranosrednjovjekovni kamin

Muzej grada Splita <http://www.mgst.net/wp-content/uploads/2013/08/Unutra%C5%A1njost-ranosrednjovje.jpg> (04.09.2015.)

Slika br. 14: Kula Vitturi

Benyovski-Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut

za povijest, 2009: 157

Slika br. 15: Kula obitelji Cega

Benyovski-Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut

za povijest, 2009: 224

Slika br. 16: Kuća obitelji Andreis

Benyovski-Latin, Irena. *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*. Zagreb: Hrvatski institut
za povijest, 2009: 163